

Українське літературознавство

Випуск

58

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. ІВАНА ФРАНКА

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ
ЗБІРНИК

Виходить з 1966 р.

В И П У С К 58

ІВАН ФРАНКО

Статті та матеріали

Л Ї В І В
ВИДАВНИЦТВО «СВІТ»
1993

У збірнику вперше публікуються листи Миколи Вороного та Михайла Грушевського до Івана Франка — важливі документи для вивчення зв'язків письменника з його найближчим оточенням. Образ Франкової коханої — Ольги Рошкевич — висвітлюють її листи до Михайла Павлика. Це теж люди з найближчого оточення Каменяра, і його дух присутній у їхній кореспонденції, досі не відомій. Нові концепції та підходи до аналізу майстерності художньої спадщини письменника читач знайде у низці вміщених у збірнику статей. Деякі нові аспекти франкознавства, сподіваємось, можуть викликати наукові дискусії.

Для науковців, викладачів вузів, учителів середніх шкіл, студентів.

Редакційна колегія: проф., д-р філол. наук Л. І. Міщенко (відп. ред.), проф., д-р філол. наук І. О. Денисюк (заст. відп. ред.), доц., канд. філол. наук Ю. М. Безхутрий, доц., канд. філол. наук М. І. Гнатюк, проф., д-р філол. наук Р. Т. Гром'як, проф., д-р філол. наук Л. С. Дем'янівська, проф., д-р філол. наук М. М. Ільницький, доц., д-р філол. наук О. Г. Ковальчук, доц., канд. філол. наук Б. І. Мельничук, доц., канд. філол. наук В. Є. Панченко, доц., канд. філол. наук В. І. Поп, доц., канд. філол. наук О. О. Рисак, доц., д-р філол. наук Т. Ю. Салига, проф., д-р філол. наук П. П. Хропко, проф., канд. філол. наук М. Й. Шалата, доц., канд. філол. наук Н. М. Шляхова.

Відповідальний за випуск проф.,
д-р філол. наук І. О. Денисюк

Адреса редколегії:

290000 Львів, вул. Університетська, 1.
Університет, кафедра української літератури. Тел. 79-43-98

Публікації

Г. ЦВЕНГРОШ, м. Львів

Невідоме Франкове повідомлення на Паризькому міжнародному конгресі

Завдяки подвижницькій зарубіжній діяльності М. Драгоманова досить численні представники західноєвропейської інтелігенції у другій половині XIX ст. знали про уярмлений (як соціально, так і політично й національно) український народ. «Постать і твори Шевченка — майже повністю невідомі в Західній Європі... Але ми без вагання заявляємо, що Шевченко має бути шанований серед найбільших справді народних поетів, не тільки національних... а й серед поетів усієї демократії, свободи, людства»*, — писав 1873 р. М. Драгоманов у забутій в наші дні італомовній статті „IL MOVIMENTO LETTERARIO RUTENO IN RUSSIA E GALLIZIA (1798—1872)“ («Руський літературний рух у Росії та Галичині (1798—1872)») [10, с. 29]. Тут же він відзначив, що політична програма Кирило-Мефодіївського братства за участю М. Костомарова, Т. Шевченка, П. Куліша та інших включала «сепаратистське повстання» („una sollevazione separatistica“).

Популяризуючи українську літературу цією змістовною працею, автор цілком слушно почав з теми етнографії та історії України. Треба було показати ідентичність української нації, ознайомити Європу з її культурою, а потім, кажучи словами М. Грушевського, закріпити «національну термінологію» [9, с. 143]. Важливо було також з'ясувати, як етнотопонім «Україна» був замінений назвою «Малоросія» („Piccola Russia“). До речі, славетний автор підписав свою працю «Українець». Цей твір, а також «Исторические песни малорусского народа» (1874), написані разом з В. Антоновичем, тісні контакти з італійським вченим А. де Губернатісом, французькими авторите-

* Тут і далі всі переклади з іноземних мов наші. — Г. Ц.

тами — А. Рамбо і Л. Леже — були достатньою підставою для звинувачення М. Драгоманова в «українському сепаратизмі».

Крім цього, у статті «Опознаймося», написаній у другій половині 1876 р. і надрукованій 8 січня 1877 р. у львівському журналі «Друг», М. Драгоманов з натиском писав, що він «хрґіпсірію нічого ніколи не говорив» проти українського сепаратизму. І далі: «Перед патріотами нашими дві дороги, — або прямо вирватись (очевидно, силоміць. — Г. Ц.) у купі з своїм народом з-під держави російської, також австрійської і угорської... — або користуватись усяким прогресивним ступенем тих держав і тих громад, з котрими наш народ зв'язаний, особливо усякими інституціями і напрямками демократичними» [3].

Самостійницький політичний ідеал панував у думках М. Драгоманова і 4 березня 1876 р., коли, розмірковуючи у листі до російського вченого І. Пипіна про результати своїх спостережень у Закарпатті, він писав: «Угророси, котрі почали було в 40-ві роки все-таки по-своєму наближатися до народу, тепер... більша половина їх інтелігенції через відсутність держави руської пішла служити мадярській, бо другого ідеалу, крім чиновницького, ніколи не бачила і про нього не чула». Далі М. Драгоманов вказував на фінансування М. Ф. Раєвським, священиком російського посольства у Відні, русофільського руху в Закарпатті: «І знаєте, я остаточно переконався, що тут основна винна та псевдо-общерушизна, котру проводив стільки літ Раєвський... який постійно діяв на угроросів (російськими рублями та тенденційно підбраною російською літературою» [7, арк. 46]. «...Коли держави українсько-руської нема, а московсько-петербурзька єсть, то архінатурально, що націоналісти угроруські потяглись думками до сеї держави, — писав М. Драгоманов 1 червня 1895 р. — Треба ж додати, що ніхто (серед поступових галицьких інтелігентів. — Г. Ц.) і не подумав по-знакомити загоді угроросів з українським рухом і письменством» [2, с. 164].

Внаслідок пропаганди українського питання у світі в перші десятиліття XIX ст., зокрема такими журналами, як „Le Courrier Européen“ (Париж), „La Revue Ukrainienne“ (Лозанна), окремі представники так званих історичних націй самі почали боронити українську справу, зазнавали впливу української літератури, виступали за вільну, незалежну українську державу [6, с. 241—264, 271—299].

А розпочав цю подвижницьку діяльність у XX ст. І. Франко своїм повідомленням „Le Mouvement Traditionniste en Galicie, dans le courant du XIXe siècle“ (1900) («Етнографічний рух у Галичині в XIX ст.»), перебуваючи під безпосереднім впливом М. Драгоманова.

Це Франкове повідомлення — невідоме. Зате зафіксовано, що І. Франко написав реферат «Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в.» [1, с. 233—245], який на конгресі ніби прочитав Ф. К. Вовк [4, с. 506]. Насправді Федір Вовк виголосив на Міжнародному етнографічному і фольклористичному конгресі (Париж, 10—12 вересня 1900 р.) не реферат чи доповідь, а згадане вище повідомлення [8, с. 90—91]. Його мали змогу прочитати всі 150 учасників Міжнародного конгресу, зокрема, Гастон Паріс, Шарль Бок'є, Поль Себільйо, Луї Леже, Мішель Бреаль, Жульєн Тієрсо (Франція), Анджело де Губернатіс (останній, до речі, видав у Флоренції 1873 р. працю Українця (М. Драгоманова) „IL MOVIMENTO LETTERARIO RUTENO IN RUSSIA E GALLIZIA (1798—1872)“), Жюль Шебештїн, Бела Вікар (Угорщина). Розглядаючи це повідомлення у контексті подвижницької діяльності І. Франка на ниві українського відродження кінця ХІХ—початку ХХ ст., матимемо на увазі, що Каменяр хотів виступити перед науковим світом у Парижі все-таки з доповіддю, а не зі стислим повідомленням. Тим паче, що він мав репрезентувати НТШ. Хоча і зі своїм повідомленням І. Франко репрезентував вказану львівську наукову установу, Франковому повідомленню у матеріалах конгресу передує такий вступ: «Пан Волков зачитує повідомлення пана д-ра Ів. Франка «Етнографічний рух у Галичині в ХІХ ст.», подане Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у Львові» [8, с. 90].

Нижче наводимо франкомовний текст повідомлення І. Франка, подаючи у дужках правильну форму тих слів, у яких з вини працівників французької друкарні допущені помилки:

„Découvertes par les fonctionnaires autrichiens, après l'annexion de la partie de Pologne à l'Autriche, à la fin du XVIIIe siècle, les Ruthènes devinrent bientôt l'objet des études ethnographiques du voyageur et des savants allemands. Au commencement du XIXe siècle, quelques chansons ruthènes ont été traduites en allemand par Pohl; en même temps, elles étaient très à la mode chez les grands seigneurs polonais. Réveillée à la vie nationale, la jeunesse ruthène commence à s'intéresser au folk-lore de son pays, à recueillir les documents et en 1838 [1833] paraît le premier grand recueil de folk-lore de Galicie, publié par Vaclav Zoleska [Vaclav z Oleska], qui a fait une époque dans le développement du mouvement traditionniste dans ce pays. Presque dans le même temps ont travaillé Adam Czarnocki (Zorian Chodakowski) [Khodakowski], Chachkévytch, Iv. Vohylevytch [Vahylevytch], Jacques Kolóvatsky [Holovatzkyi], etc., en 1837 parut à Budapest, un almanach folkloriste *Roussolna Dnistrovaia* [*Roussalka*] (Ondine de Dniestr), en 1839 le recueil du [de] Zegota [Zegota] Pauli et les travaux de Hanusch, inspirés par les théories de Grimm. Sous l'influence de l'insurrection de 1848, du passage par la Galicie de l'armée russe et de l'idée de l'unité ethnographique et même politique des *Ruthènes* avec les Russes moscovites se produisit une certaine décadence dans le mouvement folkloriste de la Galicie qui ne renaît que vers 1860 avec le réveil du mouvement pareil en Ukraine. Les travaux de M. Dragomanov, de Koug-Tchanko (Kouptchanko? ou Roudtchenko? — Н. Ц.) et de beaucoup d'autres ont poussé très loin les études traditionnistes, poursuivis d'autre côté par les savants polonais comme O. Kolberg et les

membres de l'Académie des Sciences de Cracovie. Les expositions ethnographiques (à Koloméa en 1885 [1881] et à Tarnopol en 1887) on [ont] fait aussi beaucoup pour ces études, ainsi que la fondation de la Société scientifique Chev-tchenko qui ne cesse de publier les nouveaux documents dans ses publications: *Recueil Ethnographiques* et *Matériaux pour l'Ethnologie secroino-ruthene [ukraïno-]*".

Далі пропонуємо свій переклад українською мовою повідомлення І. Франка, в якому ми намагались врахувати дух і стиль автора:

«Етнографічний рух у Галичині в XIX ст.»

Після того як в кінці XVIII в. частина Польщі була прилучена до Австрії, австрійські урядники зацікавилися русинами, і вони скоро стали предметом етнографічних студій мандрівників та німецьких вчених. На початку XIX в. кілька руських пісень переклав німецькою мовою Pohl; в той час вони стали дуже модними серед польських магнатів. Розбуджена до національного життя руська молодь починає інтересуватися фольклором свого краю, збирати матеріали, і 1833 року виходить перший великий фольклорний збірник Галичини Вацлава з Олеська, який епоху робив у розвитку етнографічного руху в краї. Майже одночасно працювали Адам Чарноцький (Зоріан Ходаковський), Шашкевич, Ів. Вагилевич, Яків Головацький та інші, в році 1837 вийшов у Будапешті фольклорний альманах *Русалка Дністровал* [Ундина ріки Дністер], а в 1839 році видані збірки Жеготи Паулі та праці Гануша, який додержувався теорій Грімма. Під впливом повстання 1848 року, переходу через Галичину російської армії та думки про етнографічну і навіть політичну єдність *русинів* з росіянами-московинами стався певний занепад у фольклористичному русі Галичини, котрий відродився тільки близько 1860 року разом із пробудженням подібного руху в Україні. Праці Драгоманова [Рудченка? — Г. Ц.] просували далеко вперед етнографічні студії, які, зі свого боку, провадили польські вчені О. Кольберг і члени краківської Академії наук. Значний вплив на розвій цих студій у Галичині мали також етнографічні вистави (у Коломні 1881 року та Тернополі 1887 року), як і створення Наукового Товариства імені Шевченка, яке продовжує публікувати нові матеріали в своїх виданнях: «*Етнографічний збірник*» і «*Матеріали до українсько-руської етнології*».

І. Франко виділив етнонім «русини» для того, щоб привернути увагу, що ним в той час позначалася реальна приналежність до історії та культури Київської та Галицької Руси і... зв'язок з російською нацією. З цього приводу М. Драгоманов писав, згадуючи своє перебування у Закарпатті: «Кумедно, що патріоти писателі між угорськими русинами, як напр., Духнович, непременно старалися вивести свої родини від бояр і шляхти — з Росії».

Порівняння тексту доповіді з текстом повідомлення переко-нує у тому, що їхній автор намагався просувати українську науку, українську справу серед науковців Міжнародного Паризького конгресу. Про це свідчить посередньо й лист І. Франка, надісланий у січні 1900 р. М. Павликові, в якому перевагу членів національної демократичної партії перед членами радикальної пояснює тим, що перші прагнуть брати активнішу участь саме в «національних змаганнях». «Я чую себе насам-

перед русином, а потім радикалом, — підкреслив І. Франко. — Отсе й була головна причина, що я виступив із радикальної партії і прилучився до тих, що помагали організовувати національну демократичну партію» [4, с. 148]. А ще раніше, 20 серпня 1899 р., І. Франко повідомив організаційний комітет Київського археологічного з'їзду про те, що «члени Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка не братимуть участі в роботі згаданого з'їзду, бо на ньому не можна буде користуватися українською мовою» [4, с. 439].

Політичні наміри І. Франка пояснюють його наміри естетичні й етнографічні. Звідси наступні словосполучення у тексті повідомлення: «бути розбудженим до національного життя», «робити епоху у розвитку етнографічного руху в краї», «фольклористичний рух Галичини», «пробудження подібного руху в Україні» тощо. Останнє словосполучення розкрито І. Франком у доповіді: «Тільки в 60-х роках повіяло іншим духом у Галичині. З України дійшли сюди твори Шевченка, Куліша, Максимовича, Костомарова й інших українських письменників та етнографів...» [1, с. 237].

І. Франко обороняє національну індивідуальність українців, коли говорив про шкідливий вплив на Галичину величезної армії Миколи І. На прохання Відня вона перейшла через Західну Україну, щоб «усмиряти угорське повстання» [1, с. 237]. У своїй доповіді І. Франко вказав, що такий вплив переходу через Галичину царської армії 1849 р. на деяких галицьких русинів, а, на нашу думку, й на численних закарпатських русинів, підсилювався ще й «впливом декого з росіян» (Погодіна), а в Закарпатті — М. Ф. Раєвського. Думка про етнографічну і навіть політичну єдність русинів з росіянами-московинами, підкреслював у доповіді І. Франко, породила у багатьох русинів «язиковий макаронізм». Далі він констатував, що зазначені несприятливі впливи в Галичині, котрі, як відомо, всіляко підтримувалися царським самодержавством, викликали «не раз фактичну погорду до мови, традицій і життя рідного люду», формували уявлення і переконання про «непотрібність праці (наукової. — Г. Ц.) на власнім народнім ґрунті... Про студіювання мови, пісень, звичаїв і побуту цього люду цим добродіям (мабуть, москвофілам. — Г. Ц.) ніщо було й говорити» [1, с. 237].

На відміну від повідомлення І. Франка, текст доповіді однозначно свідчить про критичний підхід автора до тих вчених, зокрема львівського професора Гануша як автора „Die Wissenschaft der slavischen Mythos“ (Львів, 1842), котрі ще не стали на нові наукові шляхи в галузі етнографічних та фольклористичних досліджень. Звідси цілком слушна й заслужено висока оцінка І. Франком як автором, редактором і упорядником се-

рійних видань «Етнографічний збірник», «Матеріали до українсько-руської етнології», новаторського порівняльного методу М. Драгоманова-етнографа, фольклориста і літературознавця: «...Він вніс у студіювання етнографічного матеріалу суворий історичний метод... жадаючи порівняльних студій і докладного відрізнєння в етнографічних матеріалах того, що міжнародне, запозичене, і того, що постало на власнім ґрунті» [1, с. 240]. Тому важко переоцінити той факт, що і в паризькому повідомленні І. Франко висунув на перше місце серед праць, котрі «просували далеко вперед етнографічні студії», саме праці М. Драгоманова; вони «епоху робили».

Не можна лишити поза увагою того, що згадані вище вчені зі світовим іменем, присутні на Міжнародному конгресі, знали: І. Франко розвивав високі національні, патріотичні та наукові ідеали М. Драгоманова, який, хоч і не перейшов цілком на самостійницькі позиції (бо український національно-визвольний рух ще не організувався), але вже у другій половині 1876 р. висував питання про політичну самостійність України. Про це їм розповідав і Ф. Вовк, який тривалий час проживав у Парижі. Відкриваючи вказаний конгрес, його голова — французький вчений Шарль Бок'є фактично повторив Франкову оцінку Драгоманова — етнографа і фольклориста. Зокрема, маючи на увазі такі твори: „Chansons historiques du peuple oukraïnien. — Texte oukraïnien avec le commentaire russe par V. Antonovitch et M. Drahomanov“ (Kiyev, 1874—1875. I—II); „Récits et Traditions populaires de l'Oukraïne“ (en oukraïnien. Kiyev, 1876), він сказав: «Саме йому (М. Драгоманову. — Г. Ц.) ми зобов'язані історичними піснями України, народними традиціями Малоросії. Це людина глибокої ерудиції. Тому всі слов'янські фольклористи обрали її як приклад для наслідування, і вони не могли зробити кращий вибір» [8, с. 8].

У рік, який передував проведенню Паризького конгресу, І. Франко з особливою ретельністю дбав, щоби вчасно і на високому науковому рівні публікувалися нові етнографічні матеріали та дослідження вчених НТШ у виданнях «Етнографічний збірник» і «Матеріали до українсько-руської етнології» (з 1908 р. — «Матеріали до української етнології»). Про це він стурбовано писав у Париж 31 жовтня 1899 р. Ф. Вовку [4, с. 140].

У наведених виданнях І. Франко і Ф. Вовк продовжували драгоманівське мовно-політичне новаторство при перекладі французькою мовою етнотопоніму «Україна», етніонімів «українець», «український». Правда, «у — *умлаут*» на початку цих слів у більшості випадків збережене. Але важливо те, що І. Франко і Ф. Вовк були переконані: „Ukraine“ і „Ukrainien“ звучать краще, мають ліпшу українську «одежу», ніж „Ukrai-

ne" і Ukrainien". До цього мовного новаторства великих людей варто повернутись.

І. Франко, ставши у рік смерті М. Драгоманова, тобто 1895 р., провісником політичної самостійності України [5, с. 471—483], підтримав інтелектуальні, політичні, естетичні та наукові принципи Т. Шевченка і М. Драгоманова. І. Франко глибоко усвідомлював: 1) відродження української нації має бути підкріплене оригінальними етнографічними та фольклорними студіями; 2) дослідження власних вартостей (як фольклорних, так і історичних) — це духовна й моральна підтримка у визвольних змаганнях українського народу, надійний підмуток для його міжнародного визнання так званими державними, або історичними, націями.

І. Франко знав, як високо цінував М. Драгоманов тих зарубіжних вчених, котрі пропагували «знання про Україну, її історію та літературу». Про це писав М. Драгоманов 15 травня 1895 р. у львівському часописі «Народ». Каменяр намагався впливати в цьому напрямі на зарубіжних вчених. Наведемо тільки один приклад. Так, відомий датський літературний критик Георг Брандес надіслав у січні 1920 р. у паризький журнал „L'Europe Orientale“ («Східна Європа» — його видавали Михайло Грушевський і Дмитро Ісаєвич) змістовного листа, в якому, згадуючи про благотворний вплив на себе І. Франка, висловився в оборону Української Народної Республіки. Зокрема, Г. Брандес писав: «Я вважаю необхідним... сказати, що українці користуються моїми найпалкішими симпатіями у боротьбі за свою незалежність. З боку Росії і з боку Антанти їм нанесли криваву образу». Але це питання заслуговує окремого вивчення.

1. Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. К., 1955. 2. Драгоманов М. В справі Угорської Русі // Народ. Львів, 1895. № 11. 1 черв. 3. Українець. Опознаймо ся (Лист в редакцію «Правди») // Друг. Львів, 1877. Ч. 1. 8 січ. 4. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1986. Т. 50. 5. Франко І. *Ukraina irredenta* // Жите і слово. 1895. Т. 4. Кн. 6. 6. Цвєн-грош Г. М. Б. Бйорцсон і Україна; *Ного ж.* Українське питання у франкомовному світі // Українська еміграція. Історія і сучасність: Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади. Львів, 1992. 7. Рукописный отдел Петербургской государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, ф. 4 (Абрамовича), № 40. 8. Exposition Universelle Internationale de 1900. Congrès International des Traditions Populaires tenu à Paris du 10 au 12 septembre 1900. Procès-verbaux sommaires par M. Paul Sébillot, secrétaire général du Congrès. Paris, MCM I; Congrès International des Traditions Populaires (10—12 septembre 1900). Paris, 1902. 9. [Hruchevskyi M.] Russe, Ruthène, Blanc-Russe, Petit-Russe, Ukrainien. Note explicative // Institut Sociologique Ukrainien. Anthologie de la Littérature Ukrainienne jusqu'au milieu du XIXe siècle. Avec un avant-propos de M. A. Meillet, professeur au Collège de France. [Avec une préface intitulée „La Littérature ukrainienne, son nom, son développement, ses époques“ de M. Hruchevskyi]. Paris; Genève; Prague, 1921.

Я. МЕЛЬНИК, м. Львів

Листи Миколи Вороного до Івана Франка

„Audiatur et altera pars!“^{*} — писав Микола Вороний у січні 1903 р. в листі до Івана Франка, надсилаючи свою віршовану відповідь на його послання під назвою «Посвята Миколі Вороному. Лісова ідилія» і прохаючи її надрукувати в «Літературно-науковому віснику» («ЛНВ»).

З прикрістю мусимо визнати, що цю другу сторону, Миколу Вороного, ще донедавна наші критики й літературознавці, які говорили про його взаємини з Іваном Франком, та й загалом про його постать у національному культурному процесі, не завдавали собі труда об'єктивно вислухати. Так, тривалий час не цитувалася і не публікувалася згадана вище поезія «Іванові Франкові (Відповідь на його Посланіє)», хоч її адресат, Іван Франко, дотримуючись демократичного принципу: «Нехай буде вислухана і друга сторона!», помістив її на сторінках «ЛНВ» у тому самому номері, де друкувалось і його послання [6]. До речі, відкрив Микола Вороний свій альманах «З-над хмар і з долин» Франковим посланням. Мемуари Вороного про Камењара [1] і «Перші зустрічі з Іваном Франком» [2] були передруковані згодом зі значними скороченнями [4]. Саме ж Франкове послання, так щедро цитоване дослідниками, було витлумачене ними вкрай тенденційно. Власне до інтерпретації цього єдиного твору і був зведений весь розлогий спектр творчих взаємин і особистих контактів Миколи Вороного й Івана Франка.

Їхні імена згадували поруч лише в полярних площинах, у контексті вічної ідейної боротьби. Витоки традиції протиставлення обох письменників ідуть від постулатів, висловлених ще С. Єфремовим (цикл статей «В поисках новой красоты», «На мертвой точке» [5]) і О. Дорошкевичем (стаття «До історії модернізму на Україні» [3]). Останній, зокрема, твердив про приховану соціальну реакційність збірки «З-над хмар і з до-

^{*} «Нехай буде вислухана і друга сторона!» (лат.)

лин», яку нібито тонко відчув Франко. Щоправда, майже кожне своє твердження про полярність позицій Франка і Вороного цей критик обставляє рядом застережень. Зазначивши, що Франко заперечив теорію модернізму в своєму відомому посланні, тут же пише, що він «не поставився до групи модерністів вороже», згадує «тепле кубелечко, яке звили собі модерністи на сторінках «ЛНВ»», а назвавши Вороного «співцем відродженої неоромантичної куртуазії», усе ж визнає, що «формально він значно розсуває вузькі рамці народницької, етнографічно-побутової літератури».

Пізніші інтерпретатори, зображаючи обох письменників як непримиренних антагоністів, відкинули навіть такі застереження. Зокрема, Вороного неодмінно супроводжували такі ярлики, як «декадент», «співець абстрактної чистої краси», «апологет чистого мистецтва». На противагу прогресивному світогляду, революційному оптимізму Каменяра підкреслювались ідейні хитання, націоналістичні погляди, занепадницькі настрої Вороного. Внаслідок такого сфальсифікованого, вульгарно-соціологічного підходу багата палітра взаємин І. Франка і М. Вороного значно потьмяніла. Сподіваюсь, що побачити всі яскраві фарби, тони і півтони на ній, очистити її від пізніших нашарувань допоможуть листи Миколи Вороного до Івана Франка. Послухаймо все-таки іншу сторону.

Франків вислів, що в листах «відкривається душа і серце людини», знайшов яскраве втілення в кореспонденції його «давнього друга, гарячого прихильника і вірного ученика», як називав себе Вороний (а ще, додамо, і кума його).

Вони навдивовиж щирі, емоційні, як і сам їх автор, натура темпераментна, імпульсивна («легко очаровувався, тяжко розчаровувався», — характеризував себе сам). Ці листи — прекрасні причинки для пізнання Вороного як «цілого чоловіка, живого чоловіка» на тлі тогочасного українського культурного й політичного життя. У них виразно прочитуються віхи його біографії, життєва «одіссея» (листи до Франка адресовані з Ростова, Катеринодара, Києва, Одеси, Анапи), яка була виявом не тільки «невпокійного та непосидючого» характеру, як думали про Вороного знайомі, та навіть деколи він сам, а й зумовлена гіркою долею українського інтелігента в Росії. Вони містять цікаві автопсихологічні спостереження Вороного над власною долею і вдачею, тут чимало його глибоких аналітичних розмірковувань як над природою поезії загалом, так і над особливостями власної творчої манери.

Публіковані матеріали є невичерпним джерелом для розуміння взаємовідносин обох митців. Нагадаю, що особисте знайомство між ними, яке незабаром, незважаючи на п'ятнадцятирічну різницю у віці, перейшло у справжню дружбу, відбу-

лось у Львові в 1895 р. Як зазначала пізніше критика, «закордонний період», тобто перебування у Львові, найяскравіша постать у місті — Іван Франко, з яким Вороний, співпрацюючи з його часописом «Житє і слово», зустрічався майже щодня протягом двох з половиною років, відіграли надзвичайно важливу роль у житті Вороного — поета і людини.

Як свідчать листи Вороного, між визнаним метром української літератури і молодим поетом склалися особливі відносини, панувала виняткова атмосфера. Глибоким пієтетом до Каменяра позначене все, що стосується сприйняття Вороним мистецького й психологічного феномена Каменяра, їх різноманітних творчих і особистих контактів. Однак, схиляючись перед генієм Франка, який уособлював для нього ідеал людини, захоплюючись його творами, передусім «Зів'ялим листям», що залишило помітний слід у поезії Вороного, зрештою, сам підкреслюючи безперечний вплив Франка на його естетичний світогляд, Вороний зумів при цьому зберегти свою оригінальну мистецьку окремішність. Посмів навіть сперечатись із найбільшим літературним авторитетом, котрим для нього був Франко.

Нагадаю основні засади естетики Вороного: наближення української літератури до найновіших напрямів європейської літератури, висока художність, філософська глибина, безтенденційність. Зазначу, що Вороний проводив досить чітку демаркаційну лінію між ідейністю і тенденційністю. («Між ідеєю і тенденцією (передвзятістю) лежить велика різниця. От проти псевдо-штуки, чи штуки тенденційної, проти римованої прози я й виголосив свою девізу»). Як бачимо, погляди Вороного дуже близькі естетичним постулатам Франка того часу. Однак небажання Вороного публікувати в альманасі «З-над хмар і з долин» тенденційну, грубо реалістичну, натуралістичну, за його словами, поезію, Франко сприйняв як загальне заперечення ним громадянської заангажованості літератури, її високої місії служити інтересам народу. Тим і пояснюється пафос його послання, яке згодом так необ'єктивно було потрактоване критикою.

Листи Вороного до Франка дуже цінні для нас ще й тим, що з'ясовують цей найбільш затемнений епізод у взаєминах обох письменників, а також дають, на мою думку, змогу скоригувати дату написання Франкового послання.

26 вересня 1901 р. (тут і далі в тексті підкреслення мое. — Я. М.) Вороний, повідомляючи Франка про свій намір видати альманах «З-над хмар і з долин», просить надіслати йому «хоч дрібочку» Франкової «прегарної творчості», пише про власні вимоги до творів, які б він хотів бачити у цьому збірнику. Приблизно у той самий час листи аналогічного змісту отримали від нього М. Коцюбинський, Д. Мордовець, І. Нечуй-Левицький та ін. У цьому ж році в дев'ятій книзі «ЛНВ» опубліковані урив-

ки з відозви Вороного до українських письменників із проханням надсилати свої твори до нового альманаху. А вже 31 січня (12 лютого) 1902 р. Вороний висловив Франкові вдячність за надіслані поезії і особливо за послання. Зміст Франкового послання, його спрямованість не викликають жодних сумнівів у тому, що воно було породжене конкретними чинниками. Це стало відповіддю на лист Вороного від 28 вересня 1901 р. з Катеринодара і на відозву в «ЛНВ». Тоді, однак, великий сумнів викликає датування цієї поезії у всіх публікаціях — «падолист 1900 р.» Ніяких слідів того, що Вороний у 1900 р. маніфестував свої вимоги до поезії і вони були відомі Франкові, ми не знайшли. Логічніше дійти висновку: Франко написав цей твір у падолисті 1901 р.

І, врешті-решт, про реакцію Вороного на це послання. Захищаючи своє право на всю повноту людських почувань і на «декадентські» також («Моя девіза йти за віком і бути цілим чоловіком»), водночас і у віршованій відповіді Франкові, і в листі до нього від 31 січня 1902 р. він наголошував, що високі громадянські ідеали для нього святі («Всі ці вимоги, які Ви ставите поетові, ставлю і я»). Цікаво, що навіть С. Єфремов, найбільший тогочасний супротивник естетичної програми Вороного, витлумачуючи його відповідь Франкові загалом у досить глумливому тоні, усе ж зазначив: Вороний «находить в то же время возможным почти во всем соглашаться с оппонентом» [5, кн. 5, с. 312].

Про співзвучність естетичної платформи обох митців свідчать і Франкові статті: «Старе і нове в українській літературі», «З останніх десятиліть ХІХ віку», «Принципи і безпринципність». Зокрема, в останній він відкинув вузькоутилітарний підхід до літератури, рішуче виступив проти звуження української літератури, зведення її лише до студій соціального та громадського життя народу, життя села, котрі як принцип українського мистецтва проголосив у той час С. Єфремов.

Сподіваюсь, що публіковані листи Миколи Вороного до свого вчителя і старшого товариша остаточно розвіють міф про прірву, яка нібито розділяла обох письменників, дадуть, зокрема, змогу потрактувати їхні погляди на шляхи розвитку української літератури — як пошук істини через плюралізм думок.

Тексти листів подано за правописом автора, лише в деяких випадках встановлено відсутні розділові знаки. Автографи зберігаються у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України (ф. 3, №№ 1610, 1611, 1613, 1614, 1620, 1628).

28(16) червня 1895 р.

Шановний Добродію!

Лишаю для Вас «Артельний договір», укладений і виданий М. В. Левицьким * в Єлисаветграді і статтю в «Новом Времени» **, написану в цій же справі, себто в справі спілок хліборобських, що в останні часи почали закладатися на Україні. Уважаючи на Вас яко на діяча суспільно-політичного і літературного, я маю надію, що Ви зробите все залежне од Вас, аби поширити між інтелігенцією (переважно живучою на селі), а також спопуляризувати між простим людом ідею спілок хліборобських. (Тут і далі в тексті підкреслення автора, Миколи Вороного. — Я. М.). В таким разі мені здається добрим написати про се статті в «Народі», «Громадським голосі» і «Хліборобі» (коли він вийде, що, звичайно, красше від усіх могли би зробити Ви).

З глибоким ушанованням
Вороний (з України).

2

[1896 р.]

Іване Яковичу!

Треба написати квіти, що дістали 6 руб. для Угорського комітету з підписами Павлика, Будзиновського і Вашого. Перший квіт на ім'я Корсакова (3 р.). Другий — на ім'я протоірея Ерастова (3 р.). Обидва квіти по-московськи. Заслати їх Юзефовичу.

Увесь Ваш Микола Вороний.

3

[1896 р.]

Любий Іване Яковичу!

Заходив два рази, щоб попрощатися і, на жаль, не застав Вас. Лишаю Вам сі адреси пренумерантів «Ж[иття] і сл[ова]». Тобілевич пришле Вам гроші з хати, а я просив (не маючи гро-

* *Левицький (Левитський) Микола Васильович* (1859—1936) — український громадський діяч, економіст, за професією адвокат. У 90-х роках організував в Україні ряд землеробських кооперативів — артілей «хліборобських спілок». Франко схвально оцінював діяльність Левицького щодо організації цих спілок, трактував їх як виступ українців на полі економічного змагання проти згубної доктрини російських соціал-демократів. Див. рецензію І. Франка на книгу А. Фаресова «Народники и марксисты» (СПб., 1899).

** «Новое время» — щоденна російська газета (1868—1917), виходила у Петербурзі.

шей) вислати і мені «Ж[ите] і сл[ово]», поки я буду в Ростові, на подану адресу:

Станція Шестаковська
Юго-западныхъ железныхъ дорог,
Одесская линія,
Его Высокоблагородію
Юрію Івановичу Тобилевичу,
хуторъ Надеждовка.
Ст. Ромодан-Ромны Кременчугской ж. д.,
Его Высокоблагородію
Владимиру Николаевичу Леонтовичу.
Ростовъ-на-Дону,
возле Богатого источника,
Старопочтовая улица, № 143,
Івану Петровичу Тимохину.

4

13 липня 1896 р.
Ростів над Доном

Любий мій Іване Яковичу!

От я вже і в Ростові! В Києві гостював аж три дні. В Ростові знайшов багато змін, але нічого доброго: тільки й чую — того заслано, той у в'язниці, той застрелився, той отруївся і т. иньше, от тільки жандармів та шпівнів чорт не бере, живі-сенькі! Не вів приїхати, як почали вже за мною шпиги бігати та стежити. Саме паскудство і більш-нічого! Я просив Вас вислати мені «Ж[ите] і сл[ово]», але на надану адресу вислати вже не можна, бо кілька моїх листів (нерозбірливо. — Я. М.) пропало. Пишу адресу, на яку і прошу уклінно вислати «Ж[ите] і сл[ово]», бо воно тут дуже придасться. Адреса така:

Russland, Ростовъ-на-Дону,
въ коммисіонную контору
Андрея Петровича Тимофеева.

Більш нічого, мого ім'я писати на конверті не треба і не можна. І взагалі, коли схочеться мені написати, то пишть тільки на сю адресу. Обіцяну статтю за російські журнали зладжу і пришлю тижнів за два. Ходить здорові. Не забувайте же на мене і зробіть, о що прошу. Цілую Вас тричі. Петруся і всіх хлопців Ваших (далі нерозбірливо. — Я. М.) цілую.

Ваш Микола Вороний.

5

9 серпня 1896 р.
Анапа над Чорним морем

Здоровенькі були, Іване Яковичу! За «Жите і слово» (І кн.) дякую, одібрав безпечно, ще дві слідуєчі книжки (за авг. і сент.) можна слати на ту ж адресу.

Одібрану книжку віддав нашому спільному знайомому і другому нашому приятелю для ужитку, і вони їй страшенно зраділи, бо й доси від Вас нічого з почти не одібрали. Всі три адреси, подані моїм приятелем з К[иева], тепер ні к бісу нездатні (хіба лишень для 10 крейцарових писем), і Ви їх не уживайте. Слідуючі дві книжки, що вишлете на знану адресу для мене, я знов віддам приятелям. Чому не шлете Тоб[ілевичу] «Ж[итя] і сл[ова]»? Він так за ним розбивається! Коли ж вислали вже, то, значить, пропало і більше слати не треба. Як справи з виборами? Щастя Вам на все добре! Я і мої приятелі вклоняються Вам і жінці.

Увесь Ваш Микола.

6

[Березень-квітень 1897 р.]

Коханий Іване Яковичу!

Даруйте, голубчику, що не можу додержати обіцянки — написати «Вісти з Росії» до 2 кн. «Ж[итя] і сл[ова]».

Причини такі — 15 цвітня я вже цілком від'їжджаю на Україну, а до того часу мушу зробити бодай 10 аркушів перекладу «Қоліївщини» Шульгіна* для «Історичної бібліотеки» (всіх аркушів 13), бо вже обов'язався словом перед Грушевським та й гроші мені страшенно потрібні на дорогу. Отже ж, роблю тепер 12 годин денно, — на світ не показуюся, а сиджу при столі, мов прикутий. Вчора насилу спромігся написати короткий некролог про Вітрову**, та й то, здається, не до ладу. Прошу конче його видрукувати в «Ж[иті] і сл[ові]», а вигладивши трохи стиль, бо я дуже квапився. Видрукуйте також і вірші, присвячені Вітровій, що прислали їх мені з Чернигова для «Ж[итя] і сл[ова]». Здається, се вірші Самійленка. Умістіть сі вірші хоч в кінці книжки, але ще тепер. Вітрова — наша людина, українка, радикалка. Ще раз і ще раз прошу дарувати мені мою провину. Від Тобілевича довідаєтесь про подробиці і причину скорого мого від'їзду.

Цілую Вас щиро.

Увесь Ваш Микола.

* Шульгін Яків Михайлович (1851—1903) — український історик, педагог та громадський діяч.

** Вітрова Маруся — слухачка вищих жіночих курсів у Петербурзі, родом з Чернігівщини. 22 січня 1897 р. була заарештована за зберігання революційних видань. 12 лютого цього ж року спалила себе в Петропавлівській в'язниці, не витримавши наруги жандарма. Некролог про М. Вітрову був надрукований у «Житі і слові» 1897 р. (кн. 11).

10(22) березня 1901 р.
Катеринодар

Любий куме! Аж ось коли я відгукнувся до Вас, та й то, вибачте, не листом, а свистком... Маю діло. Я переклав і де-не-де згладив (галиціанізми) Вашу «Кам'яну душу», те ж саме хочу зробити і з «Украденим щастям», а потім зашлю до драматичної цензури і, коли дозволять, докладу всіх старань, аби їх грали у нас в Росії і платили Вам авторський гонорар, бо певен, що у Вас і тепер грошей чорт-ма, як і колись було. Щодо гонорару, можна порозумітись з трупами, обминаючи «общество драматических писателей», де Ви не записані яко член. Як порадите поступити мені з жандармом Гурманом, щоб він, не будучи жандармом, був все ж таки впливовою особою на селі? Напишіть мені. Адреса: г. Катеринодаръ Кубанской области, городской общественный банкъ, Николаю Кондратовичу Вороному. Сцену я покинув, але не знаю, чи надовго. Записався тут в культребери! Цілую Вас міцно. Жінці вклоняюсь. Хрещеників і взагалі всю Вашу дітвору цілую. Увесь Ваш Микола.

Не знаю, на яку адресу Вам писати, тому й пишу мало, бо при okazji.

Р. С. Я сфотографував Ваші портрети в більшому числі і розповсюдив їх по Україні. Тепер я переклав «Д-ра Бессервіссера». Як надрукую, — пришлю. Бачите, що Франка я не перестав любити!

26 вересня ст.ст. 1901 р.
Катеринодар

Любий та дорогий куме! Не знаю, як і виправдовуватись, як і вибріхуватись перед Вами, — язик не повертається, бо винен страшенно... Протягом 4—5 літ, відтоді, як покинув Львів, я не написав до Вас ні одного путящого листа, опріч якогось «свистка» та кількох уклонів в листах до д. Гнатука. Вибачте, дорогий, коли ще хоч трошки любите душею відданого Вам Миколу. Здається, колись Ви таки любили мене, і я пишався сим, бо ще нікого я, мабуть, не поважав так глибоко, не любив так свідомо й гаряче, як Вас. Здибались мені в життю і иньші чесні, ідейні, хороші люде, але такого цілого чоловіка, як Ви, я не бачив. Ніхто з живих людей так сильно не імпонував мені своїм духовим виглядом, як Ви! Але годі, я боюсь впасти в дифірамбічний тон, бо, слово честі, коли згадую про Вас, то зворушуюсь і підношусь духом. От і зараз, сидячи при столі, я дивлюсь на Ваш портрет, що завжди висить на

визначнім місці в моїм покої, дивлюсь і не хочу писати, а хочу марити про Вас, про минуле, про ті любі хвилини, коли довелося мені перебувати з Вами. Знаю, що Ви не любите, коли дуже захвалюють Вас, се Вас навіть замішує, і тому мовчу. Не втерплю тільки сказати, що мною опанував прямо якийсь «культ Франка», і коли трапляється з ким забалакати про Вас, то я вже говорю, говорю без кінця з найбільшою втіхою. Недавно одна пані (п. Ерастова) сказала: «Коли Микола забалакає про Франка, то в тій хвилі сам робиться чистішим, кращим». Ну, годі, годі, — вже мовчу! А тим часом я для Вас майже нічого не зробив доброго, опріч того, що розповсюдив якусь сотку Ваших портретів та погано переклав на російську мову «Д-ра Бессервіссера». А ргорос одному тутешньому маляреві замовлено (се не я, а Ерастів) написаний з фотографії Ваш великий портрет олійними фарбами, і поставимо його в «Міській Публічній Бібліотеці» в ряді з иньшими славними письменниками всього світу. От тільки сим ми й можемо виявити Вам свою любов! Тепер я переписав (а місцями, даруйте, вигладив деякі галицькі льокалізми, не попусувавши віршів) Вашу п'єсу «Кам'яна душа» і маю заслати її до драматичної цензури, а відтак, коли дозволять для вистави, послати її в труп Кропивницького, виговоривши для Вас за право вистави руб. 100. Се мені, либонь, вдасться. Дальше на черзі поклав собі, коли дозволите, зробити так само з «Украденим щастям», Вашою найкращою драмою. За неї вже можна буде виговорити певний процент на Вашу користь з наших годованих кабанців — Кропивницького, Саксаганського, Садовського і иньшої запанілої свиноти. Тепер обертаюсь і до Вас з уклінним проханням. Тільки, Бога ради, не відмовте і задовольніть моє прохання. Я маю тут видати український альманах *. Про напрям його Вам скаже д. Гнатюк. Отже ж, дайте мені хоч дрібочку Вашої прегарної творчості. Якесь оповідання, фантазію, шкіц і пару віршів... За все, що дасте, буду до віку вдячний, — тільки таке, що ще не було ніде надруковане, свіже. **Мордовець** прислав спомини (і дуже щирі) про **М. П. Драгоманова**, **Старицький** — гарненький святковий драматичний жарт. **Ів. С. Левицький** — образок ярмаркових вражінь (але поганенький). **П. Грабовський** — віршик, ще **Липа**, **Кравченко**, **Слобідський** і иньші. Набралось вже дещиця. Але мені найбільше од усіх хотілось би мати щось Ваше. Я певен, що воно в кожному разі буде перлиною збірника. Поезії, справжньої чистої поезії прагне моя душа! А у Вас же її так багато, наприклад, в «Зів'ялих квітках»! «Ми не хочемо неба прихилити до землі, — так писав

* Літературно-художній альманах «З-над хмар і з долин».

я в листі до Мордовця, — ні, ми хочемо самі хоч на хвилину піднятися на небо! Спокою, тихої радості треба для озлобленої, стражденної душі сучасного інтелігента».

В такому разі хотілося б мені творів для мого альманаха. У Вас така ніжна душа, таке м'яке перо, що Ви таку річ можете висловити якнайкраще і в 100 разів краще, ніж всі ми, нездари. Заклинаю, пришліть!!! Листи, рукописи під бандероллю і в пакетах, так рекомендовані, як і прості, присилати треба на адресу:

г. Екатеринодаръ Кубанской области,
городской банкъ,
Николаю Вороному.

Я покинув сцену, змучений, знервований украй, а тепер нужусь, тужу по ній — сам не знаю, чого хочу. Цілую Вас без кінця і обіймаю. Усю дітвору, хрещеників моїх цілую. О[льзі] Ф[едорівні] — низенько вклоняюсь і засилаю своє вітання. Бувайте здорові. Ще раз цілую.

Увесь Ваш до віку
Микола Вороний

9

6(18) падолиста 1901 р.

Дорогий куме! Забув Вам написати про свою поему, що почав був писати. Щоб не збігтись нам знов на однім сюжеті, скажу, що то за тема, яку Ви мені колись піддали. Тема ся — се цікава історична постать, Казимир Корчак-Ліщинський *. Ви, властиво, піддали єї мені для наукового оброблення і радили покопатись в джерелах в музеї Оссолінських, а я тепер хочу скористати з неї для поетичної творчості. Недавно появилась цікава праця про нього Luninskiego „Nastos“ Warschaw. Я написав таки щось 200 рядків, інтродукцію і більшу половину I розділу поеми, і на якийсь час покинув, бо за працею коло альманаха писати ніколи. Може, ви можете указати ще якісь джерела? Коли ж маєте писати самі, — то пишіть: певно, напишемо різно; Ви ліпше, я гірше. Невже доси ся брудна крив в Наук[овому] Тов[аристві] не вишикалась? І що то за підла нація! Мало того, що чужі гризуть нас, ми ще й самі погриземось! Над чім тепер працюєте? Що пишете? Бувайте здоровенькі. Цілую Вас. Пишіть. Жінці і дітям — привіт.

Увесь Ваш Микола Вороний.

* К. Корчак-Ліщинський — герой незакінченої поеми М. Вороного «Єретик». Уривки з цієї поеми були опубліковані в «ЛНВ» у 1911 р. (кн. 3).

А я, проте, чекаю від Вас хоч коротенького твору для альманаха. Не забувайте нас (далі нерозбірливо. — Я. М.).

Не жалую, що тепер не у Львові!

10

31 січня (12 лютого) р. 1902
Катеринодар

Ой, даруйте мені, любий та дорогий кумонько, що запізно відповідаю на Ваш сердешний лист. Я знов тяжко хорую на пропасницю і отсе, змушений хоробою, думаю навіть тікати до Харкова. Десь по 20-ім лютого ст.ст. і вирушу. Причина мовчання, як бачите, гідна уваги і пробачення.

Давно вже, десь п'ять бурхливих літ збігло відтоді, як я з Вами попрощався і за весь той час я не мав ширших відомостей про Вас, про Ваше, так цікаве для мене життя. Спасибі Вам за сей щирий лист! Бачу, що чимало змін і пригод сталося в Вашій життєвій драмі і що навіть по ювілею не одмінилися на краще ті обставини, з котрими Ви ненастанно боролися. Обставини ж родинні... От, ніколи не вважав я їх гарними! Вони й передше гальмували Вашу енергію, хоч се річ нелегка, але тепер, бачу, стали вже неможливими... Сумно і сумно...

Та щоб там не було, не можу я пійняти віри, щоб Ви дійшли де резигнації, опустили руки... Ні. Колись і раніше виривались у Вас такі нути, як:

«Як віл в ярмі, от так я день за днем
Свій плуг тяжкий до краю дотягаю,
Немов повільним спалююсь огнем,
Та ярко бухнуть сили вже не маю».

а, проте, ставало сили так бухати, що лише дивувався, на Вас дивлячись. Пам'ятаєте, «перебули ми панщину, перебудемо й конституцію»!

Годі про се. Я ніколи не був дужою людиною, легко очаровувався, тяжко розчаровувався, і кожного разу тратив сили, енергію, певність своєї ролі в житті. Лише такі люде, як Ви, а, власне, найбільше Ви підбадьорювали в мені дух — не хочу ж і не можу зневірюватись в Вас, в Ваших силах, а все буду вірити в мого любого, дужого, цілого Франка, який на віки лишився в моїй пам'яті, в моїм серці! Раджу і вам: **вірте в нього!**

Доземна Вам дяка за поезії. Які вони гарні, ай, які гарні! «Не вийдете на світло, небожата»!.. Ой, вийдете, вийдете і чаруватимете світ своїми співами!

За посланіє * особлива Вам дяка. Воно енергічне, сильне,

* Йдеться про поезію І. Франка «Посвята Миколі Вороному. Лісова ідилія».

чесне, але... Ви, певно, догадувались, що без цього «але» я не міг обійтись. Всі ці вимоги, які Ви ставити поетові, — ставлю і я. Згадайте, хіба ж я думав коли інакше? До всього того я ще жадаю від поета ширшого обсягу, оригінальності і справжньої поетичної форми. Я не хочу виключно забиватись в тихий залив свого серця, — я хочу бути лише цілим чоловіком. Пригадую якусь цитату, либонь, з свят[ого] Мартіна — „Mori pop timeo, vivere pop recuso!“*. Десь і колись я її вчитав і вона мені дуже сподобалась. Тільки, може, я її трошки инак розумію, Якби треба було наложити головою за якусь святу мрію, якій би я був щиро відданий, я б наложив (хоч, може, й лякаючись, — за се трудно ручити), але цуратись життя я теж не хочу; кажу «цуратись» в смислі обмежувати його. Ну, наприклад, я б гаряче покохав дівчину. Яка людям з цього користь? Ніякої. А хіба ж я не маю права кохати? Деякі люде кажуть, що не маю. Бридня! Як маю право думати, так маю право кохати. Ригарізму не визнаю. Обмеження життя не визнаю ні з того, ні з иньшого боку. Однобічність — вада. Ні в тихий залив серця забиватись, ні підпадати наказам холодного розуму не слід. «Имевшей вмѣститъ да вмѣститъ» і, «Коли знаєш, що чиниш, — блаженний єси, а не знаєш, що чиниш, — проклятий єси, яко переступник закону». І ті, і другі — слова Христа. Побіч всього того, скажіть, чи Вам не бажалось часами порватись у вирій, туди, за птахами, щоб збутись від тягарів, умовностей, забобонів життя, що обезличують Вас, гнітять душу? Так, хоч на якийсь час порватись туди, в сферу тиші, спокою? Адже ж бридко стає казати «мое шанування» людині, котру не шануєш, всміхатись, коли треба виявити огидження, а ми всі, всі, навіть ідейні люде, робим се мимоволі, інстинктивно... І таких дрібниць ой як багато! Хіба не хочеться від усього цього втікати? І коли поет в своїх мріях занесе нас від сієї брудоти кудись над хмари, заколише наше роздратовання, наш біль, хоча б він навіть нічого не казав про ідеали, а дав би хоч таку ідилічну картину, як в «Буркутських піснях» («Мамцю, мамцю...»), — хіба ж не повинні ми йому сказати «спасибі». Але ж чиста штука, правда, ідейна, але не тенденційна. Зрештою, скажу коротко. Я не визнаю егоїстичного декадентства, але **люблю навіть** щирій гарний симбалізм, який, хоч часами не має певного змісту, але дає певний **настрій**. Суть річи, котрі тяжко зрозуміти, але відчуті їх можна. Адже ж поезія римами, ритмами, зворотами милозвучної мови близько стосується до музики, а музика раз-у-раз дає нам такі зразки. І коли се вільно допускати в одній сфері штуки, то чому ж не вільно допускати в другій? Ну, та про се можна багато говорити, а тепер не

* «Вмирати не боюся, жити не відмовляюсь!» (лат.).

спосібно. За послання ще раз від серця дякую, воно дуже гарне і в друку зробить користь для тих, хто занадто замилюється в власних егоїстичних гризотах. Для мене воно миле й дороге тим, що виявляє Вашу щирі прихильність до мене, Вашого справді давнього друга, гарячого прихильника і вірного ученика.

Скажіть, будь ласка, чи ті інформації про дочку і зятя, про його нові (далі нерозбірливо. — Я. М.) Ліщинського Ви взяли з певних історичних джерел, чи то Ваші догадки, Ваші поетичні фантазії? А Гжоска? Чи він не обвинувачував Ліщинського перед судом? Невже се вигадки Lupinskiego? Я пришлю на увагу інтригу зятя, любов Ліщинського до дочки, але хто ж викрав рукопис? Певно, Гжоска. Напишіть, дорогий, докладніше, щоб не відбитись мені дуже від історичної правди. Ну, бувайте здорові, дужі, щасливі. Цілую Вас міцно. Не забувайте щиро й гаряче відданого Вам

Миколу Вороного.

Якщо ласка, напишіть мені швидше листа і інформації про Ліщинського, щоб лист Ваш застав мене ще в Катеринодарі. Дітвору цілую, жінці вклоняюсь і зичу здоров'я і спокою.

11

28 вересня р. 1902
Одеса

Дорогий куме! Завтра вирушає до Львова молодий Комаренко*, от я, користаючи з сеї нагоди, і пересилаю Вам листа. Давно вже шкрябає щось за серце, давно збираюсь написати до Вас, та ба! То за сим, то за тим, а найбільше, мабуть, за лихою вдачею своєю все не міг ніяк здобутись на се. Як бачите, на сей раз відгукуюсь до Вас з Одеси. Дивно, правда? Непосидючий та невпокійний!.. Так про мене думає більша частина земляків — і варягів, і приятелів: так, так воно, відай, і є в значній мірі. Але мушу кількома словами переповісти Вам свою одіссею. Може, тоді побачите, що не сама моя циганська удача причиною тому, але й тяжкі обставини, що надто прикро склалися мені за останній час... В Катеринодарі я захорував на тяжку кавказьку пропасницю, що тримала мене в своїх пазурах протягом 10 місяців. Через один день на другий діставав напади сієї хвороби при температурі 40, 41°, з галюцинаціями, маячнею і иньшими розкошами її. Отже ж, мусив звідти тікати до Харкова. Там хвороба ся зменшилась, але цілком не кидала мене. Тим не менш дихати можна було, і я кинувся шукати

* Йдеться про сина М. Ф. Комарова, українського бібліографа, критика, фольклориста і письменника.

посади, але скрізь спізнився; через чотири місяці шукав, за весь той час нічого мені не трапилось. Тим часом мені запропонували перенестись до Одеси в надії підшукати тут щось відповідне. От яким робом я опинився в Одесі. Сиджу поки що на мізерній посаді за 35 р. місячно між хабарниками і злодіями. Зціпивши зуби, креплюсь і чекаю на ліпше. Земляки обіцяють... Земляцька ласка, земляцька обіцянка те ж, що панський кожух... Але якось то буде. Дуже б мені хотілося тут залишитися і може таки, нарешті, мені поталанить. Ваша «Кам'яна душа» і мій альманах лежать в цензурі. Альманах той вже від трьох місяців лежить там і ані чути! Якщо заборонять, то пришлю Вам весь матеріал до «Вісника». Думаю, перед Різдвом ся справа виясниться. Напишіть, голубчику, що то за німецька реляція, з якої Ви вичерпали звістки про Ліщинського, і чи не міг би я її дістати? Ваш план мені дуже сподобався, але до перестрашу зятя і дочки Ліщинського добре надається ще й зрада його приятеля Гжоски. По моїй думці (і по-лунінському), Гжоска, посварившись, зраджує Л[іщинськ]ого і доносить на нього як на еретика, бо знав про думки і рукописний твір свого приятеля. У всьому иньшому план Ваш я приймаю цілком. Напишіть, чи постать Гжоски не видумана Лунінським? І чи варто її впроваджувати так, як се робить Лунінський? Всю подію я розумію як страшну трагедію атеїзму і саму поему свою називаю «Єретик». Торік я написав інтродукцію, що має дати читачеві настрій, викликаючи картину історичної польської розпусти і малюючи в м'яких тонах і в контурі страдницький вигляд еретика-борця, а також написав і першу половину I розділу: сумовита ласкава ніч, і Ліщинський сам один віддається пекучим думам про Бога і иньші «прокляті» питання в огороді єзуїтської колегії в Вильні, де він вчився. Написано з 200 віршів. Вся поема має складатися з 9—10 розділів і винесе десь 1500 римованих віршів. Чи не забагато? Тепер так довго не пишуть. Колись у Львові Ви мені казали, що підозріваєте в Ліщинським русько-українське походження. Як Ви про се тепер думаєте і чи єсть до сього підстави? Оселившись в Одесі, хочу знову заходитись коло сієї поеми. В Харкові якось мені «писалося» — написав з 8 віршів, між ними «Мандрівні елегії», де виявив страждання самотньої і нездалої моєї душі, що вічно за чимось нудиться, плаче і надарма чогось шукає. Сих елегій три написано октавами. Написав ще «Ікара», котрий дуже подобався тамошній молодіжці, і его переписували і вивчали напам'ять. Написав і Вам відповідь на Ваше «послання» *. На жаль, за браком часу, не можу Вам його переслати тепер, — пришлю

* Йдеться про поезію М. Вороного «Іванові Франкові (Відповідь на його Послання)».

згодом. Тон відповіді, звичайно, не «щуратівський», на таке я нездатний. Тричі цілую Вас і дітвору. Уклоняюсь О[льзі] Ф[едорівні]. Як мої хрещеники? Як Петро? Всею душею Ваш до віку Микола Вороний. Адреса: г. Одесса, Маразлівская ул., д. 22, Юзефовича, кв. 5 — мені.

Як тепер Ваше здоров'я і стан (нерозбірливо — Я. М.)? Пишіть.

12

[Січень 1903 р.]

Одеса

Дорогий друже!

Сьогодні вертає до Львова Богдан Комаренко, і я хапаюсь скористати з нагоди — переслати з ним до Вас мою відповідь на послання.

„Audiatur et altera pars!“ *.

Надрукуйте по змозі в II книжці, а як ні, то в III «ЛНВ», сю мою відповідь. Я в сих днях повернувся з Києва, де гостював під час Різдвяних свят. Є багато дечого цікавого. Але на разі годі все списати, нехай в другім листі. Подайте Вашу певну адресу, але не на Ваше ім'я. Якщо здумаєте прислати вирізки з «Вісника», то шліть на ім'я Шелухіна **. Він саме тепер пише до «Вісника» нову статтю про Добролюбова.

Новина — цензура розрішила мені друкувати мій альманах «З-над хмар і з долин», заборонивши іно дві статті (Мордовцева про Драгоманова і Липи — фантазію «Зелена сукня») і покалічивши один мій вірш. Заборонені статті пришлю для «Вісника». Бувайте здорові. Дай, Боже, витримати! Цілую тричі!

Увесь Ваш Микола Вороний.

13

13. II. 1903 р.

Чому не озиваєтесь до мене? Пришліть дві вирізки моєї статті про Васильківського на адресу Шелухіна. От се ми з Іваном Липою, вибачте, за чаркою вина згадали про Вас (sic!) *** і надумали розважити Вас бодай сією нікчемною карткою!

М. Вороний, Іван Липа.

* «Нехай буде вислухана і друга сторона!» (лат.).

** Шелухін Сергій Павлович (1864—1938) — правник, громадський, політичний діяч, письменник. Писав вірші під псевдонімом Сергій Павленко.

*** «Так!» (лат.).

16(29) мая р. 1903
Київ

Дорогий куме! Сьогодні, 16 мая, я взяв шлюб з Вірою Вербицькою (дочкою Миколи Вербицького з Чернігова, що писав в «Основи» під псевдонімом «Миколайчик Білокопитний»). Закохався, як дурний, а оженився, як розумний, — крадькома! В сих днях вертаю знов до Одеси вже з молодою жінкою! Щасливий і радий без міри! Пишу цикл поезій: Amoroso. Міцно обіймаю Вас і тричі сердешно цілую, дітвору і хрещеників також. Кумі шлю вітання.

Увесь Ваш душею Микола Вороний.

Р. С. Друк альманаха скінчився. Чекаю з цензури білета на випуск. Маю до Вас пильну справу — напишу незабаром. Цілую Вас і дякую за посвяту прекрасної «Лісової ідилії».

30 мая (12 червня) р. 1903
Одеса

Любий та дорогий кумонько!

Аж ось коли я наважився написати Вам докладного листа. 16 мая я послав Вам з Києва картку, де сповіщав про свій шлюб. Адресував просто на Ваше ім'я, а позаяк воно в Росії є небезпечне, то й не знаю, чи дістали ту картку. Так таке-то! Загнуздали вороненького, годі вже відпасуватись на волі, — запрягли його в родинну балагулу, — тягни голубчику! І знаєте, щоб там не казали, а мені ся нова роля дуже до смаку прийшлась. Почуваю, що начебто по довгих мандрах знайшов тихий та любий захисток, і от я тішусь і відпочиваю. Круки-люде кричать, що період сей не довго триватиме, та я на се не вважаю. «Аби мені місяць світив, а про зорі байдуже!» Жінка моя людина лагідна, сумірної вдачі, освіти середньої, не ідеал краси, а таки собі гарненька і має одну велику заслугу: не перейшла школи панянського виховання, — от собі квітка лісова та й вже!

Батько її, Микола Вербицький (ба, навіть поет! пам'ятаєте — Миколайчик Білокопитний з «Основи» — колишній типовий український патріот) приятель Панаса Марковича, Леоніда Глібова *et contr.*, і тому, мабуть, дочка його, як і інші діти, не вихована на патріотку. Згодьтесь, що й се велика заслуга. Український рух для неї мало не «откровеніє», і тепер вона береться до нього з запалом неофітки. Балакає українською (трохи каліченою — чернігівською) мовою не з ідеї, не з стороннього впливу, а простісенько з природи, бо жадної инь-

шої мови не вміє. Маю надію, що така жінка не буде мені перешкодою, а, навпаки, навчившись дечому, одуковавшись, буде помічницею і порадицею. Ну, та годі, занудив Вас своїми хатніми справами. Альманах мій нарешті (*sic!*) вийшов з друку і з цензорських пазурів, — в сих днях вишлю його Вам. Багато дечім я в нім не задоволений — і з боку змістового і зверхнього, тобто технічного, та дарма! Нехай наші Теофрасти й Арістархи беруть його на зуби (а вже добре їх насталили!), мені тепер випадає тільки слухати готового й скорятися своїй долі — «агнца, ведомого на закланіє», — «Сміренієм своїм да спасуся». Бачив я свою сільветку про Васильківського у «Віснику», дякую, що гарненько видрукували. Шкода лиш, що не умістили портрет сього симпатичного маляра. А ще більше дякую, обіймаючи й цілуючи Вас за любов несподіванку, за присвяту мені поеми «Лісова ідилія». Я знаю, що зміст її Ви глибоко виносили в серці, переболіли його, а се ж, либонь, «Нове життя», де герой Євгеній, тому й присвяту її мені вважаю за дорогий і цінний об'яв Вашої ширішої прихильності й приязні. На жаль, я не маю її в руках, а будучи в Києві, заледве успів разок її перечитати і не міг як слід розсмакувати, вражіння хвилеве і не суцільне, може, тому й годі розпросторюватись. На сих днях я добуду її (бо вже маємо і в Одесі) і як слід потрапезую. Тепер усе ж пару коротких слів. Я дуже люблю октаву і, на мою думку, в українській мові вона звучить надзвичайно гарно. Я тільки не годен зрозуміти, як Байрон в своїм «Дон-Жуані» умудрявся віддавати сим метром уступи гумористичні. Також проба Пушкіна («Домик в Коломне») вийшла цілком, по-моєму, невдалою. Кажуть, ніби у Байрона се виходить знаменито, я не знаю ангельської мови і мушу вірити, — мабуть, се властивість сієї мови. Проби Куліша показали, що октава в нашій мові звучить поважно і пишно відповідно взятому їм поважному змісту. Я зробив і собі таку пробу в «Мандрівних елегіях», котрі прочитаєте в моїм альманасу, — писалося охоче і легко. Ваша октава якраз надається по змісту і звучить гарними музикальними акордами. Читаєш — і читати хочеться, так свobodно, округло і плавно ллється вона. Трохи слабше виходить діалог ліса з автором, де вірш розбивається написами: «Ліс мовить», «Я мовлю», але, коли читати не в голос, без упімнення, чия мова, то вражіння однаково гарне. Сама поема, мабуть, розпочнеться традиційним ямбом?

В «пролозі» лірика мене прямо хапала за душу — так се тонко, детально і глибоко. Певно, се річ буде немала, а знаючи Вашу погану звичку писати до «книжки», як припече, і беручи на увагу всі иньші Ваші тягарі, боюсь, як би вона не задлялась, що буде псувати суцільності вражіння в читача, аж таки не скінчиться вона вся і можна буде прочитати її разом. Тепер

до Вас з уклоном! Наш гурток складає новий альманах під назвою «Багаття», що має підписатися як редактор Іван Липа *. Мені доручено, як ближчому до Вас чоловікові, вдатись до Вашої ласки з проханням допомогти своїми творами. Чи не згодилися б Ви перекласти Вашого «Панталаху», поробивши деякі зміни, про які вже була в нас мова, і прислати для нашого альманаха і свою тріску на багаття. Ви мали ще якусь темку новелістичну — чи обробили її? Може б, коли обробили, то прислали нам і те, і друге? Га? Також прохаємо в Вас і якогось поетичного листа на багаття, себто поезій. На Ваші поезії в нашої молоді великий попит. Отже, не скупіться, бо без Вас наше багаття вигасне. Тепер ще одне прохання. Ми маємо видавати і малі книжечки для народу і середнього читача. Одна така книжечка (для дітей властиво) пера Б. Грінченка вже намічена. На другу (рівночасно з першою) хочемо взяти щось із Ваших творів. Що? — порадьте. Якщо не порадите нічого, то таки видамо «Кам'яну душу». Мої відносини з жандармами, кажуть, знов погані, хоч я сиджу сам і абсолютно нічого страшного не роблю. Тому адресуйте свого листа так: г. Одеса, товарищу прокурора Сергею Павловичу Шелухину (для М. В.). Угол Софіївської и Торгової ул., д. 28^а.

Будьте здорові. Обіймаю і цілую Вас тричі. Кумі вклоняюсь. Дітвору цілую.

Увесь Ваш Микола.

Цілую Гнатюка. Якщо цікавиться, покажіть йому сього листа. Незабаром напишу і йому.

16

27 жовтня (9 падолиста) 1903 р.
Чернігів

Якби Ви знали, любий кумонько, як на мене накинулись чесні патріоти за неморальний віршик мій «Молодий патріот» **. Я, звичайно, не жалкую, що надрукував його, хоча було б краще, якби замість слова «в б...х» Ви видрукували «у шинках». Як я Вас, здається, і прохав виправити. Ну, та менше з тим, зробленого не вернеш. Але ж, кумцю мій любий та волохатий, нащо се Ви мене на публіку виставили, давши місце критичній рецензії на мій альманах отому туману вісімнадцятому д. Ду-

* «Багаття» — літературно-художній альманах, вийшов 1905 р. в Одесі. Упорядник Іван Липа.

** Поезія М. Вороного «Молодий патріот. Малюнок з натури», опублікована Франком у «ЛНВ» (1903, кн. 9).

рашенку з Москви?» * Гай, гай! Не сподівався, щоб Ви мені москалика підвезли! Невже не можна було перечекати якийсь час на якусь основнішу, серйознішу рецензію або й просто доручити се кому иньшому. Не штука лаяти, а от зумій солідно аргументувати! А сей добродій облаяв мене з доброго дива помиями, а кум і приятель нібито й радий з того!.. Звичайно, тут кумівство не при чому, але ж не можу я думати, щоб Ви поділяли таку нісенітницю, як той написав! Для чого ж не зазначили, що редакція не годиться з тими поглядами і висловиться пізніше, коли не зараз. Подивіться, сей Дурашенко важить поезії, як чумак рибу, — на десятки, взяв грубіянський тон і просторікує чорти батька зна що! Я признаю свободу друку, але не признаю свободи лайки, образи, бо се насильство. Мені як авторові не випадає публічно перечити. Ся стаття і поводжене відповідно мене редакції уразила немило Коцюбинського, Липу, Шелухіна особливо і иньших. Так і знайте, куме, я проти Вас маю жаль. Чи передав Вам Кость Паньківський *** мою поезію — на одкриття пам'ятника Котляревському, яку мені заборонили читати в Полтаві? Коли її видрукуєте в «Літ. Наук. Віснику»?

Будьте здорові. Все-таки цілую Вас, а О[льзі] Ф[едорівні] і дітям-хрещеникам шлю свій привіт.

Ваш щирый Микола Вороний.

1. Вороний Микола. Іван Франко: Враження і спомини // Українська трибуна. 1921. № 3. 2. Вороний Микола. Перші зустрічі з Іваном Франком // Всесвіт. 1926. № 10. 3. Життя і революція. 1925. 4. Іван Франко у спогадах сучасників. Львів, 1972. Кн. 2. 5. Киевская старина. 1901, 1904. 6. Літературно-науковий вісник. (ЛНВ). 1903. Т. 21. Кн. 1.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.92

Г. БУРЛАКА, м. Київ

З листів М. Грушевського до І. Франка

Листи М. Грушевського до І. Франка, подані нижче, досі були невідомими і публікуються вперше. Збереглося понад 50 листів та листівок Грушевського до Франка і 45 листів

* Рецензія В. Дорошенка на альманах «З-над хмар і з долин», опублікована в «ЛНВ» (1903, кн. 9).

** Паньківський Кость Федорович (1855—1915) — український громадський діяч, видавець, журналіст.

Франка до Грушевського (у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України, ф. 3).

Особисте знайомство Франка з Грушевським відбулося у 1894 р., коли молодий, але вже відомий у наукових колах історик приїхав працювати до Львова. Тоді й розпочалося їхнє листування. Через місяць після приїзду Грушевського до Львова сталася подія, в якій його позиція вплинула на долю Франка. Йдеться про спробу Франка домогтися права читати лекції у Львівському університеті, тобто про габілітацію* на посаду приват-доцента. Його великий науковий доробок давав повне право сподіватися на позитивне розв'язання цієї справи. Грушевського призначили членом комісії університетських професорів, які мали висловити свою думку щодо кандидатури Франка і, як свідчить його листування з Іваном Яковичем, він активно підтримував Франка.

Довголітня співпраця двох титанів України розпочалась у Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка (НТШ), насамперед — при підготовці та редагуванні періодичних видань — «Записок НТШ» і «Літературно-наукового вісника» («ЛНВ»). Людина дивовижної енергії та працездатності, Грушевський до того ж був надзвичайно вмілим організатором науки. У 1897 р. його обрали головою НТШ. Він, безперечно, розумів і цінував непересічний талант Франка, тому прагнув зацікавити, залучити його до активного співробітництва, і ця співпраця була натхненною.

Листування М. Грушевського з І. Франком переважно має суто діловий характер, дуже стисле й лаконічне, однак містить багато цінного фактологічного матеріалу, без якого важко відтворити історію тогочасної української культури. Листування стосується насамперед підготовки матеріалів до згаданих вище журналів. Між кореспондентами були доброзичливі, товариські взаємини, які, проте, не переходили меж певної офіційності. Особливо зблизилися вони у перші роки ХХ ст., тим більше, що й будинки побудували поряд — на затишній околиці Львова. Щоправда, саме через це сусідство виник між ними випадковий побутовий конфлікт, про який ми також дізнаємося з цієї добірки. Згодом, коли Франко тяжко захворів, їхнє листування стало нерегулярним, зосередилось на видавничих проблемах, хоча й тривало майже до самої смерті Франка.

Тексти подані зі збереженням лексичних та морфологічних особливостей оригіналу. Пунктуація — за сучасними нормами. Авторські скорочення розкриваються у квадратних дужках. Вибрані листи подаються в хронологічному порядку. В разі

* Габілітація — доведення права на самостійну діяльність у галузі науки та викладання в університеті.

відсутності авторської дати написання листа у квадратних дужках подається дата, встановлена упорядником.

1

11 (23). 02. 1895 р.

Високоповажний пане доктор!

На вчорашньому засіданні комісії ухвалено Вас пропустити до габілітації. Поляки Вам прихильні, і се може бути *prognosis* * надалі. Але я, грішний, *timeo Danaos et dona ferentes* **, і думаю, чи не йде і тут, щоби пустити русина *przeciwko Rusi* па ***, себто Вас — супроти консервативної частини громади. Абисьте не дали себе до сего використати!..

В останній розмові забув я домовитися з Вами про метод видавання апокрифів ****. Я тут маю такий погляд, що або треба скорочення і титла лишати або, розкриваючи, ставити все розкрите в клямри. Бца-Б[огороди]ца. Як Вам здається? Кланяюсь пані добродійці і здоровлю з масницею. З глибоким поважанням М. Грушев [ський].

2

29. III. 1895 р.

Високоповажний добродію!

Показалось можливим друкувати без мене для «Записок» ***** , посилаючи мені коректу. Тому чи не були б Ви могли віддати тепер до друку свою вступну лекцію про «Наймичку» ***** (якщо де інде не дали її до друку, як то умовлялисьмо). Я тільки позволю собі пару уваг (не яко редактор «Записок», але яко Ваш знайомий — Ваша воля їх прийняти чи відкинути): вилазка на Колессу ***** спочатку здалась мені не

* Прогноз (лат.).

** «Боюся данайців я навіть з дарами» — рядок з «Енеїди» римського поета Публія Вергілія Марона (70—19 рр. до н. е.).

*** Проти русина (українця).

**** Апокрифи — релігійно-легендарні твори на біблійні теми, не прийняті церквою. Тут йдеться про видання «Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко» у п'яти томах, яке вийшло 1896—1910 рр. у Львові накладом НТШ у серії «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури».

***** «Записки Наукового Товариства імені Шевченка» (ЗНТШ) — видання Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові. Виходить з 1892 р. У 1895—1913 рр. М. Грушевський був головним редактором журналу.

***** Пробна лекція про одноіменні поему та повість Т. Шевченка, виголошена І. Франком 22 березня 1895 р. для одержання посади приват-доцента Львівського університету.

***** Колеса Олександр Михайлович (1867—1945) — український мовознавець і літературознавець.

конче потрібною, далі — аргументація першинства повісті переведена в тоні можливості (чи не можна б її зміцнити?), а спочатку говориться про него як факт; нарешті — згадуючи про об'яснення генези Шейковського *, треба вже згадати і за об'яснення Петров[а] ** («Под вечер осени ненастной...»). Одначе, повторюю, сими увагами й трошки Вас не хочу в'язати. Як іде справа апокрифів? Чи булисте в Відні? Пишу Вам з Владикавказу, куди приїхав на свята з Москви. Звідси — через Київ — поїду в Варшаву.

Веселих свят і всього найкращого Вашій родині. З глибок[им] поважанем

М. Грушев[ський].

Якби треба було — адреса моя тепер Владикавказ, М. Г-му, а після 15 н. ст. квітня і до 25 н. ст. писати зі Львова на адресу: Козятин Юго-Зап. ж. дор., О. Оппокову *** для М. Г-го.

3

[22 січня 1896 р.]

В[исоко] поважний пане доктор!

Прошу до себе (як і п. Маковей ****, котрого прошу зараз) на «совіт» 23/І н. с. о год. 6. Якби мали готове «З чужих літератур» *****, то візьміть з собою.

Посилаю зараз «Із секретів» *****, погляньте на проєктовані мною переміни.

М. Груш[евський].

4

Між 27.02 і 5.03 1896 р.

Прошу в[исоко] п[оважного] п. доктора повідомити, чи даним до друкарні закінчився розділ, чи ні, і евентуально —

* Шейковський Каленик Васильович (1835—1903) — український педагог, філолог, етнограф. Вважав «Наймичку» Т. Шевченка твором ненародним, «ви плодом не нашого ґрунту».

** Петров Микола Іванович (1840—1921) — український літературознавець. Тут М. Грушевський згадує про паралель, яку робить М. Петров між «Наймичкою» Т. Шевченка і романом О. Пушкіна «Под вечер осени ненастной...». І. Франко врахував це зауваження М. Грушевського і ввів згадку про М. Петрова до габілітаційної лекції.

*** Оппокови — родина матері М. Грушевського Глафіри Захарівни.

**** Маковей Осип Степанович (1867—1925) — український письменник, критик, культурний діяч.

***** «Із чужих літератур» — постійна рубрика «ЛНВ», де друкувалися літературно-критичні нариси про зарубіжних письменників.

***** «Із секретів поетичної творчості» — літературознавча праця І. Франка, вперше надрукована в «ЛНВ», 1898 р. (т. 1, кн. 1—6).

скільки ще може бути?] * Якби воно мало ще тягтися, то прошу дозволу перервати сей розділ.

Перепрошую дуже, що надокучаю, виправдує мене та обставина, що том «Записок» вже з тиждень виключно чекає лише закінчення Вашої статті. Прошу також звернути мені зміст, посланий Вам.

Чи не могли б ми сими днями зійтися на нараду з п. Роздільським та Гнатюком в справі збірника етнографічного **.

Добре також було б, якби на засідання секції філологічної в четвер прийшли Ви в справі «Варлаама».

З гл[уб] [оким] пов[ажанням] М. Груш [евський].

5

[1896 р.]

Посилаю п. докторові проєктовані вирізки з передмови до Апокрифів і перед Комісії, яка має прийти перед Вашою вступною статтею, а також проєктовані титулові сторінки (відповідно до обкладинки т. 1 Джерел) ***. Се все прошу проглянути і зазначити, що Ви хотіли б змінити.

Передмову я б дав для прискорення складати іншому складачеві, як мислите? З Варлаама резигную **** для цієї книжки — прискоряйте Апокрифи.

Коли сойм збирається? Якщо знаєте, перекажіть.

З гл[уб] [оким] пов[ажанням] М. Груш [евський].

6

[Між 8 та 25 грудня 1896 р.]

Високоповажний пане доктор!

Дуже жалую, що Ви мене вчора не застали, бо я виїжджаю. Передо всім прошу якомога поспішитись з Апокрифами *****: скінчіть як-небудь найшвидше, щоб ще до латин [ського] Різдва мали там в Виділі наше подання і примірники.

* Тоді у «ЗНТШ» друкувалися докторська дисертація І. Франка «Варлаам і Йоасаф». Старохристиянський духовний роман і його літературна історія» («ЗНТШ», 1895, кн. 4; 1896, кн. 2; 1897, кн. 4, 6).

** Роздольський Осип Іванович (1872—1945) — український фольклорист і перекладач. Гнатюк Володимир Михайлович (1871—1926) — український фольклорист і етнограф, з 1898 р. — секретар НТШ, один з редакторів «ЛНВ» та «Етнографічного збірника». «Етнографічний збірник» — неперіодичний збірник фольклорних і етнографічних матеріалів. Видавала Етнографічна комісія НТШ з 1895 до 1929 р. (томи 1—40).

*** «Джерела» — робоча назва серії, яку розпочинало НТШ виданням «Апокрифів...» І. Франка. Зрештою серію назвали «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури».

**** Резигнувати — відмовлятися від чогось, зрікатись.

***** Йдеться про підготовку першого тому «Апокрифів...».

Щодо сецесії*, то я тепер не думаю про неї: ситуація для того дуже невідповідна — при теперішнім роз'ярненню трудно сподіватись відповідного поділу майна Т[оварист]ва, а знову сецесіоністи виступили б в ролі «барвінчуків»**, вигнаних з старого товариства. Я зіпсував собі багато крові, борючись з упередженням проти Т[оварист]ва Шевченка — ніби новоерського***, і попросту — в теперішній хвилі — не чую в собі сили розпочинати нову будову серед гулюкання й інсинуацій тутешнього загалу. Мій адрес на святах: Скалат над Збручом, М. Г[рушевськ]ий. Будьте здорові!

З глиб[оким] поваж[анням] М. Груш[евський].

В словничку я означив деякі місця, де ви наводите (не згоджуючись) не ті пні з Мікльосича****, від яких слова ті походять, я думаю, що раз Мікльосич дає голсонімічні, але інші пні, їх попросту не згадувати, лише дати від себе пояснення. Одначе — се на Ваш суд. Посилаю Вам в сій справі ще словничок.

Якщо треба Вам зараз решту ренумерації — прошу дати знати.

7

[Між 12 червня 1897 і
20 серпня 1897 р.]

Високоповажн[ий] добродію!

Довідавшись, що Ви хорі, я збиравсь Вас відвідати вчора і передвчора, та дощ мені перешкодив.

Якщо Ви не виходите з дому, то я б хотів Вас побачити і поступив би, але не в дощевий час, а хіба перед полуднем завтра, в неділю, о год. 11—1 десь.

З гл[убо]ким[им] поваж[анням] М. Груш[евський].

* *Сецесія* (від польськ. *secesja*) — відокремлення, відхід. Тут йдеться про розкол, який стався у НТШ на загальних зборах Товариства 8 грудня 1896 р. Через велике розходження у поглядах на подальшу наукову та видавничу діяльність голова НТШ О. Барвінський та керівники секцій склали свої повноваження. На загальних зборах 2 лютого 1897 р. було обране нове керівництво НТШ, а головою — М. Грушевського.

** *Барвінський Олександр Григорович* (1847—1926) — український громадсько-політичний діяч, педагог, історик літератури.

*** «*Нова ера*» — спроба налагодження українсько-польських відносин у Галичині в 1890-х роках у зв'язку з політичним напруженням між Австро-Угорщиною і Росією.

**** *Пні* — корені слів. *Міклошич Франц* (1813—1891) — австрійський і словенський мовознавець, засновник порівняльно-історичного вивчення граматики слов'янських мов.

[Серпень 1897 р.]

В[исоко] п[оважний] п[ане] доктор!

Посилаю Вам брошури. Прошу мене ласкаво повідомити, чи може «Варлаам і Йоасаф» поспіти на кн. ХІХ «Записок», себто до 1. ІХ. н. с. початись друком*. Прошу дати знати теж про рецензії, які п[ан] доктор був ласкав на себе взяти.

З глиб[оким] поваж[анням] М. Груш[евський].

[Кінець грудня—початок січня 1898 р.]

В[исоко] п[оважний] д[обродію] доктор!

Чи Veilage** Ви дійсно зробили за 1897 р., чи в титулі помилка? Дайте знати ще сьогодні, аби евентуально міг відложити до дальшої серії (бо в сю книжку йдуть справозд[ання] за 1896 р.).

Чи Ви робите за з'їзд орієнталістів***? Як хочете зробити, то будьте ласкаві зробити на середу і на яких 1,5—2 стор.

З глиб[оким] поваж[анням] М. Груш[евський].

[Кінець липня 1899 р.]

В[исоко] п[оважний] пане доктор!

Ми обіцяли статтю про Доде****. З огляду, що Ви казали, що не підіймаєтеся її зробити, надумав я тепер перечитати Доде і зладити про його статтю. Що трохи припізнено, треба з тим спішитися. Напишіть, чи заповнена ІХ кн.? Жінка зладить, мабуть, переклад його дрібних оповідань, але сього можна не лучити разом з статтею.

* Йдеться про останній розділ дослідження І. Франка «Варлаам і Йоасаф», надрукований у «ЗНТШ» 1897 р. (т. 20, кн. 6).

** „Beilage zur Allgemeinen Zeitung" — науковий додаток до щоденної німецької політичної газети. У листі йдеться про бібліографічний огляд цього видання за 1897 р., написаний І. Франком для «ЗНТШ» (1898, т. 21, с. 47—54).

*** Інформація І. Франка про ІІ конгрес орієнталістів, який відбувся у Парижі 6 вересня 1897 р., подана у «ЛНВ» 1898 р. (т. 1, с. 14—16).

**** Доде Альфонс (1840—1897) — французький письменник. Стаття М. Грушевського «Літературна спадщина Альфонса Доде» друкувалась у «ЛНВ» 1899 р. (т. 7, кн. 9; т. 8, кн. 10). У кн. 10 надруковані також 12 оповідань А. Доде у перекладі М. С. Грушевської (1860—1953).

Як Ваше здоров'я?

Щиро прих[ильний] М. Г[рушевський].

Я послав і оригінал Чехова *, заглядайте в нього, щоб не вийшло яких недорічностей при друку.

11

11 вересня 1899 р.

Високоповажний пане доктор!

Дякую за новинки **. Браку матеріалу я не боюся, але завжди раджу не переходити $3\frac{3}{4}$ арк. оригінального. Про[ти] статей про москвофілів нічого не маю, се буде на часі ***. Тільки з сим треба б скінчити в двох книжках, бо ще сього року маєте дати статтю про Врхліцького ****. В XI кн. я, мабуть, дам лист з-над Полтви ***** — про університет, бо справа стає знову акту — Пелехін ***** передав рішення про умови своєї фундації на рішення киянам (се довірочно поки що Вам доношу), вони мали її рішити в 20-х днях серпня с. ст. і повідомили мене в самій останній хвили: я закомуніковав погляд Товариства і просив здержатися з рішенням, якби вони з ним не годились.

В Київ мені заїздити не по дорозі й дуже ненаручно, але видно, треба заїхати, мабуть, се буде десь коло 6. X н. с., коли ніщо не перешкодить. Тільки ж прошу Вас, пане доктор, хоч як не любите писати листів, аби Ви зараз написали Лисенку ***** лист, де розбили б головне:

- а) що товариство наше й иньші зовсім не мають скацапіти;
- в) пояснити нужденне становище барвінчуків і їх кампанію проти Т[оварист]ва;
- с) пояснити, що границя національного між українцями і кацапами у нас дуже виразна, і українці наші дуже бра-

* У «ЛНВ» 1899 р. (т. 7, кн. 8, 9) надрукована повість «Мое життя» А. П. Чехова у перекладі М. С. Грушевської.

** Це відповідь на лист І. Франка, писаний на початку вересня н. ст. 1899 р.

*** І. Франко повідомляв М. Грушевського, що у 10-ту книгу «ЛНВ» він подає свою статтю «Із історії «москвофільського» письменства в Галичині» (1899, т. 8, с. 1—14, 53—65).

**** Врхліцький Ярослав (1853—1912) — чеський письменник-класик.

***** Публіцистичний цикл «Листи з-над Полтви» М. Грушевського під ім'ям *Observer* публікувались у «ЛНВ». Лист третій, про який йдеться, — 1899, т. 8, с. 84—116.

***** Пелехін Павло Петрович (1842—1917) — український хірург. У 1898 р. передав НТШ у Львові 90 тис. австрійських крон у фонд будівництва майбутнього медичного факультету Українського університету та для підготування професури для нього.

***** Лисенко Микола Віталійович (1842—1912) — великий український композитор, основоположник української класичної музики.

вірують до закордонних (в мові, культурі *etc.*) і ніякого сепаратизму нема.

Прошу про се конче написати в інтересі справи, ширше — Лисенку і попросити, аби він поділився сим листом з іншими. Се важно, аби разом: від мене і від Вас кияни почули те саме. А я заразom заповідаю їм свою визиту.

Тішуся, що апокрифи кінчатся; значить, будете мати спрoможність повести скоршим темпом «Етногр[афічний] зб[ірни́к]». З Шухевичем *, розуміється, труднощі неминучі, але дуже важно, щоб книжка його вийшла до кінця року й ми не зісталися без етнол[огічних] матеріалів. Напишіть до Вовка **, попудьте його, аби свій том вів, а то змусив нас заложити осібну серію, афішувати вихід «раз або два до року» й кинув на ласку долі.

З заявлених Вами рефератів треба аби хоч деякі, як не всі, виладити до кінця жовтня найдалше — для збірника. Те ж і іншим рефератникам кажіть.

Від Науменка *** дістати що-небудь — се річ майже безнадійна, тим більше, що я ніколи не був з ним у близьких зносинах.

Здоровлю Вас сердечно і Вашу паню. Жінка Вам кланяється. Якщо не перешкодить, хочу тут пробути ще зо три тижні.

М. Грушев[ський].

12

[Кінець вересня-жовтень 1899 р.]

В[исоко] п[оважний] добродію!

На всяк випадок даю Вам знати, що з „Pere Milon“ **** Мопассана жінка моя переложить на січневу книжку вибірку, отже, як, може, Вам спадало на думку се, то вже не турбуйтеся.

Чи писали до Вовка в справі етнолог[ічних] «Матер[іалів]»? Конче се потрібно.

* Шухевич Володимир Йосипович (1850—1915) — український етнограф, фольклорист та культурно-громадський діяч. У серії НТШ «Матеріали до українсько-руської етнології» друкувалася його велика етнографічна праця «Гуцульщина» — у томах 2, 4, 5, 7, 8 (1899—1908).

** Вовк (Волков) Федір Кіндратович (1847—1918) — український етнограф, археолог, антрополог. Брав участь у Етнографічній комісії НТШ та у виданні збірника «Матеріали до українсько-руської етнології».

*** Науменко Володимир Павлович (1852—1919) — український громадсько-політичний діяч, педагог, журналіст, філолог. У нього знаходився переклад «Ілліади», здійснений С. Руданським.

**** „Pere Milon“ (фр.) — «Батько Мільон», новела французького письменника Гі де Мопассана. У «ЛНВ» 1900 р. були вміщені три новели Мопассана у перекладі М. С. Грушевської (т. 8, кн. 1).

Чи написали до Лисенка — і се конче потрібно, хоч я і не знаю, напевно, чи буду в Києві.

Чи підганяєте Шухевича?

Здоровлю Вас! Щиро прих[ильний]
М. Груш[евський].

13

[Перша половина квітня 1900 р.]

В[исоко] п[оважний] п[ане] доктор!

I. З Горького (книжку звертаю до бібліотеки з сим разом) вибрав я «Челкаша» *; зголошувався до перекладу з російського Веретельник (каже, що вчився в Росії, в Києві), але я полишаю те на Вашу волю — дати до перекладу Верет[ельнику] чи Крушельницькому, чи ще почекати Чайки **; я призначаю його на VII кн., але не вадить мати на Vogratki ***.

II. В петиції просить 15.000 корон, вкажіть, що від 1900 р. виходитиме хроніка, де будуть німецькі змісти рефератів і розширяться правничі публікації, і заповісти німецький бюлетень.

III. Допильнуйте, аби до 20. IV був скінчений друк німецької хроніки, тому завчасу припасить тексту досить. Прошу читати 2-у коректу її і взагалі попильнувати, аби не було разячих помилок.

Веселих свят! Щиро прих[ильний]
М. Груш[евський].

14

[15—20 травня 1906 р.]

Високоповажи[ий] пане доктор!

«Украинский вѣстник» **** має забезпечене існування на 3 місяці, дальше — як здобуде попит. Перше число вийде 21. V. с. с. — в неділю отсю, на друге число просить редакція

* «Челкаш» — оповідання російського письменника М. Горького. Публікувалося у «ЛНВ» 1900 р. (т. 2, кн. 8, с. 212—247), переклад здійснений В. Гнатюком.

** Веретельник Андрій — український письменник і літературний критик 1890—1900-х років. Роки життя невідомі. Крушельницький Антін Володиславович (1878—1941) — український письменник, критик, журналіст, педагог, громадсько-політичний діяч. Чайка — можливо, йдеться про Малицьку Константину (один з її псевдонімів — Дністрова Чайка, 1872—1947) — видатну громадську, просвітню діячку, педагога, письменницю, перекладачку.

*** Від нім. Vograt — запас.

**** «Украинский вѣстник» — громадсько-політичний і економічний тижневик, виходив російською мовою у Петербурзі з 21 травня до 7 вересня 1906 р. (всього 14 номерів) для ознайомлення української та російської громадськості з українським рухом. Головним редактором був М. Славинський, а М. Грушевський — одним з найактивніших співробітників видання.

[(до котрої ввійшов і я) від Вас недовгу, на 3—4 сторінки формату «Вісника» статтю про сучасні політичні завдання і змагання австрійської України — передовсім виборчу реформу, а може, додасте — як місце дасть — постулати національні й економічні*. Д[октора] Гнатюка просять такої ж великості статті інформаційної про українців закордонних — дещо з статистики, етнографічного групування, культурно[го] й економічного стану (нехай вияснить особливу Угорську Русь, її стан і болячки і скаже дещо про американські колонії). Статті аби-сьте вислали якнайскорше.

Я ладжу до «ЛНВ» допис і біжучу хвилю**, невеликі, думаю, що вишлю позавтра, побувавши ще раз в клубі*** — Ви їх зачекайте.

Ваш М. Г[рушевський].

Думу****, мабуть, не розженуть, буде спокій, бодай кілька тижнів.

15

1906, жовтня 20/21 н. с., вночі

Високоповажний пане доктор,
мій найближчий товаришу в роботі
суспільно-національній і приятелю!

Невимовно прикро мені писати сей лист, але що ж зроблю?! Від прикростей і ворогів шукаю спокою й захисту на своїй «заброді», а з неї куди утечу? Утік від міста і від людей, як міг даліше, щоб мати спокій, могли жити й працювати, — куди тікати далі, коли й тут не маю спокою, тої можності жити й працювати — і то від сусідства Вашого, з якого так тішився і тішився б. Досить прикrostі від крику, свисту, стріляння і т. д. Але вже над міру можності — те, що дошкуляє мені псярня.

Не можна вийти на повітря, відчинити вікно, при зачинених вікнах скіупити свої гадки або заснути, щоб не перешкодило тому вдень і вночі, рано, в полудне і в північ проникливі псячі голоси і нерозлучні з ними гіркі (або й більше, ніж гіркі) гадки, що не дає мені жити псярня Ваша — мого товариша й приятеля, котрому я не раз — перемагаючи свою амбіцію і

* І. Франко написав для «Украинского вѣстника» статтю «Австрийский кризис», надруковану у № 3 за 1906 р.

** Йдеться про підготовку публікацій М. Грушевського у «ЛНВ» за червень 1906 р.: «У українських послів російської Думи» (кн. 6, с. 540—546) та «З біжучої хвилі» (кн. 6, с. 588—594).

*** Клуб українських депутатів Першої Державної думи був заснований у травні 1906 р.

**** Перша Державна дума Росії існувала з 27 квітня по 8 липня 1906 р.

гірке чуття — не раз говорив, поясняв, як я терплю від цього і просив мене від тої тортури увільнити.

Останні мої представлення, на різні способи зроблені, Ви зігнорували або збули, як недорічні капризи, і я по тім не хтів казати вже більше нічого. Останній шанс, який маю ще — се відгородження мого ґрунту від Вашого замість штахетів глухим муром, але він, не кажучи про великий кошт, — тільки може дещо зменшити звуки, як би високий не був.

Пишу вночі, збуджений і вибитий зі сну собачим брехом і воєм, що лунає над моїм ухом, — по цілоденних тортурів від тих псячих дуєтів, сольо *etc.*, з невральгічними болями від цього всього.

Полишаю Вам як чоловіку, що знає умислову працю, як поету-психологу, зміркувати; які думки про наші відносини все отсе навіває мені.

Я не міг би свідомо мучити навіть чоловіка вповні індиферентного для мене, коли б хотів бути супроти нього тільки людяним, не то що приязним, тим менше — приятелем.

Ви могли бути подражнені в своїм почуттю пана свого дому моїми просьбами, але я не маю тіні претензії Вас в тих правах укорочувати. Але чи Ви буваєте все свідомі того, що виконуючи сі права, мучите чоловіка, якого — смію думати — уважаєте своїм приятелем, в точці найбільше болючій для нього?

Я полишаю в Ваших руках долю сих приятельських чувств і сеї приязні.

Dixi et levavi * — свої почуття до Вас як товариша і приятеля, мабуть, в останній раз.

Здоровлю Вас!

Ваш М. Грушевський.

* «Сказав і полегшало» (лат.). У час написання М. Грушевським цього листа І. Франко був хворий, надзвичайно пригнічували його важка психічна недуга дружини, скрутне матеріальне становище. Про його стан у ті дні свідчать рядки з листа до В. Я. Богучарського від 4 жовтня 1906 р.: «На мене тепер прийшла дуже важка економічна і психічна криза, я цілими днями ходжу в повнім отупінні...». На лист М. Грушевського І. Франко відповів 27 жовтня. Він писав: «Високоповажний пане професоре! Вибачайте, що я аж нині відписую на Ваш лист. Роблю се не для того, щоб хотів ігнорувати Ваші слова, а просто для того, що останні два тижні я ходжу без тям, близький божевілля. Зрештою, я ще в понеділок, перед одержанням Вашого листа, написав карточку до *gazda miejskiego* (міський гібель. — Г. Б.), щоб позабирав псів, та досі не було його. Сьогодні йду до нього особисто і надіюся, що від завтра буде спокій». Далі І. Франко просить поради у справі продажу свого будинку і бібліотеки — кроки для нього справді вимушені й розпачливі. «Я чую повне вичерпання сили, занепад пам'яті, чую себе нездібним до такої праці, як редагування «ЛН Вісника», і для того не бачу можності держати далі дім і оплачувати з нього податки і банкові рати... Ліквідуючи інтерес з домом, я мушу рівночасно зліквідувати свою бібліотеку. Я збирав її в тяжких часах мого життя і ті-

[Березень-квітень 1907 р.]

Високоповажний пане доктор!

Отже, прогрішився «ЛНВ». Вчора приходив Єфремов* і просив більше не писати його імені між ближчими співробітниками «ЛНВ», бо він не годиться на вибір белетристики, особливе обурення висловив на уміщення Федорченка** («пош-лость»), відказував на Нарцизи, вірші Чернігівця*** *etc...* Сене моральний, одначе, лежить, мабуть, більше в тім, що Єфремов тепер особливо тісно зблизився до Грінченка****, тепер удвох разом їдуть до Італії *etc.*

Пришліть оповідання Юркевича*****. Пошукайте рукопис Бонавентури*****! Коли не дали ще, то дайте рецензії для «Записок» і напишіть іще для «ЛНВісника» (для IV і V кн.) кілька рецензій.

З щирим поважанням М. Груш [євський].

Чи не написали б Ви рецензійки на книжку Грінченка, яку посилаю? ***** Може б, іще на сю книжку встигло.

[Квітень 1907 р.]

Високоповажний пане доктор!

Читав сьогодні Вашу рецензію на «Україну» ***** — «со-борне» (Чик[аленко], Єфр[емов], Матуш[євський] *****

шився надією подарувати в цілості Наук[овому] Тов[ариству] ім. Шевчен-ка. Тепер бачу, що жебраки не можуть робити таких подарунків...»

* Єфремов Сергій Олександрович (1876—1937) — український громад-сько-політичний діяч, історик літератури, критик.

** Федорченко Іван — український письменник. Його оповідання «Хі-ба?!», опубліковане в «ЛНВ» 1907 р. (кн. 3, с. 419—423).

*** Чернігівець — один з псевдонімів Вербицького Миколи Андрійовича (1843—1909), українського поета і педагога. Його вірші «Мрії», «Короле-ва» друкувались у «ЛНВ» 1907 р. (кн. 1—3, с. 212—526).

**** Грінченко Борис Дмитрович (1863—1910) — український письменник, фольклорист, етнограф, філолог, педагог і громадський діяч.

***** Юркевич Йосип (1855—1910) — громадський діяч, лікар, співро-бітник «ЛНВ» та інших часописів.

***** Йдеться про рукопис статті С. Єфремова «Бонавентура в україн-ській літературі» («ЛНВ», 1905, кн. 3, с. 187—202).

***** У 1907 р. вийшло кілька книжок Б. Грінченка, але на жодну з них І. Франко у цей період рецензій не писав.

***** Рецензія І. Франка на перший номер наукового літературно-публіцистичного журналу «Україна», який виходив у Києві 1907 р., була надрукована у «ЛНВ» 1907 р. (т. 38, кн. 6, с. 506—512).

***** Чикаленко Євген Харлампійович (1861—1929) — визначний громадський діяч і публіцист, меценат української культури, видавець, агро-ном і землевласник. Матушевський Федір (1869—1919) — громадський діяч і публіцист.

й ін.), і більшість висловилося, що зробила б вона сильніше враження, якби Ви були ласкаві [в]війти трохи в деталі, згадати ще про інші статті. Може б, потрудилися Ви се справді зробити?

Книжку «ЛНВ» надіюсь на сім тижні скінчити, з решти статей вже не посилаю корект — тут на місці зробимо для скорості. Вас же прошу дати тим часом рецензії до «Записок», а далі рецензії до V кн., котру зараз зачинаємо («Дитина», «Орли», Фельдман) *.

Здоровлю сердечно! Щиро прихильний
М. Груш [евський].

18

[Початок травня 1907 р.]

Високоповажний пане доктор!

Здоровлю взаємно і дякую за пам'ять! Прошу рецензію на «Дитину» і доповненої рецензії на «Україну». До «Записок» теж зо дві ще.

Бажаю успіху Вашим заходам коло *veniam legendi* **, добре б то було!

Хочу просити продовження урльопу телеграфічно. Будь ласка, устилізуйте можливо делікатно і елегантно отсю фразу:

Прошу усильно dringlich, м[а]б[уть], зле? ще продовження? урльопа для докінчення наукових робіт на чотири тижні — *der Wis[senschaftlichen] Arbeiten auf vier Wochen?* — і пришліть якнайскорше.

Щиро прихильний М. Груш [евський].

Огляд літератури можна зачати вже від 7-ої книжки «ЛНВ»? Як дістанете коректу «Середніх віків» ***, зараз напишіть докінчення, аби не забракло.

19

[19 вересня 1907 р.]

Високоповажний пане доктор!

Досі нічого нема від Вас з того, що мало прийти до «Віс-

* Йдеться про рецензію І. Франка на видання: Дитина в звичаях і віруваннях українського народу, матеріали з полудневої Київщини. Зібрав Мр. Г., обробив д-р Зенон Кузеля // Матеріали до української етнології. Львів, 1906. Т. 8. Рецензію надруковано в «ЛНВ» 1907 р. (кн. 5, с. 370—374). «Орли» — комедія А. Крушельницького. Рецензія І. Франка на цей твір була надрукована у «ЛНВ» 1907 р. (кн. 5, с. 371—373). Фельдман Вільгельм (1868—1919) — польський історик літератури, критик, письменник і видавець.

** *Veniam legendi* (лат.) — право читати лекції. У 1907 р. І. Франко вдруге безуспішно спробував посісти місце університетського викладача.

*** Йдеться про дослідження І. Франка «Середні віки і їх поет», яке друкувалося у «ЛНВ» 1907 р. (кн. 3—12).

ника». Статтю про Марковичку* прийшлося сильно змінити — в фактах. Зате гіпотеза, що Вилинські** були українці, знайшла передучора повне potwierдження. Прошу прислати ще коротеньку статейку про Карпенка Карого***, сторін на 4, і заміточку про останній том «Етнограф[ічного] збірника****. З щирим поважанням — М. Груш[евський].

20

[Початок січня 1908 р.]

Високоповаж[ан]ий пане доктор!

Спішу повідомити Вас, що сьогодні справа видання 1 т. Вашої «Іст[орії] літератури»*****, можна сказати, вирішилася, то значить, я дістав 1000 р. на гонорар Вам, і при сій умові, як казав Вам, Спілка може видати сю книжку. Отже, можна ладити до друку.

Богословіння Вашого досі не дістав*****. Позавтра треба буде замкнути I книжку, отже, як не дістану доти, то eo ipso***** піде на кн. II.

Здоровлю [з] Новим Роком! Всього найкращого!

З глиб[оким] поваж[анням] М. Грушев[ський].

21

21. XI ст. стилю 1913 р.

Високоповажаний пане доктор!

Приїхавши в Київ, я запитав скарбника Т[оварист]ва підмоги про висилку ухвалених Вами грошей, і він сказав, що гроші ще не вислані, але він вишле їх через редакцію***** «Ра-

* Йдеться про статтю І. Франка «Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка», надруковану в «ЛНВ» 1907 р. (т. 39, кн. 8—9, с. 381—384).

** Вилинська (Вілінська) — дівоче прізвище Марка Вовчка.

*** Стаття І. Франка «Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)», надрукована у «ЛНВ» 1907 р. (т. 40, кн. 11, с. 235—240).

**** У вересні 1907 р. І. Франко написав рецензію «Етнографічний збірник». Т. XIX. «Коломийки», опубліковану в «ЛНВ» 1907 р. (кн. 10, с. 167—168).

***** Йдеться про дослідження І. Франка «Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського». Крім першого розділу — «Теорія і розвій історії літератури» («ЗНТШ», 1909, т. 89, кн. 3, с. 5—19, 20—45), — ця праця у свій час не публікувалась. Вперше надрукована у виданні: Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1983. Т. 40.

***** Мабуть, йдеться про незавершену працю І. Франка «Сучасні дослідни над Святим Письмом» («ЛНВ», 1908, кн. 2, 3, 4).

***** «Піде саме собою» (лат.).

***** «Рада» — щоденна українська газета, виходила в Києві у 1906—1914 рр., видавав і фінансував її Є. Чикаленко.

ди» на книжечку «Дністра»*, — куди «Рада висилає зібрані нею для Вас гроші. Чи се зроблене вже, не міг я переконатися, бо в тім часі, як одержав Ваш лист, скарбника не було в місті, по повороті до Києва довідаюся. За Данта** не виплатили Вам досі, бо не було рахунку коштів видання. Тепер їх уже обраховано, і я напишу (нині або завтра — бо саме виходжу до архіва) до д-ра Джиджори*** в сій справі.

З високим поважанням, готовий служити

М. Грушевський.

22

3. IV. 1914 р.

Високоповажаний пане доктор!

Вернувшись з Петербурга, я застав Ваш другий лист в справі «Лиса Микита»****. Перший лист***** я переслав до дирекції Спілки*****, на руки д[октора] Федюшки***** — се все, що я міг зробити, і взагалі радив би для скорости звертатися безпосередньо до дирекції, взглядно до її урядуючих членів, д[окторів] Мочульського*****, Джиджори і Федюшки; що вони зможуть зробити, певно, зроблять, а я безпосередньо нічого не вдію однаково.

В Науковім Т[оваристві] сказали, що вони післали Вам знову а conto*****. Я до рахункового діловодства їх не маю нічого, і було б краще, якби Ви в сих справах посиляли кореспонденцію безпосередньо в бюро, тим більше, що я не сиджу в Києві, а виїжджаю часто на довгий час.

Здоровлю і зістаюся з високим поважанням.

М. Грушев[ський].

* «Дністер» — український кооперативний банк у Львові.

** У Львові 1913 р. вийшла книга І. Франка «Данте Аліг'єрі. Характеристика Середніх віків. Життя поета і вибір його поезії».

*** Джиджора Іван (1880—1919) — історик, громадський діяч і публіцист. Дійсний член НТШ, співробітник його видань.

**** Йдеться про п'яте видання поеми І. Франка «Лис Микита», здійснене 1914 р. у Києві.

***** Очевидно, йдеться про лист І. Франка від 13 листопада 1913 р.

***** «Українсько-руська видавнича спілка», заснована у Львові 1898 р.

***** Федюшка Микола Осипович (літературний псевдонім М. Євшан, 1889—1919) — український літературний критик.

***** Мочульський Михайло Михайлович (1886—1940) — український критик, літературознавець, перекладач.

***** А conto (італ.) — на рахунок.

Іван Франко та Ольга Рошкевич після розлуки

Перед нами вісімнадцять листів Франкової Беатріче. Вісімнадцять своєрідних дзеркал, які відбивають обличчя й душу жінки, котра полонила колись серце автора «Зів'ялого листа». Щоправда, не йому адресовані ці листи, та все ж це частина кореспонденції двох людей з найближчого його оточення. Пані Ольга Озаркевич за допомогою пошти спілкується в 1890—1898 рр. з Михайлом Павликом, Франковим довголітнім другом, після того, як вона давно вже вийшла заміж; живе у глухому нешікавому селі, виховує донечку. Ми не знаємо Павликових листів до Ольги Озаркевич, але відчуваємо, що при цій бесіді присутній хтось третій. У тексті й підтексті Ольжиних скупих посланій зі села живе він — Франко. Про нього безпосередньо йдеться у дев'ятих листах, у деяких інших — про спільну франківсько-павликівську справу — про їхні видання й радикальну партію, лідерами якої були ці побратими, котрі, подібно до побратимів з роману «Борислав сміється», у своїх писаннях карбували зарубини людської недолі.

Як епізодичний літератор в українському письменстві, перекладачка й фольклористка Ольга Рошкевич, напевно, була б забута, коли б її інтимний роман не був водночас і першим коханням Франка, яке відбилось у його творчості. Про це вже писали. Особливо ґрунтовним дослідженням драматичної «лолинської історії» була розвідка академіка Михайла Возняка «Автобіографічний мотив в оповіданні І. Франка «На дні» («Радянське літературознавство», 1940, кн. 5—6), базована на таких «людських документах», як інтимні листи Франка та Ольги Рошкевич. Як унікальний ювілейний дар академік Возняк підготував цю кореспонденцію для публікації до 100-річчя Каменяра у п'ятому збірнику «Іван Франко. Статті і матеріали», власне листи самого Франка. Бо ж Ольжині відповіді друкує у наступному випуску цього ж збірника Денис Лукіянович. Він теж пише повість «Захар і Беркут», події якої розгортаються у гірському селі Лоліні. Основний настрій твору — прелюдія кохання Франка й Рошкевичівни. Відомо, що ця лолінська love story закінчилась фатально для обох її героїв: надто скомпліковані обставини змусили Ольгу вийти заміж за іншого — не за Франка.

Та Франко добре знав вдачу своєї дівчини. Застерігаючи суперника, писав йому: «...Я лише то хотів сказати, що вона не

вміє швидко забувати, вона з тих характерів, котрі ломляться, а не гнуться, і полюби вона всякого другого на моїм місці, — зробила так само».

Порівняно добре знаємо перший, так би мовити, том цього роману — його перипетії до одруження Ольги. Післялолінська історія — то своєрідна ненаписана частина «роману з продовженням». Відомо, що з Франком пані Озаркевич спорадично зустрічалась у якомусь спільному товаристві, обмінювалась принагідно живим словом і вельми нерегулярно — листовним. У романі-есé «Тричі мені являлася любов» Роман Горак на підставі досить тенденційних спогадів поспішив змалювати Ольгу Рошкевич як людину, обмежену хатніми справами, як жінку, котра намагається викреслити Франка зі своєї біографії.

Про щось протилежне свідчать публіковані тут документи. Франковий прогноз справдився: Ольга не вміла, не могла й не хотіла позбутися свого солодкого страждання — першого й чи не єдиного в житті кохання, болючого, але дорогого спомину про нього. Дарма, що це почуття у листах до когось третього затамоване й замасковане каскадом питань загальнокультурологічного характеру.

Михайло Павлик. Ольга розуміла цю небуденну особистість. Так багато спільного було у нього з Франком. Цей гуцулик з-під Косова став університетським однокурсником молодого бойка з Нагуєвич. Обидва — селянські сини. Разом мешкали в студентські роки, одночасно сиділи в тюрмі, спільно кидали «бомби» на львівську бруківку — видавали революційні журнали. Обидва стали «драгоманівцями», йшли в робітництво, вели за собою «руських хлопів-радикалів». До двох сонць «на галицькім, взглядно всесвітнім» небосхилі прирівнював їх один свідомий селянин.

Ще в студентські роки Франко і Павлик їздили в тихе гірське село Лолин, де у місцевого священика Михайла було дві дочки — панни на виданні — старша Ольга й молодша Михайлина. Ці поступорі «академіки» (так тоді називали студентів) з Львівського університету вносили свіжий струмінь, бурхливий фермент у спокійні стіни провінційної плебанії. Але панни теж були вчені й спроможні йти «настрічу сонцю золотому» нових ідей. Особливо Ольга. Шість років дівчина вчилась у приватної гувернантки в родичів і чудово оволоділа французькою та німецькою мовами, грою на фортепіано. В Ольгу закоханий молодий Франко, Михайлині симпатизує Павлик. Ситуація дещо ускладнюється тим, що Франка обожнює Анна Павлик, Михайлова сестра. Надто вже хотілося Михайлові, аби його найближчий приятель одружився з Анною. У листі до Франка він досить злісно аналізує трирічну дружбу свого друга з Рошкевичівною-старшою і намагається довести, що вона

його не кохала. Цей аналіз, цей діагноз — Павликового листа — посилає Франко Ользі. Ми не знаємо її відповіді. Але, мабуть, надто добре знала вона Павлика, щоб ображатися на нього. Цінила його за відвертість, порядність, відданість ідеї й готовність виконати будь-яке прохання. Павлик умів бути відданим другом.

Чоловіком Ольги став Володимир Озаркевич — брат Наталії Кобринської, священник. Це була, як і всі Озаркевичі, висококультурна людина. Відзначався тактовністю й делікатністю. У Михайла Павлика склалися стосунки з Озаркевичами особливі. Свого часу він сватався до Наталії Кобринської, але ця емансипована вдова відмовилася стати його дружиною. Шанувала Павлика завжди, запрошувала його відпочити в її невеликому маєткові в Болехові, інколи під час матеріальної скрути присилала йому якусь індичку зі свого господарства. Та надто амбітний Павлик ніколи не зміг переболіти «гарбуза». Кожне слово Кобринської, кожен її громадський захід дратували його. Ольга Озаркевич взаємовідносини Михайла Павлика і своєї братової влучно називає нервовою війною. Вона намагається згладити якимось гострі кути цих взаємин. Пані Озаркевич запрошує Павлика приїхати на гостину до себе; очевидно, за її ініціативою приїжджає теж Михайло Іванович в Рожнітів на відпочинок до її брата. Зустрічається там з ним сама, приїжджає теж Наталія Кобринська.

Пані Озаркевич нарікає на сільську одноманітність, на життя в інтелектуальній пустелі. Ми уявляємо, за її листами, «безпейзажне» низинне село. Ольга вихована в горах. Постійне проживання тут — то «забійство живої думки», а їй би хотілося «мати нагоду входити частіше в кружки інтелігентних, ідейних людей». Павлик був бажаним гостем — належав до інтелектуалів. Духовне спілкування з ним цінила навіть Леся Українка.

Та ми догадуємось, що сільській культурній панімації, яка пройшла «академію» у самого Франка, хотілося розмовляти з львівським гостем не тільки про театр, літературу, науку й радикальну партію, а й про конкретного, найдорожчого їй письменника і людину — Івана Франка. Про нього їй приємно писати листи. Цікаво дізнатися про його життя-буття, передати якимось питанням, пораду, подяку, запевнення, як вона цінить його пам'ять про неї. Коли Франко не відпише на її лист, знаходить причину оправдати, а коли пришле щось цікавого з преси, тоді... «Я дякую дуже д[октору] Франкові, що поручив адміністрації висилку тих чисел, іменно дякую йому за его пам'ять, котру я все високо ціную. Прошу ему се сказати».

Павлик — своєрідний посередник у спілкуванні Ольги Рошкевич з Іваном Франком після розлуки. Колись вони листувалися, підкреслюючи якісь певні літери у книжці, яку переда-

вали одне одному. До своєрідного «тайнопису» вдається Ольга й тепер. Але вже не підкреслює поодиноких літер чи слів — прагне говорити цілим текстом роману, який вона рекомендує через Павлика прочитати Франкові, а переклад опублікувати. Це роман англійського письменника Голла Кейна «Манкоман». «То є чудова річ, оригінальна, як рідко». «Найдете там психологічну студію жінки, котра, люблячи всею душею одного, іде за муж за другого, приневолена силою обставин». Пані Озаркевич неначе сповідається перед своїм незабутнім коханим і водночас оправдовується романом, співзвучним її душі.

Вимогливим і витонченим критиком викazuje себе паніматка з глухого села Сілець. Вона безпомилково високо оцінила перші публікації Василя Стефаника в «Літературно-науковому віснику». Пригадаймо, що сам Франко, Грушевський і Маковей ще знаходили якісь вади у новелах цього дебютанта, не розуміючи його новаторства. А Ольга зрозуміла. Вона вище ставить Богдана Лепкого за його батька — Сильвестра — поета. Вона обізнана з новинками зі західноєвропейської літератури — вже через рік після виходу прочитала новий роман Золя «Рим». Глибоко вражена виставою «Затопленого дзвону» Гауптмана. Може, дещо недооцінила Василя Щурата: він здався їй посереднім письменником і поверховим критиком, який не доріс до розуміння Франкового «Зів'ялого листа». А її оцінка цього шедевр знаменна: «Високоартистичні твори, до яких і «Зів'яле листа» числиться, пересічному літераторові тяжко вповні зрозуміти і оцінити належно, до того треба би брати в рахунок багато даних з життя самого автора, а се не завше доступне і всім зрозуміле. Поки що галичани не швидко ще дістануть правдивого критика на Франкові твори».

Ця паніматка не тільки порпається на грядках свого городу, випікає торти, а постійно цікавиться політикою і «політикує» в листах до Павлика, стежачи за діяльністю різних партій — українських, польських. Пише про народовців, москвофілів, радикалів, соцдемократів. Інколи дає розумні поради справжнього політика. Прагне, аби селянство розвивало свою свідомість і спроможне було виходити з-під егіди різних «опікунів».

Франко оповив її образ ніжним серпанком: «Несміла, як лілея біла, з зітхання й мрій уткана, із основ сріблястих... Вона була невинна, як дитина, пахуча, як розцвілий свіжо гай». Ольжині листи до Франка лолінського періоду експресивні, то веселі, то мрійливі; розумні, але з відтінком чарівної наївності.

Нам нелегко уявити, як виглядала сілецька їмосць через чимало років, які відшуміли з того часу. Може так, як Регіна в «Пережесних стежках» через десять років розставання з Рафаловичем? Ми довідуємось тільки з листів до Павлика, що її очі на фотографії тепер сумні... Навіть найліпший фотограф не

зміг їх перетворити на веселі. Тож і листи пані Озаркевич не такі, як свавільно-жартівливої Рошкевичівни з Лолина. Зрештою, не той адресат. Вони сухі, уривчасті, ділові, позбавлені гумору й пластичних деталей — ці 18 її листів до друга її друга. «Може, дама має панцир, хай сильніше панцир стисне», — пригадується Леся Українка. Але крізь панцир політики й культурології інколи просвічується серце жінки в якомусь одному несміливому жесті, котрого навіть соромиться. Ось вона посилає Павликові «солодке» власного виробу й зніяковіло оправдовується за ту посилку: «будьте пересвідчені, що то з щирої приязні...».

Листи Ольги Рошкевич-Озаркевич подаємо з мінімальними правописними змінами, переважно пунктуаційними. Оригінали зберігаються у Центральному державному історичному архіві в м. Львові (ф. 663, оп. 1, спр. 227).

1

Високоповажний Пане!

Др. Л[ьонгин] Озарк[евич] * зложив для мене пренумерату чвертьрічну. Коли ж, але до сего часу одержалам лише два числа газе[ти] «Народа» **, т[о] є 1-ше і 4-те, для того прошу о вислане мені ще 2 і 3-го числа.

З належним поважанем

Ольга Озаркевич.

Сілець 21/2 1890
п. Єзупіль

2

Ласкавий Пане!

Прошу прислати мені книжечку: «Про заздрих богів» і про «Рай і поступ» ***, брошуровану. Що буде належатися, то пішло всейчас по одержанню.

Також не дійшло мене 3 і 4 ч[исло] «Народа» сегорічного, не знаю, з якої причини. «Народ» до мене іде на адресу: «Марія Петровска».

* Озаркевич Льонгин — брат письменниці Наталії Кобринської, адвокат.

** «Народ» — журнал, орган галицько-української радикальної партії, виходив у 1890—1895 рр. то у Львові, то в Коломиї за редакцією Михайла Павлика та Івана Франка.

*** «Про заздрих богів» — повна назва: «Оповідання про заздрих богів» Михайла Драгоманова. Присвячена Михайлові Павликові, праця друкувалась у «Хліборобі» 1894 р. і тоді ж вийшла в Коломиї брошурою. «Про рай і поступ» — точна назва: «Рай і поступ» Михайла Драгоманова, вийшла брошурою в Коломиї 1894 р.

Ще одно прошене маю до Вас, а то щобисьте були ласкаві повідомити мене про «Думи і билини» Пачовського* — що то за книжка, чи вартна? Я потребую такої книжки, іменно про старинні билини. А читалам в «Ділі», що автор (Пачовський) дарував 100 примірників того видання для Тов[ариства] Наук[ового] Шевченка. Тож хотілабим знати, як задорога тая книжка і де моглабим її дістати. Хотіла Вас о то просити ще на вечерицях у Львові, але не було як до Вас приступити через Томболю, котра того вечора всіх людей включно собою займила.

Остаю з поважанем

Ольга Озаркевич.

Сілець, 20/4 1895

3

Рукою М. Павлика: «Шт[амп] Єзупіль, 30. VI 95»

Шановний Пане!

Дякую за прислане книжечок і за ласкаве письмо. Поки я зладжу яку статтю до «Народа», то Ви прийміт за книжки, що належиться. При сільськім господарстві, що не лишає ніколи вільної хвили, при недостатчі книжок і потрібних матеріалів, при неможности обміну думок лучше до писательства не братися. Я є за тим, аби лише тії писали, що мають дар до того, або тії, що вже через виховане здобули собі спосібність до того. У нас нема освічених читачів — ось в чім біда: коби яким способом витворити таких читачів, тогди справи літературні і загально-просвітні інакше би стояли. Мое пересвідчене таке, що витворене многих письмаків шкодит розвоеви поважної літератури, а не помагає. У нас і на Україні тільки вже пустого друкується, що аж страх. Не велика штука в подразненім настрою написати багато різких слів, посварити та поганьбити кого попаде; але писати, аби воно було потрібне, цікаве і розумне, на то треба окремого таланту і хисту. То само дасться приложити і до політики; берім, н[а] пр[иклад], п[ана] Турбацкого**, — заледве склеїв пару статей, а вже розтер Вас на порошок, не числиться з тим, що Ви за тільки літ праці могли набути деякого досвіду. Хоть я також не годилася ніколи з Вашою програмою «Хлібороба», але ті молоді паничі, що на Вас видали засуд,

* «Думи і билини» — точніше: «Про билини і думи». Під такою назвою вийшла брошура Михайла Пачовського (нар. 1861 р.) — галицького письменника й педагога.

** Турбацький Лев (1876—1900) — журналіст і громадський діяч, співпрацівник «Народа», «Громадського голосу», «Радикала», «Діла», а в 1897—1899 рр. — редактор «Буковини».

також нічого великого не вдіют. Мені цікаве, яка то молодіж сильно зарозуміла, аж до ароганції. Хіба то, може, в той спосіб виробляється школа політиків.

А тепер ще про мій інтерес. Я збираю собі бібліотечку популярно-наукових творів. Знаю, що про «Думи і билини» є діла високої вартости і великих розмірів, але для мене то не придатне, бо я не студіюю той розділ науки, ані не маю часу до такої річі, але то для мене є предмет цікавий. Гадала, що книжка Пачовського буде написана популярно, не велика і не дорога, що для мене також важне. Читала, що в стародавніх билинах міститься багато мітології слав'янської, і то власне мені цікаве. Бо я пробую ладити відчит о мітології, на наші товариські вечорниці, і не стає мені дещо виразнішого про нашу мітологію, тому то мої гадки зупинилися на «билинах», і не знаю, яким чином до них дібратися. Отже, якби́сьте могли дістати для мене того Пачовського, або щось другого в тім роді, то булабим Вам вдячна. А тепер вибачайте, що Вам таким докучаю.

Остаю з поважанем
Оль. Озаркевич.

4

П[оважний] Т[оваришу]!

Брошуру Пачовського одержала, за що дуже Вам дякую. Хоть се надто коротенький начерк, але мені поки що мусит вистарчити і тільки.

З поважанем

Ольга Озаркевич.

О фотогр[афії] до сестри писала, але не маю ще відповіді.
11/5 1895

5

Ласкавий Пане!

Ось і найшлася орудка, що спонукала мене зараз до Вас писати; іменно: сестра Кобринська просит Вас, щобисте були ласкаві перевести з німецького туу статейку Дворжакової, що є у Геня*, і прислати або привезти її скоро, позаяк она потребує вже мати всі матеріали до впорядкування.

Геньо тепер дуже зайнятий, а Ви, скінчивши лякерництво**, знайдете чей дві годинки часу на туу роботу.

* Идеться про брата Наталії Кобринської Євгена Озаркевича (1861—1916) — лікаря, громадського діяча, дійсного члена НТШ, автора низки праць з медицини.

** Лякерництво — лакування.

А друга справа є така: Кобринська готова зробити Вам повно предложене, що коли би Ви згодилися вповні на її програму, то моглибисте там за який час, в дальшій або близькій будущині, видавати разом жіночу газету. Осе ті дві справи, о котрі єсьм прошена до Вас писати.

Ми заїхали вчора добре, дожидали нас всіх разом. Родичі обоє вдоволені з купна реальности. Я розповіла їм, що в тім ділі є багато Вашої заслуги, за що вони Вас дуже похваляють.

Дотично ж видань Шеховича *, кажут, що того тепер у них не знаходиться, бо запропастилися десь, сами не знають де.

Я їду додому позавтра, бо моєї дони дуже вже скучно, тому не задержуся довше.

Тож будьте здорові і кланяйтеся братові і братовій.

З поважанем

Оль. Озаркевич.

Болехів 6/9 1896

6

Ласкавий Пане!

Ваш лист з 18 с[его] м[ісяця] одержалам, тож у відповідь на него мушу Вам з приємністю заявити, що Ви дуже а дуже чемні супроти мене тим, що на мій неважний лист з Болехова, писаний головню лиш на прошене Кобринської, Ви знайшли час, аби і мені окремо відповісти. Дотично ж Вашого поведеня в Рожнітові, то загадка мені, з чого Кобр[инська] могла висновити, що оно було нечемне. Правдоподібно, був то лиш жарт, вимірений до Вашого лякерництва в Рожнітові; она любить часто в той спосіб жартувати.

А що до Вашої спілки при будучій газеті з Кобр[инською], то я цілком згоджуюсь з Вашою гадкою, навіть сумніваюся дуже — о чім отверто Кобринській казалам — щоби Ви і она могли творити яку-небудь спілку. Такі елементи не погодяться.

Дякую Вам сердечно за Ваше заінтересоване моєю дочкою. Натурально, що я тепер уважаю пильно, аби всякі такі безпідставні страхи вигнати з її дитинної уяви. Тая сцена в Рожнітові — то було в своїм роді щось надзвичайно наївного. Смішні були іменно ми старі, а не она.

А тепер, ласкавий Пане, маємо до Вас одно прошене, се справа мого чоловіка: тутешні опозиційні русини задумали оснувати політичне товариство селянське на повіт Станіславський і хотіли би роздобути статут, після которого могли би уложити

* Шехович Северен (1829—1872) — москвофіл, журналіст, редактор «Ладів» (1854), «Зорі галицької» (1854), «Сімейної бібліотеки» (1855—1856), автор повісті «Попадьянка і попадьограф'янка».

свій; в тій цілі просят Вас, щобисте були ласкаві, коли можна, дістати і прислати по одному примірнику статуту: „Związku polskiego ludowego“ і „Związku polskiego chłopskiego“ — так они, мабуть, звуться, одно — що під проводом Стапінського*, а друге — що під проводом сель. Поточка. Котре з них буде пригідніше, то наші після того уложат свій.

Не відписувалам Вам скорше для того, що Ви були тепер заняті обрадами з'їзду рад[икальної] партії, тож не хтіла перешкоджати; тепер натомість надіюся, що наше прошене зволите скорійше полагодити. Кланяємось Вам і здоровимо щиро.

Ольга Озаркевич.

Сілець, 28/9 1896

7

Рукою М. Павлика: «Штемпель Єзупільської пошти: 18.X 96»

Високоповажний Пане!

Насамперед дякує Вам мій чоловік за прислане статутів. Коломийський статут они вже мали, але хотіли ще польського. Они не урадили ще в тій справі нічого, доперва будут се все на розвагу брати.

Ви цілком в праві щодо Вашого суду про опозиційних народовців. Цілком природно, що тая партія не має рації биту, і она скоро пережнєся, як все переходове, хвилеве. Але ж народовцям сего повіту не іде о укріплене опозиційної партії, такої, яка тепер є, зовсім ні, їм іде о заложене школи політичної для селянства, школи, так сказавши, елементарної, де би они, сходячись і розвиваючи погляди, училися самодіяльності, а передовсім пізнання своїх інтересів, і щоби набували здібности сами рішати про них. І мені оно бачиться, що доки головний натиск на агітацію і на пожертвоване інтелігенції, доти сама справа буде іти дуже пиняво. Треба іменно, щоби межі самим селянством вироблялися сили, котрі брали би провід в руку політ[ичний]. А доки селяне будут лиш манекінами в руках народовців, радикалів або москвофілів, доти з ними ніхто не буде серіозно числитися. Сумна річ, що Ви пишете про відносини радикалів руских з партіями демокр[атичними] польськими та і з усякими редакціями. То все, розумієся, не починаєся, щоби Ваше здоров'я скоро поправлялося. Мені дивно, що Ви не побули довше в Рожнітові, тим більше, що брат радо хотів Вас задержати ще у себе. Ви, мабуть, спішили до

* *Стопінський Ян* (нар. 1867) — польський політик, лідер Польської трудової партії.

роботи? Як же тепер стоїт справа з «Ділом»; чи оно буде легко змінити тепер програму. Відтогди з Белеєм?

Більше надії можете покладати на соцдемократію рус[ку]. Того давно вже було треба, аби позбирати русинів по містах і місточках. І, може, они трохи розумнійші, не схотят зовсім задармо читати газету, для них видавану. А то, про що ви пишете, то побачимо, — коли зможемо, то радо дечим причинимось.

Про статут „Związku chl[opskiego]“ не забудемо, аби звернути Вам его назад.

А тепер прийміт сердечні поздоровлення

від

Оль. Озаркевич.

Знаєте, хотілам післати Вам папір листовий з портретом Шевченка, і на мою велику прикрість не знайшла вже на складі в Народній Торговлі* в Станісл[аві]. Сказали мені, що вже розпродано, але що дістанут знов такий папір зі Львова і то, відай, в меншій форматі і на лучшій папері.

Кланяюсь.

8

Рукою М. Павлика: «Штемпель п. 30. III 97»

Ласкавий Пане!

Прошу не погордіт моею посилкою господарскою, передовсім, будьте пересвідчені, що посилаю її з щирої приязни.

Знаєте, що мені тепер заєдно на думці? Хотіла бим бути близько Львова і мати нагоду входити частійше в кружки інтелігентних, ідейних людей. Цікаве, чи моя мрія сповниться коли, сли вже не для себе, то бодай для хісна моєї доньки бажаю сего. Жити раз в раз на селі — то є забійство живої думки, хотіла бим мою дитину перед тим охоронити.

Що коло Вас доброго чувати; не розпиталам Вас навіть про Ваші справи, про Вашу роботу, не було нагоди чомусь. «Жите і Слово» чи вийде скоро, чекаю, що будут там цікаві статі про теперішню ситуацію політичну. Може навіть скомбінуєся на сей рік щось в роді з'їзду руских письменників. Якось була згадка в передовій статі І книжки «Житя і Слова». Але Ви споминали мені, що Франки виберуться з весною на село, і то на довго, а мені пригадалося, що на кого полишат редакцію і видавництво.

* Народна торгівля — перший український споживчий кооператив (заснований у 1883 р. заходом В. Нагірного).

А тепер кланяюсь Вам і Вашій добрій мамуні. Мій муж засилає Вам поздоровлення.

Оль. Озаркевич.

Сподіваюся також, що додержите, сли можливо, приречення зглядом мого прошення о фотографії.

9

Ласкавий Пане!

Дякую Вам щиро за прислану фотографію і за обітницю дістати ще колись іншу. Я рівно ж додержу свого приречення, за то що Ви такі чемні супротив мене.

Пишете, що получилисьте від Грушевського деяку роботу*. Я думаю, що Груш[евський] міг би знайти Вам більше поплатну роботу, а не лиш якоїсь там трохи коректи. Що Ви взагалі думаете про Груш[евського], чи попри свою ученість він також чоловік поступовий і вартного характеру; я би цікава почути Ваш суд про него, бо я чула, що він не є прихильний до рус[ьких] радикалів.

Дісталам з Відня ті числа тижневіка „Die Zeit“**, де є стаття Яросевича „Polen und Ruthenen“***. Се якраз на часі, щоби галицькі справи були трактовані в таких поважних журналах. Я дякую дуже д[октору] Франкови, що поручив адміністрації висилку тих чисел, іменно дякую ему за его пам'ять, котру я все ціню високо. Прошу ему се сказати.

Писала би я Вам що про себе, так коло мене нема нічого цікавого, як я ту грядки роб'ю та петрушку сію, се, мабуть, не дивне, ліпше Ви би нам розказали, що у Львові люде діють. Правда, добре повитане дістав з Відня за вибори галицькі Войтих Дідушицький**** від старого Гневоша, я представляю собі як Дідуш[ицький] міг виглядати в ту хвилю. Всі, хто его ту знає, дуже тішуться з тої okazji.

А тепер здоровлю Вас щиро.

Оль. Озаркевич.

8/4 1897

* М. Грушевський залучав М. Павлика до видавничої роботи в Науковому Товаристві ім. Т. Г. Шевченка. Спочатку Павлик до голови НТШ — М. Грушевського — ставився прихильно, потім був втягнений в інтриги проти нього.

** „Die Zeit“ — віденський тижневик.

*** Яросевич Роман (1867—1938) — громадський діяч. Зі статтями про українські справи виступав у віденській пресі. Член радикальної партії. „Polen und Ruthenen“ — «Поляки та українці» — стаття про польсько-українські стосунки.

**** Дідушицький Войцех (1845—1913) — граф, польський політик консервативного напрямку, професор естетики у Львівському університеті.

Ласкавий Пане!

Ваше письмо з 12 с[его] м[ісяця] одержалам, а не відписалам доси, бо булам сильно занята і змучена господарськими справами. Аж ось тепер, святкуючи і відпочивши трохи, погадала про Вас; думаю часто про Вашу безталанну долю, як то Ви, віддавши свою молодість, жертвувавши всю свою працю для двигнення темного робучого люду, сами остали без дружини, без родини, в одиноцтві, в бідности. Хоть Ви могли помилятися, забуваючи о собі, але в оцінці Вашої діяльності оно світит ясним сяєвом, іменно Ваша віра в ідею і Ваше самопожертвуванє, а за то здобудете, певно, поважанє, спочутє і приязнь у людей.

Ваш проект, про котрий писалисте, приймаємо. Я або буду сама у Львові незадовго, то передам, що належить, або пішлю на подану адресу. До Кобр[инської] пишу о тім теж сьогодні; подумайте, так булам занята, що навіть не малам часу до неї написати. Тільки, розумієся, з характеру річи, ми мусимо остатися „іпсognіto“, жадаю від Вас на то попереднього приречення, властиво мій чоловік того жадає.

Чи читалисте критику Щурата * на «Зів'яле листя» і що про се скажете? Мені видиться, що критика его дуже поверхова, впрочім потверджує то лиш моє пересвідчення, що високоартистичні твори, до яких і «Зів'яле листя» числиться, пересічному літератови тяжко вповні зрозуміти і оцінити належно, до того треба би брати в рахубу багато даних з життя самого автора, а се не завше доступне і всім розуміле. Поки що, галичане не швидко ще дістанут правдивого критика на Франкові твори.

А тепер бувайте здорові. Муж кланяєся Вам.

28/IV 1897

Оль. Озаркевич.

Посилаю Вам до апробати скілька прібок моїх домашніх виробів. Як малам нагоду пересвідчитись, Ви хорошо розумієтесь на жіночім господарстві, тим Ви у мене ще більше поважання здобули. Але, може, Ви не любите солодке печиво?

Ласкавий Пане!

Ваш лист з д[ня] 6 с[его] м[ісяця] одержалам і зараз зві-

* Щурат Василь (1871—1948) — поет, науковець, критик, з 1929 р. академік. У статті «Іван Франко» («Зоря», 1886) порівняв форму віршів Франка з формою поезії французьких декадентів. Франко відповів на це віршем «Декадент». У «Зорі» 1897 р. (№ 5—7) друкувалась розвідка Щурата «Поезія зів'ялого листя в світлі суспільних задач штуки».

дуваламся о що просилисте і вже дістала від Кобр[инської] відповідь, але здивуєтеся єку: отже ж, пише, що на всі Ваші запити і проекти «не дасть ніякої відповіді». І дійсно поминула всьо мовчки, навіть і мені не виявила, чи наміряє їхати на Україну. Яку має причину до додержання сего в тайні, того не можу вгадати, впрочім і не силуюся вгадувати, правдоподібно, є гнівна на Вас, а може і ще на кого. За книжку Seignobos'a * також нічо не відповіла, хоть я її виразно зазначила, що сеї книжки п[ану] Фр[анку] дуже потрібно до перекладу. Як хочете, то пишіт ще просто, хоть я Вас не намовляю, але і сама не знаю, як ту книжку дістати.

Коли про се річ: п[ан] Фр[анко] задумав містити у «Ж[иті] і Сл[ові]» переклади цікавих творів літ[ературних]. Я власне маю ту в сусідстві одного перекладача, котрий дуже радо взяв би що до роботи, знає добре по-французки, по-англійски: і я писала про него до п[ана] Фр[анка] ще з початком цвітня, бо й Франко споминав мені у Львові, що хотів би подати у «Ж[иті] і Сл[ові]» три цікаві сцени з повісти Золя „Rome“ **. Отже ж, той мій знакомий заявив, що дуже радо перекладе тії уступи, і тепер все допитується, коли дістане книжку. Однак ж п[ан] Фр[анко] мені нічо не відписав, може бути, що вже му тої роботи не потрібно, а може, судячи з усього, що тепер газети про него пишуть, зайнятий є важнішими ділами, тож зовсім природно, що про менші забув, або просто не має часу. Тяжка то тая політика его з поляками, тяжка особливо для загалу галичан, котрим годі зрозуміти її жерела. Я знаю, где то жерело: хто з него черпав, той кушав гіркого досвіду. Але я цікава дуже, дуже, що скажуть на се українці, рішають то питанє, а властиво найповніший виступ Фр[анка] взглядом русинів і поляків. Я дуже Вас прошу, абисьте мені про се написали.

Я такой держуся свого плану поїхати незабаром до Львова, та лише все щось перепиняє.

А Ваша рад[икальна] Русь що тепер робит?

Кланяємось Вам і здоровимо.

Оль. Озаркевич.

15/V 1897

12

Ласкавий Пане!

Ваше листьмо і фотографію одержалам, за що Вам дуже дякую. Ви гідний чоловік і правдиво щирий друг.

* Мабуть, йдеться про працю Ш. Сеньобоса «Історія Англії», яку переклав І. Франко.

** Роман Е. Золя «Рим» побачив світ 1896 р.

Я хотіла дуже бути тепер у Львові, але багато обставин не пускає мене; перша важна — що треба було переноситися в комірне на село, бо зачато хату нову будувати, а стару мусіли валити, через то господарство моє дуже тепер розтрясене, а до того ще і мама хора на роматизм, тож годі так лишити, бо мама не можуть нічого доглянути, ані зайнятися домом. Але я маю надію, що зможу побачитися з Вами сего літа в Рожнітові. Ідьте доконче до Рожніт[ова], непотрібно Ви боїтеся, що Кобринська буде за тоє злосна на брата. Я знаю, Геньо Вам прихильний і дуже рад з Вашого товариства, а з Кобринською хотя й ведете політику нервову, однако гнів її не такий великий, аби аж хотіла шкодити Вам. А може, Вам випаде коли дорога в нашу сторону, так поступіт до нас, я би так радо побалакала з Вами про всячину — представте собі, що я жию в пустини.

Те, що мені пишете про Фр[анка], про его теперішні справи і обставини, діймає мене глибоко, але і я думаю, що остаточно ліпше йому хоть на який час виїхати до Відня. Там він зможе бодай отрясти душу із галицької змори і, певно, напише щось величного, о тім є у мене сильне пересвідчене.

І хотіла би я знати, на кім тепер стояти буде провід рад[икальної] партії, що сталося з повиборовими проектами, веденем практичної агітації (удержуванем сталих агітаторів), про що недавно писалисте. Пишете, що для партії се «сумно». Чи маєся то розуміти, що радикалізм руск[ий] пропаде? Я сему не можу повірити, преціж за цілих 20 років тільки живих жертв і тільки праці поклалисте на тую справу.

Прошу сказати п[анові] Франкови, що я дістала „Rome“ і заряджу, аби переклад був зладжений скоро.

Отже ж, до побаченя в Рожнітові, до того часу мої господарські справи уложаться, так що я зможу виїхати з дому.

Будьте здорові!

Оль. Озаркевич.

5/6 1897

13

30.7 897

Шановний Пане!

Будьте ласкави повідомити мене, де пробуває тепер редакція «Ж[итя] і Сл[ова]», бо мені передано виготовлений переклад з повісти „Rome“, отже, не знаю, кому і куди се відослати. А може, нехай оно ще до котрогось часу лежить у мене, если дальші книжки тепер не друкуються.

Як Ви маєтеся, чи здорові? І як тепер справи стоять? Вже давно не малам від Вас вісти, в останнім листі писалисте-про велику журу, яку маєте по поводу молодих радикалів. Се справді добре, що маєте тепер свою літературну роботу, інакше загризлибистеся, у нас все так, каждая робота марнуєся на різних пробах. Дивно з Ярославича, він вже не такий молодий, а так швидко збаламутився.

Що ж поробляєте, і будьте ласкави на се писане скоро відписати.

Оль. Озаркевич.

14

Ласкавий Пане!

Роздумалам післати посилку на Ваші руки, бо так ще найскорше прийде до ціли; можливо, що до сего часу п[ан] Фр[анко] змінив місце побуту.

Як Ви перебули гарячі дні у Львові? Ох, мені сесе літо також далось взнаки, цілими днями налажуся по тих хатах, що колядуємо.

Далі ваші люде поз'їздяться вже до Львова, то не буде Вам скучно, все будут докучати... Чули Ви, що Геньо Озарк[евич] переноситься до Перемишля, і то вже сеї осені перебираються. Відай тамошні русини заохотили го дуже до Перем[ишля]. Жінка его дуже тому рада; а его натура також не така, аби витримала довго у глухій закутині, і добре робит, що шукає собі простору на світі, коли му в Рожн[ітові] затісно. А Ви як кажете на то?

Ваш перевод Дрепера у «Ж[иті] і сл[ові]» хороший, читається легко. Але ж то маєте з тим праці немало!

А може, поїдете хоть на трохи до Рожніт[ова], поки ще виберуться відтам. Але то відай ще тепер секрет, що Озарк[евич] покидає Рожнітів, тож не кажіт нікому, бо ему на тім залежит, аби люде не знали, бо так мені заявлено, аби то не розголошувати.

Що чувати доброго коло Вас?

Кланяєся Вам мій чоловік, я остаю з поважанням

Оль. Озаркевич.

27/8 1897

15

Ласкавий Пане!

Чей не подивуєте моєї цікавості, впрочім не є се цікавість, звичайна Євиним донькам, а щось трохи інше. Отже ж, чи правда то, що п[ан] Франко хоче покинути Галичину і не вер-

нути вже ніколи? Я сему чомусь не могла дати віру, аж ось вичиталам в «Ділі», що п[ан] Франко хотів їхати до Росії, але «не пустили» его туда, значить, тамошня поліція. Кілько, отже, є в тім правди? Чому не мали би пустити, сли хотів туда їхати? І чому — коли єму вже Львів опротивів, чому не їде до Відня, але в Росію. Що становисько ученого і літерата багато вигідніше тамки, як у нас, але ж о підлі інтриги так само там легко, як і ту, мабуть, ще і легше. Тож чи не страшно наражатися єму туда, як Ви думаєте? Я думаю, що не лише его личних приятелів, але і весь наш загал — передовсім всю молодшу генерацію — тяжко болючо діймило би, слиби єму там що злого приключилося. Та не в тім річ, бо він і ту багато зазнав всякої біди, але в тім, чи він там справді мав би красші вигляди?

Напишіт, будьте ласкави. І про себе не забудьте донести, що поробляєте і як Вам поводитьься?

Чи не знаєте случайно про перевід з Золя „Rome“, чи буде то до друку придатне, чи ні? Той молодець, котрий то зладив, дуже хотів би знати, бо він має намір обриватися в тім напрямі, значить переводити, що вартне, на руске і тим прислужитися нашій літературі.

Здоровлю Вас щиро.

Оль. Озаркевич.

Сілець, 26/9 1897

16

Поважний Пане!

Давно я винна фотографію і аж тепер посилаю. Але цікавам, що скажете на то, бо треба Вам знати, що моя фізіогномія така заказана, що не кождий фотограф здойме її вірно, тому я держуся вже Геннера, бо він найліпше трафляє. Знакомі мої кажут, що очі на фотографії дуже сумні, але ж сему вже Геннера не винен.

Відколи приїхалам зі Львова, то чуюся така слаба і зломана, мабуть, вплинув на мене так «Затоплений дзвін»*. Я певна, що і Ви відчуваєте, яке бідне жите чоловікови, коли єму не вдасться спіймати свою «поезію» і задержати близько або коли она і сама втече від нас. Велика ріжниця читати драму, а бачити на сцені. До Гауптмана я не мала великого набоженства, добачаючи у него багато пересади (крім «Ткачів»), але «Затоп[лений] дзвін» зробив на мене колосальне вражіє. Вам,

* «Затоплений дзвін» — неоромантична драма німецького драматурга Г. Гауптмана.

приміром, при руху мійським і при науковій праці, оно певно скорше затерлося, але мене не опускає ще і доси.

Жалувалам, що при виїзді зі Львова не могла бачитися з Вами, але чулам, що Ви цілий день зайнятий роботою у бібліотеці.

Та скажу Вам хіба ту стару новину, що і ту, на провінції, лучається подибати людей, невдоволених з «Вісника» *. Будь що будь, не є то добре, аби таке невдоволене ширилося, тож редактори повинні би се брати на розвагу і докласти тепер всіх старань, аби слідуючі книжки заміщували самими зайнятими річами. Дехто думає, що на некористь «Вісника» прислугується почасти Щурат, але мені здається, що Щурат яко літерат і яко критик є зовсім не шкідний, бо сам він пише страшно мляво і безбарвно. Скажіт сами, як Вам видалися его поезії «Мої листи». А я цікава дуже знати, як Ви дивитеся на «Вісник», чи вважаєте его досконалим, чи ні? Мовлено мені, що Борковский виступив вже з редакції, і то через «Модний плуг» ** Маковея, виміряний против «Просвіти». Чи правда то? Та, впрочім, я не знаю, о скільки Борковский *** був там потрібний і чи редакция потерпить втрату через его виступлення.

Чи Ви не знаєте случайно, хто то пише тії поезії в фейлетонах «Діла» під псевдонімом: *Марко Мурава* ****. Нема на них нічо так оригінального, але деякі суть гладкі.

Але я вже Вам надоїла з моїми питаннями, цілий лист самі питання, та що ж, коли від себе не маю Вам що оповідати цікавого, хіба ще запитаю, чи сходини літературні відбуваються тепер знов; шкода, що літератки наші не живуть у Львові, они причинялибися до оживлення руху.

Пишіт, що чувати коло Вас і чи здорові. Чоловік кланяється, здоровлю Вас щиро.

Оль. Озаркевич.

Сілець 22/4 1898

17

Ласкавий Пане!

Гадалам, що не зараз буду до Вас писати, тим часом, як бачите, прийшла охота знов до Вас обізватися, незважаючи на-

* Літературно-науковий вісник — щомісячний журнал, який почав виходити 1898 р. у Львові за редакцією М. Грушевського, І. Франка, О. Маковея (згодом В. Гнатюка замість Маковея).

** Модний плуг — гумористичне оповідання О. Маковея.

*** Борковский Олександр (1841—1921) — громадський діяч, педагог, журналіст, редактор «Діла».

**** Марко Мурава — псевдонім Сильвестра Лепкого (1845—1901), батька письменника Богдана Лепкого. Сильвестр Лепкий видав збірку віршів «Книжка горя».

віль, що вам без потреби час забираю. Бачите, чоловік забажає
нераз поділитись з кимось своїми гадками, в такому разі папір
помагає. Отже, приступаю до річи: чую потребу побалакати,
приміром, про літературу, про загальнолюдський поступ і т. п.,
а ту нема до кого слова промовити, довкола лиш сама еконо-
мія, значить та сама тяжко зацофана галицька господарка, о
котрій ніхто, навіть фахівці, не годні одгадати, кілька десятків
років їй ще такою бути.

Ось мене просили тепер до Станісл[ава] з відчитом для ін-
телігенції на ювілей 50 літ[тя] скасування панщини, і булабим,
може, зладила, зачерпнувши у Заневича* та з літ[ератури]
Огоновського**, але, прочитавши «Панщину» Франка, подума-
лам собі: хто годен після сего щось цікавого написати або чи-
тати. Але книжка популярна і буде, певно, в кожній рускій
хаті; сим зробила «Просвіта» добре діло. Отже ж, я відказала
і не буду вже читати, — у мене і так нема вільного часу, кіль-
ко потрібно при такій роботі, я звикла виконувати працю (яку-
небудь) совістно, а як що перешкоджує, то мене то сильно роз-
строює.

Дістала нині книжку V «Вісника», і, переглянувши, показа-
лась цікавою, що мене утішило. Дай, Боже, аби сповнилися
Ваші слова, аби з виступом Борковського з редакції наступила
корисна переміна для «Вісника». — Хороші є «фотографії» Сте-
фаника, також Лепкого «Дідусь». Се таке вірне жите-буте на-
шого селянина. Дальше, добра є критика на новелі Будзинов-
ського. Взагалі з сеї книжки я вдоволена. Але радилабим ре-
дакції, коли би вільно з своїми радами накидатися, — щоби
не переводити більших повістей, вибирати щось цікавішого, як
є «Американський претендент»***. Недавно читалам повість з
англійського „Der Mannmann“, автор Hall Caine****. То є чу-
дова річ, а оригінальна, як рідко. Отже ж, дуже раджу на
слідуючий раз переводити іменно тую повість. Я пересвідчена,
що подобається всім. Молодий Петрушкевич зладит се добре. Чи-
талам ту повість — по-німецьки в зошитах „Aus fremden Zün-
gen“***** р. 1896. Прошу сказати те п[анові] Франкови, може
здасться. І Ви прочитайте собі, як маєте час, найдете там пси-

* Іван Заневич — псевдонім Остапа Терлецького. Тут мається на увазі
його праця «Знесення панщини в Галичині» (Львів, 1896). Розвідка Івана
Франка «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині» вийшла окремим
виданням 1898 р. у Львові.

** Тобто з праці Омеляна Огоновського «Історія галицько-руської літе-
ратури».

*** Повість Марка Твена «Американський претендент» друкувалась у пе-
рекладі в «Літературно-науковому віснику».

**** Роман Г. Кейна «Манкоман».

***** «З чужих мов» (нім.).

хологічну студію жінки, котра, люблячи всею душею одного, іде за муж за другого, приневолена силою обставин. Та такого багато в світі буває, але ту ходит о самого автора, як власне він таку історію удав змалювати. Побачите, на лихо, тота любов щаслива чи нещаслива заключає в собі половину розв'язки так званого «питання жіночого» — з тої причини она може бути загальний інтерес.

А тепер інша річ. Може, заглянулибсьте на пару день до Сільця, як будете їхати в гори (хоть не знаю, кудам Вам випаде дорога) або як будете вертати відтам. На довго не запрашаю Вас, бо Вам скоро навкучилобся; наше село само собою не має ані гарного положення, ані ліса, ані близької ріки, всюди лиш густо хати і заоране поле; отже, краєвид скучний, а я не хотіла би, аби Ви були виставлені на немиле вражіння. Бачите, навіть такий майстер, як Золя, задумавши описати низку культуру селян (Ви певно читали „La terre“ *), не взяв до того село гірське, лиш іменно подільське, де головним промислом є рільництво. Впрочім, як буде, так буде, а Ви напишіть, кудам поїдете. В Підлютім Ви зможете бути тепер спокійно, бо ж митрополит хорий і не поїде тудам, тож численного товариства не буде.

Які то були «Рускі пісні», котрі тепер сконфісковано Франкови цілий наклад — читалам в «Ділі». Тож єму вдіяно сим величезну кривду. Чи се була праця чисто наукова, чи для загалу? І з якої причини сконфісковано?

Будьте здорові

Оль. Озаркевич.

18

Шановний Пане!

Ваше письмо з дня 23/5 цікаве було тим, що вияснило мені деякі точки, — точки, подані в газетах по поводу обходу ювілейного. Се тепер найновіша справа, де лиш кількох русинів зійдеся, то про се балакають. Провінціали, розумієся, всі ганьблять молодіж за нетакт, або і за умисне провоковане до галабурди. Мій чоловік також огірчений, він солідаризуєся вповні з молодіжжю віденською. Нарікає, що Коломия дала також по поводу ювілейного обходу негарний примір «баламучення хлопа». На тій іменно точці (баламучене хлопа) всі провінціали годяться і сварять гуртом на молодіж. «Радикали — кажуть — докоряли вперед, що народовці були за дуже національні, а тепер докоряють, що замало національні!» З того мож надіятися, що коли помогли попередні докори, то відтогди народовці

* Роман Е. Золя «Земля».

почали працювати більше для народу, то, може, допоможут і сесі. Дасться видіти.

Дотично погляду наших жінок, моя думка така: не маючи ніяких політичних прав, повинні жінки в справах партій політичних бути зовсім нейтральними, як причепами тих груп, або таких політичних пересвідчень, при яких нас через чоловіків або через кого-небудь поставила судьба чи случай. Тож мені дивно і смішно з тих жінок, про котрі Ви пишете, що на вічу плескали Окуневському і кричали «бийте радикалів!». Будьте пересвідчені, ті самі жінки при іншій ситуації робили би зовсім інакше. Отже, з тим фактом нема що числитися. Жінки суть лише орудієм случайних обставин. Я не є ніяка воевничка емансипантка, але на тій точці годжуся з Кобринською. Берім, приміром, відносини родинні або любовні, яким сліпим орудем роб'ят они жінку. Тож не диво, що деякі поступові жінки гніваються, сердяться за такий порядок. Мене оно не злостит зовсім, бо я надіюся, що практика і наука рішат корисно і се питає.

А тепер є цікава на заповіджений основний маніфест руск[о]-укр[аїнської] молодіжи. Сли дасться їм роз'яснити точно національну ідею, то буде справді становити щасливу нову еру.

Я маю замір вибратися з моею донею на цілий серпень до Болехова задля річних купелей, а головну, щоби випочити трохи по господарських клопотах, котрі мене дуже мучат. Може і Ви де в тій сторони повернетесь і покажетесь також в Болехові.

Кланяюся і поздоровляю щиро.

Оль. Озаркевич.

Є [зупіль], 30/5 1898

Стаття надійшла до редколегії 10.10.92

Творча спадщина: концепції, інтерпретація

І. БЕТКО, м. Київ

Поема Івана Франка «Смерть Каїна»: Езотеричний аспект проблеми пізнання

У другій половині минулого століття відбувся ряд подій, яким судилося відіграти важливу роль у подальшому духовному розвитку людства. Серед них особливо слід виділити початок справді епохальних за своїми культурологічними наслідками контактів західноєвропейської науково-філософської думки з таємними доктринами азійського езотеризму, інспірований знахідками тогочасних археологічних експедицій на Сході. У найширшому розумінні, езотеризм являє собою вчення, відоме лише вузькому колу посвячених. Доктрини цього вчення завжди ретельно оберігалися від тієї неминучої профанації, до якої могло призвести масове їх поширення. Коріння езотеризму сягає містериальних культів доісторичної й архаїчної доби, причому матеріальні докази його побутування, ряд документальних свідчень тощо мають ся чи не в кожній зі сучасних країн. Вважається, що кожен народ володіє певною кількістю езотеричних істин під покровом свого місцевого або специфічного символізму; ці істини з плином часу трансформувалися в більш чи менш розвинені філософські культи. Зокрема, різноманітні свідчення езотеричного характеру зафіксовані у Біблії, творах античних і середньовічних філософів і навіть у працях деяких отців церкви. Так, є історичні свідчення щодо посвячення у містерії Оригена, Синезія, Климента Александрійського та інших у період, який передував їхньому приєднанню до неоплатоників александрійської гностичної школи під егідою християнства [1, с. 21, 24, 26, 31—32].

Хоча суть езотеризму трималась у суворій таємниці, світ повинен був знати про ті зусилля, до яких адепти езотеризму вдавалися в кожному сторіччі на загальне благо людства. В Ук-

раїні яскравим представником езотеризму був Григорій Сковорода, який у своїх творах розвивав учення про єдність макрокосму і мікрокосму (Всесвіту і людини).

Поширення езотеричних ідей у новітню добу відбувалося за доволі драматичних умов. Адепти езотеризму, зокрема українка за походженням О. Блавацька, а також М. Мюллер, Р. Штайнер та ін., вважали, що під час панування вульгарно-алогічного матеріалізму тільки езотерична філософія може протистояти агресії бездуховності. Крім цього, езотерична філософія примирює всі релігії, знімаючи з кожної її зовнішню оболонку й підкреслюючи тотожність коренів. Єдина сутність існує одвічно, виявляючи свою активність у регулярно циклічній і гармонійній послідовності [1, с. 6, 38]. Подібний погляд на світобудову, в свою чергу, вимагав від людини опанування специфічним методом пізнання, суть якого зводилася до того, щоб, повністю абстрагувавшись від оманливої зовнішньої форми речей, побачити їхню божественну природу; в процесі такого пізнання свідомість людини здобувала нову містичну якість [10, с. 7—8, 16—31].

У статті буде зроблено спробу висвітлити лише один аспект такої складної теми, як вплив езотеризму на розвиток красного письменства, а саме: мистецька інтерпретація ідеї езотеричного пізнання. Одразу зазначимо, що І. Франко у своїй поезії підходив з різних боків до розв'язання проблеми пізнання. Найпростіший підхід виявлений у низці творів прямолінійно-агітаційного, науково-популярного характеру, в яких у віршованій формі викладені нові для свого часу природничо-філософські ідеї. Наприклад, у поемі „*Ex nihilo*“ («Монолог атеїста», 1885) декларується позитивістська критика релігії, викладаються принципи матеріалістичного розуміння світобудови. І хоча сам Франко розумів, яка велика небезпека приховується у «фабрикуванні», за його власним виразом, подібної «фільозофії», сяк-так одягненої в поезію, нагадаємо думку П. П. Филиповича, висловлену у статті «Шляхи Франкової поезії». У Франка, врешті-решт, «так і не пояснено, з якої «необхідності» філософські думки «одягнено» в поетичну форму» [6, с. 75].

Філософські, соціальні та духовні аспекти проблеми пізнання знайшли мистецьке втілення у поемі-легенді «Смерть Каїна» (1888). Цей філософський твір викликав до життя чималу наукову літературу [2, с. 28—63; 3, с. 26—38; 5, с. 42—56]. Перебуваючи в одному типологічному ряді з таким шедевром світового письменства, як містерія Дж. Байрона «Каїн», поема І. Франка «Смерть Каїна» за своєю концепцією «вічного» образу є цілком самобутньою, сповненою нового світоглядного і психологічного змісту. П. П. Филипович у статті «Гене́за Франкової легенди «Смерть Каїна»» [6, с. 95—104] зазначив, що у Байрона-романтика розв'язуються проблеми гносеологічні, ін-

дивідуальні й космічні переважно як самодостатні, а для І. Франка чільною є проблема щастя індивіда і колективу в контексті пізнання істини. Насиченість поеми Франка світоглядною проблематикою зумовила, на думку А. І. Скоця, мистецьку інтерпретацію головного персонажа як образу-символа. Це персоніфіковане втілення тернистого шляху пізнання, інтелектуального поступу людства в його прагненні збагнути зміст усього сущого [4, с. 95—109].

Водночас у франкознавстві склався певний стереотип аналізу поеми-легенди «Смерть Каїна» у двох площинах — соціальній і власне філософській, причому друга підпорядкована першій (праці Я. Ф. Ривкіса, А. А. Каспрука та ін.). Справді, соціально-гуманістичний пафос Франкової концепції пізнання видається очевидним. Однак глибшого розгляду потребують духовно-онтологічний та індивідуально-психологічний аспекти процесу загальнолюдського пізнання. Яскраво інтерпретовані у Франка, вони досі не дістали належної уваги вчених.

«Смерть Каїна» — якісно новий, вищий етап філософського осмислення гносеологічної теми у творчості І. Франка. При цьому важливе значення надається моральним аспектам процесу пізнання істини. По-перше, у «чистому» вигляді здобуте знання морально індиферентне:

Воно стається добрим або злим

Тоді, коли на зле чи добре вжите [7, т. 1, с. 286].

По-друге, здобуття людством істинного знання неможливе без самопізнання, отже, без духовного та морального самовдосконалення окремого індивіда, котрий за цих умов ніколи не використовує своєї інтелектуальної могутності супроти людства. Таким чином, загальний напрям процесу пізнання має скеровуватися не стільки на зовнішній світ природи, скільки на внутрішній світ людської душі. По-третє, пізнання не є процесом самодостатнім. Якщо воно спрямовується шляхом істини, то його кінцевою метою стає духовне прозріння індивіда — запорука щастя людства, гармонійного досягнення ним «життя вічного», втраченого після гріхопадіння Адама і Єви. Невичерпне джерело «життя вічного» — це «чуття, великая любов» [7, т. 1, с. 287]. По-четверте, заперечується паразитування на духовному досвіді індивіда; містичне просвітлення досягається лише шляхом болісного спокутування кожною людиною як власної, так і колективної провини, а крім цього, копіткою, невпинною роботою — удосконаленням власної самосвідомості аж доти, доки не виробиться вміння, дивлячись на речі і події, одразу бачити їхню приховану сутність. По-п'яте, в процесі істинного пізнання людська свідомість проходить складну еволюцію взаємин з порівняно вищими щодо неї самої рівнями менталітету, причому самоприниження логічно замінюється частковим чи

навіть тотальним запереченням трансценденту. І тільки діалектична динаміка цієї інтелектуально-духовної еволюції згодом збалансовує й гармонізує взаємини колективної свідомості людства з абсолютом у містерії «вічного життя».

Щодо окресленого комплексу проблем, мабуть, саме біблійний архетип Каїна й апокрифічне сказання про загибель цього персонажа дали І. Франкові найсприятливіший мистецький матеріал для його художньо-філософського осмислення. Не випадково у творчій свідомості поета саме Каїн втілює колективну свідомість людства в процесі пізнання. Адже безсмертя, яке Бог покладає як тяжку покуту на братовбивцю, робить його надзвичайно придатною гуманітарною субстанцією для накопичення «досвіду століть». Для порівняння: уособлюючи в образі доктора Фауста «дерзновенний дух людського пізнання», Гете так само гіперболічно «розсуває» межі тривалості життя свого героя (семантична тотожність поняттю безсмертя, вічності). Ця конкретна паралель посилює ту безсумнівну аналогію, котра існує між Фаустом Гете і Каїном Франка, яку поет свідомо мав на увазі і на яку першим вказав П. Филипович. Каїн (з подвійним тавром братньої крові й Божої покути) є амбівалентним символом двох шляхів людської цивілізації — взаємознищення в межах людського соціуму або покутування, повне духовне очищення від скверни смерті з обов'язковою перспективою повернення до життя — у широкому розумінні. Адже Бог тому й не покарав Каїна смертю за смерть, щоб дати людству змогу самопорятунку; інше рішення призвело б до повного знищення гуманістичної форми еволюції Всесвіту.

Наділивши людину свободою вибору між добром і злом, загибеллю і спасінням, Бог, втім, і надалі не лишає її напризволяще. Інстинкт пізнання, призвівши людство до гріхопадіння, на новому етапі розвитку має стати запорукою його спасіння. Інтелектуально-духовний інстинкт періодично підживлюється нагадуванням образу втраченого раю. Саме це вивело Франкового Каїна на тернистий шлях пізнання. Необхідно звернути увагу на алегоричний характер Каїнових блукань у пустелі й численних терпінь у пошуках Едему. Мабуть, тлумачити згадані вище символи треба як розгорнуту метафору духовного очищення і покути, всебічної підготовки самосвідомості до сприйняття істини [10, с. 16—18]. У своїй духовній сліпоті Каїн шукає Едем майже напوماцьки, методом спроб і помилок. Отже, його безплідні пошуки «отвору», через який були вигнані з Едему його батьки, є образним втіленням езотеричної ідеї щодо принциповості спрямування всякого пошуку. Згідно з цією ідеєю, рух по часовій горизонталі буття не має жодного духовного сенсу, оскільки при цьому свідомість лишається в полоні зовнішнього хаосу. Зростання самосвідомості відбувається лише

через рух вгору (так звана вертикаль вічності, феномен «драбини Іакова»). Справді, Каїн тільки тоді побачив Едем, коли піднявся на верхівку гори.

Алегоричне споглядання райських дерев пізнання і життя, а також тієї містерії, що відбувалася навколо них, у сукупності з подальшим осмисленням символіки побаченого [8, с. 30—36], на яке Каїн уже був здатний, ознаменувало етап духовного прозріння героя. Духовне прозріння виступає правдивим свідченням остаточного морального очищення й езотеричної істинності обраного шляху. Переслідуючи спочатку мету доволі скромну — один раз побачити назавжди втрачене дідицтво, Каїн здобув щось значно більше. Образ земного раю — Едему — відкрив у його душі образ раю небесного, котрий відтепер завжди буде його духовною цариною. Образ же раю небесного відкриває в душі просвітленого невичерпне джерело життя й любові до людей [11].

Духовне прозріння Каїна — кульмінація твору. Для Франка, котрий кожен абстрактно-філософську ідею перевіряв гуманістично-дійовим критерієм практики, важливо було привести «просвітленого» героя до людей, щоб заради їхнього щастя розділити порівну це істинне знання. Але саме тут Каїн стає жертвою духовної сліпоти своїх нащадків. Як і колись, вони бачать у Каїнові лише зовнішню оболонку братовбивці. Таке закінчення твору, попри весь трагізм, позначене печаткою вищої справедливості. По-перше, неприпустимим було б поширення езотеричного знання у тому соціальному середовищі, де воно загалом не могло дістати адекватного розуміння, — це стало б фактом профанізації одкровення такого високого духовного гатунку. По-друге, новий Каїн, попри все бажання, не міг дати всім того, що кожен мав здобути в процесі індивідуального досвіду. По-третє, Каїнова смерть стала матеріальним виразом того, що Боже прокляття більше не тяжіє над ним, оскільки шляхом терпінь герой очистився від скверни братовбивства.

Франкова версія містерії життя і смерті Каїна висвітлює також драматизовану динаміку взаємин між Богом і людиною в процесі людського пізнання істини. Так, прагнучи йти своїм індивідуальним, несповідним Богові шляхом, Каїн у пароксизмі своєї духовної сліпоти піднімає руку на Авеля — брата і людину — найдосконаліше з усіх Божих творінь. Але тим він символічно знищує і себе самого, адже проклятий Богом герой усамітнюється в пустелі: фактично, в царині смерті. Звідси чуття (всупереч бажанню) веде його до стін втраченого раю — отже, тут можна вбачати своєрідний варіант архісюжету повернення блудного сина. Після численних терпінь Каїнові вдається побачити навіки втрачене дідицтво, але, не збагнувши до кінця сокровенної суті природи речей, герой усе ще кляне Бога

за несправедливе, на його думку, розділення життя і знання, а також за вигнання людей з раю тощо. І тільки прозрівши остаточно, Каїн збагнув, що Бог вчинив людині як мудрий батько, коли, покаравши її вигнанням з Едему, вклав їй у душу образ раю небесного — той ідеал, до якого людина має дійти добровільно нею обраним шляхом пізнання. Здобувши це розуміння, Каїн прагне передати його людям з тим, щоб назавжди припинити на землі чвари і розбрат. Але тут Господь остаточно закликає до себе «блудного сина» — свій шлях він пройшов до кінця.

Цікавим філософсько-художнім коментарем до проблеми співвідношення істинного пізнання і манівців — так, як її розкрив І. Франко у поемі «Смерть Каїна», — виступає біблійна містерія спорудження Вавілонської вежі (1 М. 11: 1—9). Цей сюжет — в основі мікропоеми С. Яричевського «Вавілонська вежа» [12, с. 142—144]. Висновки, що їх виголошує ліричний герой цього твору:

правда й божество живуть не в гробі,
треба їх шукать у серцю — в собі, —

глибоко суголосні духовним прозрінням Франкового Каїна. Символ же Вавілонської вежі вживається С. Яричевським на означення зовнішньо-тупикового шляху пізнання, який ніколи не приведе до істини — так само, як і механістичне споживання плодів з дерева знання, оскільки в процесі зведення найдосконалішої інженерної споруди жодним способом не вдосконалюються моральність, духовність і самосвідомість людського соціуму в цілому, окремих його представників зокрема. Отже, слідом за І. Франком, С. Яричевський наголошує, що людина, будучи мірилом усіх речей на землі, мусить шукати істину в таємницях власного духовного життя. Водночас, забуваючи про це, людство зазнає тяжких духовних втрат. Так, споживання забороненого плода призвело до вигнання з раю, братовбивства тощо; наслідком зведення Вавілонської вежі стало помішання мов з одночасною втратою єдиної священної мови спілкування й універсального взаєморозуміння людей.

Таким чином, І. Франко не був єдиним, хто розробляв в українській поезії проблематику езотеричного пізнання. Національна література мала щодо цього певну традицію — доволі стійку, хоча й не завжди легку в науковому інтерпретуванні, коріння якої сягає XVI—XVIII ст., насамперед творчості Григорія Сковороди («Сад божественных пѣснѣй», діалог «Наркіс» та багато інших творів). Щодо української поезії XIX—початку XX ст., то проблема езотеричного пізнання доповнювалася тут такими аспектами, як раціоналістичне й інтуїтивне осмислення ідеї абсолюту, здобуття індивідом містичного досвіду тощо. Численні зразки такої лірики — серед поезій Уляни

Кравченко, А. Кримського, В. Щурата, Я. Мамонтова, М. Філянського; особливо слід виділити «Молитву» П. Куліша («Всевишній! Я Тобі молюся...»). Важливим етапом на шляху інтуїтивно-художнього осмислення вищих рівнів менталітету є також процес якісного співвіднесення чинників релігійної свідомості іманентного й трансцендентного типів, адже, на думку Е. Фромма, тільки вища форма релігії здатна принести звільнення від нижчої її форми [9, с. 164]. У плані зазначеної проблематики для української поезії характерним було співвіднесення язичництва з раннім християнством; цей аспект постає серед інших, наприклад, у поемах І. Франка «Святий Валентій», О. Маковея «Терновий вінець», С. Яричевського «Христос на Олімпі», а також у драматичних творах Лесі Українки «В катакомбах» та «Руфін і Прісцилла». Гносеологізм еклезіастового типу притаманний поезіям М. Чернявського, Д. Загула, М. Філянського, Б. Грінченка та ін.

Рівень мистецької інтерпретації ідей езотеричного пізнання, безперечно, стоїть у прямій залежності від ступеня обізнаності того чи іншого автора в цій проблематиці, розвиненості його духовного інтелекту, поетичного обдарування тощо. У такому розумінні поему І. Франка «Смерть Каїна» слід визнати вершинним твором не лише національного, а й світового масштабу. Водночас українській поезії як такій завжди було глибоко притаманне усвідомлення етичних аспектів пізнання й, зокрема, того, що тільки високоморальна свідомість здатна адекватно інтерпретувати весь складний комплекс знань про світобудову. Показово, що, з погляду самої езотеричної доктрини, спосіб пізнання настільки тісно пов'язаний з моральністю, що навіть гріховність як така (і первородний гріх насамперед) вбачається в тому, що в своєму пізнанні людина тримається за мінливе, через що відвертається від вічного [10, с. 35]. Але зростання духовності й самосвідомості в процесі покаяння й повернення на шляхи праведності розкриває перед людиною безмежну перспективу пізнання — істини, добра і зла, себе самої, Бога, навколишнього світу, природи тощо. У свою чергу, всебічна гуманізація колективної свідомості людства, а також її вдосконалення в процесі пізнання істини є запорукою самореалізації кожного окремого індивіда у творчості та любові до інших людей. Саме в цих формах людської активності вбачається вияв богорівності людства, про що говориться, зокрема, у вірші І. Франка «Божеське в людським дусі»:

Коли Ти в світ слав рід людський,
Життя людей зробив борбою,
Свою Ти божеськість їм дав —
Дух, творчу силу із любовою [7, т. 3, с. 290].

1. Блаватская Е. П. Тайная доктрина: Синтез науки, религии и философии. Т. I: Космогенезис. Ч. 1.: Космическая эволюция. Л., 1991. 2. Каспрук А. А. Філософські поеми Івана Франка. К., 1965. 3. Ривкіс Я. Ф. Поема Івана Франка «Смерть Каїна» // Рад. літературознавство. 1959. № 5. 4. Скоць А. І. Франкова версія образу Каїна в поемі «Смерть Каїна» // Іван Франко: Статті і матеріали. Львів, 1960. 36. 8. 5. Скоць А. І. Поема І. Я. Франка «Смерть Каїна» // Іван Франко: Статті і матеріали. Львів, 1963. 36. 10. 6. Филипович П. П. Літературно-критичні статті. К., 1991. 7. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. К., 1976—1986. 8. Фрезер Дж. Фольклор в Ветхому Заветі. М., 1988. 9. Фромм Э. Психоанализ и религия // Сумерки богов. М., 1990. 10. Штайнер Рудольф. Христианство как мистический факт и мистерии древности. Ереван, 1991. 11. Шураг В. Літературні портрети: Д-р Іван Франко // Зоря. 1896. Ч. 2. С. 36. 12. Яричевський Сильвестр. Пестрі звуки: Поезії. Чернівці, 1904.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.92

Л. БОНДАР, м. Львів

Діва Марія як художній образ

Біблія — багатюща скарбниця Франкових художніх ідей та образів, — це факт безсумнівний і доволі щедро досліджений. Проте бачимо тут якусь односторонність: зосередившись на Мойсеевому п'ятикнижжі, дослідники здебільшого ігнорують новозаповітні джерела Франкової творчості, зокрема євангельські, а вони досить відчутно наснажують її. Євангельські персонажі, міфологеми, притчі, цитати й афоризми втілюються у художній спадщині Франка, щоразу по-іншому наслідуючи її.

У центрі системи євангельських персонажів, зрозуміло, — Ісус Христос. Як зазначив один із великомучеників сталінського ГУЛАГу, російський філософ О. Горський, «ніхто не зможе і не зуміє заперечити значення Христа як художнього образу. Отже, зважити на Нього, з Ним зустрітися упритул повинен тепер кожен художник, який претендує на розв'язання великих завдань у мистецтві» [6, с. 230]. Франко не злякався грандіозності надзавдання, він «зустрівся з Ним упритул» і «зважив на Нього» [1; 2; 3].

Проте Ісус Христос не єдиний євангельський персонаж у творчості Франка. У Євангеліях Ісусові товаришать однодумці, прихильники, учні, а протистоять — недруги й зрадники; так і у Франка. Найближча до Христа земна і водночас небесна істота — Мати Божа. У Євангелії їй відводиться не так уже й багато рядків: згадка про непорочне зачаття Діви Марії, про

віщий сон Йосипові з цього приводу, потім — народження Ісуса, втеча до Єгипту від гонінь Іродових, повернення до Назарету, — ось і все, що маємо в Євангелії від Матвія, коли не брати до уваги ще одного місця, де Ісус суворо відрікається від матері та братів: «Хто мати моя? І хто брати мої?» (Брати ті, що з Ним, Ісусом, і сповідують Його слово), — ця ж суворість і в Євангеліях від Марка і Луки. У Марка про Матір Божу взагалі більше нічого немає, окрім репліки незіруючих: «Хіба він не тесля, син Маріїн?», яка повторюється ще й у Йоана. Більш романтизований образ Матері Божої у Євангелії від Луки, де подано розгорнуту картину Благовіщення Діви Марії, змальовується зустріч її з Єлизаветою, зворушливо описуються Ісусові уродини: «І породила вона свого Первенця Сина, і Його сповила, і до ясел поклала Його, — бо в заїзді місця не стало для них» (Лук. 2:7); далі — поклоніння пастухів, пригода з дванадцятирічним Ісусом у храмі. Оповідь про Ісусову Матір рефреном пронизує фраза: «А Марія оці всі слова зберегла в серці своїм». Лука, до того ж, подає екстатичне звернення до Христа когось із юрби: «Блаженна утроба, що носила Тебе, і груди, що Ти ссав їх» (Лук. 11:27). Таким чином, образ Діви Марії сповнюється величі й гармонії. У Йоана вона поруч зі сином: на весіллі в Кані Галілейській каже до Нього: «Не мають вина», іде з ним до Капернаума, стоїть під хрестом, на якому розпинають Сина, а Він заповідає улюбленому учневі турбуватися про неї. Тут уже цілком близько до Шевченкового трактування образу Марії з однойменної поеми, а чи ж скористався цими скупими євангельськими текстами Франко? Майже ні. Єдине, либонь, місце, що точно відповідає євангельському текстові, знаходимо у «Перехресних стежках». Украй пригнічена родинними негараздами Регіна так згадує початок своєї недолі: «І тоді уперве по моїм серці пройшло щось таке, що я зрозуміла євангельські слова про меч, який мав пройти серце Матері Божої» [7, т. 20, с. 275]. Героїня має на увазі те місце з Євангелія від Луки, де йдеться про праведного Семеона, котрому було напроорочено, що він не помре, доки не побачить Спасителя. Тож узявши на руки немовля Ісуса, він промовив до Його Матері: «І меч душу прошиє самій же тобі, — щоб відкрились думки сердець багатьох!» Щоправда, велика дистанція між майбутніми стражданнями Богоматері і минулими особистими перипетіями Регіни, проте все пояснюється екзальтованістю її натури, суб'єктивністю у сприйнятті біблійних текстів, хоча їхня суб'єктивна проекція на обставини власного життя психологічно обгрунтована. З ім'ям Діви Марії завжди, хіба, може, виключаючи ранньохристиянську традицію, пов'язувалася певна екзальтація, що оформилася в католицизмі в культ Діви Марії. Згадаймо хоча б звичай середньовічного ли-

царства з його сакралізацією образу Прекрасної Дами, що відгукнулися у символізмі кінця ХІХ—початку ХХ ст. (Блок, Вороний, Тичина). Крім цього, Регіна — полька, католичка, з дитинства вихована не тільки на євангельських текстах, а й на образах Діви Марії — з серцем, пробитим мечами. До речі, такі сюжети були притаманні й греко-католицькій, навіть православної традиції. Звістки про такі іконописні зображення подав П. Курінний. Наприклад: «Божа Мати над тілом Ісуса Христа. В її груди вп'ялося сім мечів. Образ 1740 року з Чернігівщини... Божа Мати над тілом Христа. Меч вп'явся в груди. Виображення на хресті з цини. Вклад гетьмана Данила Апостола до церкви в с. Жуклі на Чернігівщині» [4, с. 108].

Але повернімося до євангельського тексту. У ньому йдеться не тільки про страждання (особисте страждання!): «меч душу прошне... тобі», а й про мету цих страждань: «щоб відкрились думки сердець багатьох» — надзвичайно місткий та сповнений високого змісту образ. Регіна, проводячи паралель між Матір'ю Божою і собою, не сягає аж так далеко — «думки сердець багатьох» її не цікавлять. Регіну хвилює лише доля єдиного обранця її серця, і звідси така молитва: «Мати Божа ...дай, щоб я була для нього найвищим, найкращим, чим тільки може бути жінка для мужа! Щоб я йому була поміччю в пригоді, потіхою в горю, заохотою до всього доброго! Щоб я вела його до всього, що високе і чесне. І коли я сама нездала на се, занадто низька, занадто буденна, занадто нездібна, то знівеч мене, відкинь, як нездалий знаряд, а вложи йому в серце мій образ і надай йому силу, і блиск, і чари, і нехай він веде його і підносить туди, куди я сама не сягну» [7, т. 20, с. 275]. І якою б, здавалось, безмежною не була віддаль поміж величною Богоматір'ю і скромною Регіною, — це стосується і міри страждань, і сили духу, — проте героїня викликає симпатію своїм самозреченням в ім'я коханого. Тим більше, що це самозречення зумовлене бажанням бачити його не тільки щасливою, а й ідеальною істотою, у якій було б сконцентроване все «високе й чесне». Отже, йдеться про розгортання євангельського образу в контексті всього роману, де головний герой Євген Рафалович, утілюючи справді все «високе й чесне», сягає таких верховин, яких не може досягнути бідна Регіна: після того, як утратив надію на особисте щастя з коханою жінкою, усі сили він віддає служінню рідному народові, тут уже зовсім недалеко до євангельських «думок сердець багатьох».

Таким чином, завдяки Регіні і на цілком далекого від релігійної екзальтації, практичного вільнодумця Рафаловича падає відблиск образу Діви Марії. Що ж, культ Богоматері — найблагородніший, найбільш демократичний з усіх існуючих на землі. Недарма він так глибоко закорінився в народі, про що

свідчать численні апокрифи, славнозвісне «Ходіння Богородиці по муках». Саме в уяві найбільш «пригноблених і бідних» виник образ народної заступниці, яка просить свого великого Сина полегшити страждання грішників, простити їм провини. Ця сюжетна колізія покладена в основу Франкового оповідання «Навернений грішник». Зміст його цілком «небожественний», окреслений рамками суворого бориславського циклу. Охоплений божевільною нафтовою гарячкою Василь Півторак втрачає господарство, двох синів, дружину, чимраз глибше опускається на суспільне дно, цілковито деградує, стає пияком. І здається, вже немає сили (принаймні, земної), яка б могла його врятувати, — не допомагають ані благання єдиного вцілілого сина, ані картання священика. Та ні. Коли земних зусиль замало, долучаються небесні. У видінні Василю Півторакові з'являється непорочна Діва, щоб полегшити його страждання: «Чую, — відтворюються двері, та так тихісінько, що й не чути. Дивлюся, входить жінка, і вся в білім, а від неї така ясність сяє, що аж у очі б'є. От вона приходить до мене, а я лежу, та тремчу, та все пацір мовлю. Вона, братчики, притулила ми руку до грудей, а мені мовби жорновий камінь зняв, так відразу легко стало» [7, т. 14, с. 368]. І відбувається справжнє чудо — людина усвідомлює всю глибину свого падіння і робить відчайдушне зусилля, щоб піднятися, очиститися від ганьби та бруду. І це їй удається, хоча шлях, що його підказує уві сні Марія (лежати щонеділі крижем на підлозі в церкві під час цілої служби Божої), не може привести ні до чого, крім загибелі. І справді, Півторак помирає в церкві під час першого ж «сеансу». Цей кінець викликає гострий жаль за даремно змарнованим життям. Проте трагедія супроводжується катарсисом, фізична смерть обертається духовним воскресінням.

Однак не завжди таке воскресіння можливе. Мабуть, у душі Василя Півторака було щось таке, що дало йому змогу піднятися з останньої стадії падіння. Достоевський був переконаний, що світ урятує краса. Краса й чистота Диви Марії рятують душу Франкового персонажа, але, повторюємо, не завжди це їй удається, як-от у випадку з Олімпією Торською з «Основ суспільності». Цей твір написаний з урахуванням здобутків натуралістичного методу, його свідомо задумано як гостро тенденційний. Ця тенденція полягає у тому, щоб викрити цілковитий розклад тих, що самі себе вважали «основами суспільності». А до них і належить вельможна графиня, яка разом зі сином є співучасницею вбивства батька цього сина. І ось тут, у брудній атмосфері злочину, з'являється прекрасний образ Мадонни, точніше Сікстинської Мадонни, яку змалював Рафаель. Проте в якому контексті? Йдеться про видіння-сон, як і в «Наверненому грішникові», що подається, однак, не від імені персонажа,

а від автора: «Молодечі лиця, то круглі, то подовгасті, облиті здоровим рум'янцем, то сентиментальною блідістю, з чорнявими щеними вусиками і без них, з очима то огнисто блискучими, то немов ув'ядаючими від гарячого чуття, хмарою носяться довкола неї, мов лиця ангеліків довкола Сікстинської Мадонни» [17, т. 19, с. 146—147].

Це видіння літньої вже графині повертає її в часи юності, у «рожеву запашну атмосферу невинності, серед якої жила вона при батькові» [7, т. 19, с. 151]. Та Франко надзвичайно тонко розвіює уявлення про «невинність». Так, Олімпія ще не вчинила жодного аморального вчинку, ще не занурилась у брудну атмосферу співжиття з графом Торським, однак уже в цьому видінні є щось глибоко порочне. Насамперед воно виявляється в нагнітанні еротичності, хворобливої пристрастності, що просвічує в тому оціночному спогляданні довгого ряду поклонників, котрі один за одним проходять у її розпаленій цим видовищем уяві, — і ні одного сердечного поруху, лишень фізіологічна чуттєвість. Тут маємо дивовижне саморозкриття героїні, передана її готовність до гріха, до саме такого способу життя, який вона згодом провадитиме, і більше — до злочину, до вбивства. А як же з образом Мадонни? Уособлення (Олімпія—Мадонна, поклонники—ангели) створює гостро драстичний ефект, викликає глибокий внутрішній протест проти можливості подібного отождолення. Однак протест звертається не в бік автора (хоча відчутна доза натуралізму, певна річ, коли не роздратовує, то якоюсь мірою емоційно збуджує читача), а в бік героїні. Вона не вивищується від такого порівняння, як чиста душею Регіна з «Перехресних стежок», а навпаки, не здійснивши злочину, вона вже є винною у страшному грісі, що межує з богохульством, прагненням стягнути з п'єдесталу Пречисту Діву, поставити між нею і собою знак рівності. Проте графиня програє цей поєдинок, який не вдалося виграти ще нікому. «Атеїст» Франко голосно заявив про це в сонеті «Сікстинська Мадонна», загальноновизнаному шедевр: «поема — не поема, але почувань і думок вона викликає не менше, ніж великий епічний твір» [8, с. 71].

Тут дві дійові особи — «ти» (Мадонна) і «я» (поет). До образу ряду «ти» входять такі компоненти, як «богиня», «боги», «духи», «небо—небесний—небеса», «висота», «мати», «майська рожка». Йому протистоїть, по суті, самотнє ліричне «я», бо від компанії «безбожника» «я—поет» на самому початку рішуче відмежовується: «Де той безбожник, що без серця дрозді в твоє лице небесне глянуть може» [7, т. 1, с. 147]. Самохарактеристика будується на основі понятійних розумувань: спочатку заперечується потойбічне життя: «І небо й пекло казкою вважати», потім висловлюється сумнів в існуванні будь-яких фан-

тастичних істот: «О бозі, духах мож ся сумнівати» і, врешті-решт, відкидаються усі боги: «Я, що в небесах не міг найти богів...». Цікаво, це в творі єдине пряме заперечення, а ще є два, так би мовити, заперечення-ствердження: «Хто смів сказати, що не богиня ти?» (тобто: ти — богиня) та «Ти й краса твоя — не казка, ні!» (тобто: ти — істина). Саме цей прийом надзвичайно пасує творові, відбиває мінливу діалектику сонета, де «екстремн ся стрічають». І, як, мабуть, ні в одному з Франкових сонетів, вони зустрічаються небезпечно близько, і так само, мабуть, більш ніде настільки блискуче не влагіднюється конфлікт цих «екстрем». І це спостерігаємо в самому образному ряді «ти — Мадонна». Він розгортається таким чином, що поруч із цілком «потойбічними» категоріями, як-от: «богиня», «боги», «лице небесне», «духи», «небесна», «небо» (яке, щоправда, зрівнюється тут же антитетичним пеклом), «висота» (також небесна), постає ще й «мати» (отже, подвійна суть — божественна й земна), а завершує цей ряд земна «майська рожка», підвладна невблаганним законам життя і смерті — зацвіте собі в травні, покрасується трохи й тихенько зів'яне (пор. народно-філософське: «Сей світ, як маків цвіт: уранці розцвіте, а ввечері опадє»).

Таким чином, вічний міфологічний образ Богоматері починає переводитися у людську площину з короткотривалістю її існування, обрамовану початком і кінцем. Крім цього, «майська рожка» є уособленням «блиску... краси» Мадонни. Саме краса сполучає два такі далекі, непоеднувані полюси: богиню (богів, небо) і непримиреного богоборця. Показово, що наприкінці другого катрена прозвучить кульмінаційне самозречення ліричного героя: «Перед тобою клонюсь тоже». Саме там, де, за суворими законами жанру, повинно йти епічне розгортання теми, «природи блиск погідний», як писав Франко про природу сонета, а тут «конфлікт чуття» не тільки намічається, а вже й завершується ніби: «ти — не богиня» (теза), «ти — богиня» (антитеза), «я схиляюся перед тобою» (синтез). Надто велика напруга відчуттів у першій половині твору, вона мусить негайно розрядитися. Експресія відчувається у бурхливій інтонації, енергійні запитання переходять у не менш рішучі оклики. Проте висновок не остаточний, він стосується лишень героя твору, а в подальшій терцині (після впевненого констатування знову з'являється оклична інтонація) стверджується вже стверджене:

О бозі, духах мож ся сумнівати
І небо й пекло казкою вважати,
Та й ти краса твоя — не казка, ні!

І вже остання терцина — як завершальний удар:

І час прийде, коли весь світ покине

Богів і духів, лиш тебе, богине,

Чтить буде вічно — тут, на полотні [7, т. 1, с. 147].

Друга кульмінація є нібито своєрідним фінішем, що його досягнуто могутнім і прекрасним ривком після напруженого перебігу чуття й думки протягом усього твору. І цей кульмінаційний момент глобально розширює зміст першого — не один поет, а весь світ схилиться перед красою Мадонни.

І так само, як останні три рядки є найважливішими в цілому сонеті, так і в цих найвагоміших рядках є найважливіше слово — «полотні». На ньому зосереджується вся увага тому, що воно справді є останнім, це вершина, на яку сходимо (чи швидше, з огляду на невеликий обсяг твору, злітаємо), перед тим поступово охопивши поглядом усі стадії розвитку поетової творчої думки. «Полотно» асоціюється в нашій уяві з «блиском краси», з «красою твоєю», тобто витворюється додатковий образний ряд, котрий ніби стоїть поміж антагонізмом божественного «ти» й протилежного йому «я», покликаний сполучити їх. Так воно й відбувається насправді. Завзята полеміка, яку Франко веде відразу на два фронти — проти «безбожника» й проти «богів і духів» «при кінці сплива в гармонію любови». Гармонія досягається завдяки «полотну», тобто образу, картині, малярству, ширше — мистецтву загалом. Мистецтво злучає в одне розірвану соціальним антагонізмом психіку людини, повертає їй рівновагу духу, це найвищий вицвіт духовності, у якому знайдеться місце і для здобутків релігії—однієї з ділянок людської культури. Не можна сказати, що образ Богоматері у Франка цілком секуляризується. Божественне не зводиться до людського, навпаки, людське підноситься до божественного, освячується художнє полотно, яке створив Рафаель.

Інакше вчинив Рильський. Відштовхнувшись від назви і від першого рядка — запитання Франкового сонета, він питанням же йому заперечує: «О, хто сказав, що не людина ти?» Для Рильського головним у життєписі Марії та її Сина є щиро людський зміст:

Твое малятко, круглооке й гоже,

Колись, теслярський проявивши хист,

Хрест витеше собі людський, не Божий [5, с. 49].

Отже, повна секуляризація, «олюднення» образів християнської міфології. Цікаво відзначити своєрідну ланцюгову реакцію, пов'язану з образом Богоматері: десь у глибині тисячоліть виникає постать Пречистої Діви, яка надихає Рафаеля, геніальний витвір через віки народжує Франків сонет, котрий, у свою чергу, відгукується у поезії нашого сучасника М. Рильського. І маємо справу не просто з «відгуками», а з шедеврами. Це є ще одним свідченням того, що золота нитка всесвітньої духовності, випрядена в глибині тисячоліть, здатна вивести люд-

ство із найзаплутаніших лабіринтів сучасності, а коли б вона обірвалася, то людство було б приречене навіки заблукати в нетрях марновірства, у мороці бездуховності, що означало б для нього тільки кінець.

1. Бондарь Лариса. К 134-й годовщине со дня рождения И. Франко. Жизнь под знаком креста: Евангельские мотивы в творчестве писателя // Львовская правда. 1990. 26 авг. 2. Бондар Л. П. Евангельські персонажі в художній інтерпретації І. Франка // Секуляризація духовного життя на Україні в епоху гуманізму і Реформації. К., 1991. 3. Бондар Л. Образ Христа в інтерпретації І. Франка // ЗНТШ. Львів, 1992. Вип. 224. 4. Курінний П. Пречиста Діва в українському образотворчому мистецтві // Поклін Марії. Мюнхен, 1947. 5. Рильський М. Троянди й виноград: Нові поезії. К., 1957. 6. Семенова С. «Всю ночь читал я твой Завет»: Образ Христа в современном романе // Новый мир. 1989. № 11. 7. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1976—1986. 8. Шаховський С. Майстерність Івана Франка. К., 1956.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.92

М. ГНАТЮК, м. Львів

Іван Франко і деякі проблеми життя єврейської людності в Галичині

Проблема «Іван Франко і жидівство» * досить широка. Але тут є свої особливості. Можемо твердити, що в час життя великого сина України ця проблема не розглядалася. Певним чином вона знайшла відображення у працях українських вчених, що завдячують своєю появою культові Франка, який виявився у 20-х роках у період українського національного відродження. Поштовхом до написання таких праць стало відзначення 10-річчя з дня смерті Івана Франка у 1926 р. Передусім слід згадати, мабуть, найгрунтовнішу працю професора П. Кудрявцева [2, с. 1—81]. Автор на величезному, відомому на той

* Термін «жиди» використовували найбільші генії української науки Іван Франко і Михайло Грушевський. Річ у тому, що в російській мові поширений термін «єврей», а термінові «жид» надано відтінок національної зневаги. Такий підхід до вживання цих термінів було накинута українській мові в радянський час. Але, як стверджують дослідники цієї проблеми (П. Мірчук), в українській мові, як і в інших слов'янських мовах, термін «жиди» усталився на Україні ще з часів княжої Русі. Ми використовуємо історично усталений термін «жид» без жодного емоційного забарвлення, коли йдеться про часи І. Франка і термін «єврей», коли говоримо про сучасне трактування проблеми.

час матеріалі дає досить об'ємну картину єврейства у творах Івана Франка.

В умовах тоталітарної системи, наступу сталінізму в Україні саме звернення до цієї теми було небезпечним, і тому ми майже не зустрічаємо подібних досліджень. Хоч, зокрема, цикл «Жидівські мелодії» І. Франка неодноразово був предметом аналізу багатьох літературознавців. Серед праць цього типу заслуговує на увагу стаття Р. Кирчіва [1, с. 107—182].

У закордонному літературознавстві 80-х років з'явилися кілька статей Ашера Вільчера про І. Франка та його докторська дисертація «Іван Франко і Біблія» (Оттава, 1967).

Ширшому ознайомленню з проблемою сприяє публікація матеріалів І. Франка «Мої жидівські знайомі» [6, с. 177—186]. До наукового обігу вводиться стаття Франка «Сигнал небезпеки» [10, с. 5]. В Україні сьогодні майже невідомі спогади Василя Щурата про зустріч Франка з Теодором Герцелем у Відні 1893 р., надруковані у львівській газеті «Chwila rogapna» [8], а також рецензія Франка на книгу Герцеля «Жидівська держава» [9].

В умовах формування незалежної Української держави проблема «Франко і єврейство» набуває нового значення. По-перше, це знання Франком стародавніх біблійських оповідей, їх популяризація серед українських читачів. По-друге, йдеться про використання Франком мотивів з життя стародавнього жидівського народу у його художніх творах. Серед них чільне місце посідають цикл «Жидівські мелодії» та поема «Мойсей» — твір підсумковий, в якому великий пророк дає своє трактування шляхів розвитку українського народу. По-третє, згадана вище проблема охоплює дослідження Франком єврейських мотивів та їхніх ремінісценцій в українській усній народній творчості, зокрема пісенній. Нарешті, по-четверте, — це Франкове трактування життя єврейського народу в Галичині наприкінці ХІХ—напочатку ХХ ст. Окрему сторінку становить життя єврейського народу у творах Франка, зокрема у прозі бориславського циклу.

З усього комплексу проблем ми обрали тільки одну: позиція Франка у відстоюванні громадянських прав єврейського народу в Галичині наприкінці ХІХ—на початку ХХ ст. Інші аспекти проблеми «Франко і єврейство» потребують окремих досліджень, тому ми їх не торкаємося.

У спогадах «Мої жидівські знайомі» Франко пише: коли він дістав дружнє прохання написати статтю про галицьких жидів, то подумав, що не може дати всебічного аналізу цієї проблеми. Але все-таки Франко взявся за написання спогадів про своїх єврейських знайомих. Проте ці спогади так і залишилися ненадрукованими. Десять сторінок рукопису Франка написані німецькою мовою. Завдяки М. Вознякові, вони вперше надруко-

вані у «Ділі» 1934 р. (переклад українською мовою М. Возняк). Журнал «Сучасність» 1987 р. передрукував їх [6].

Думки, висловлені І. Франком, мали принципове значення і для української, і для єврейської громад Галичини. Крім цього, слід врахувати, що героями творів Франка часто були євреї, а жидівські мотиви нерідко звучали в його поетичних творах.

Адже в Галичині з давніх-давен жили різні народи: українці, поляки, євреї, які вважали наші землі своєю батьківщиною. При цьому І. Франко наводить досить переконливі дані: з 6,5 млн єврейського племені земної кулі щонайменше 3,26 млн, тобто більше половини, заселяє русько-польські землі [4, с. 38]. Така особливість, на думку Франка, накладає свої риси на близьке сусідство. Це виявилось і в особистому житті українського генія.

З дитинства письменник запам'ятав досить промовисті деталі, знайомі й сьогодні кожному галичанинові старшого покоління. Наприклад, онучкар їздив маленьким возиком від села до села і міняв старі речі на дитячі забавки. Однак не всі розуміли справжню цінність тих речей, які віддавали онучкареві.

Зі школи отців-василіян, із гімназії І. Франко пам'ятав про своїх приятелів-євреїв, які, з одного боку, були наполегливими в осягненні наук, а з другого — відзначалися шляхетним характером і тактовністю. «Тоді не було конечним ще для жидів проявляти себе польськими патріотами. Навпаки, багато з них записалося на курс русинської мови та літератури, що не був приписаним предметом в польських гімназіях. Але вони, звичайно, далеко не заходили у своїх студіях і відмовлялися від них після одного чи двох семестрів, головню через нудний та недбалий спосіб викладання, яким загально відзначався цей предмет у галицьких гімназіях» [6, с. 181].

І. Франка вражала особлива ментальність життя єврейської родини. Селянський син з раннього дитинства був знайомий зі селянським укладом життя, який ґрунтувався на батьківському авторитеті та покірності дітей. У єврейській родині Франко бачив «іншу картину, де батько знаходився в значно ближчих інтимних відносинах зі своїми синами та всіма іншими членами родини. Він був начебто старший брат, у справах, стремліннях і планах якого так чи інакше брали участь усі члени родини. Щось тепле проймало мене від тих щоденних сцен, свідком яких я був. У глибині душі я порівнював їх до подібних подій у селянській родині, відчуваючи, що зіткнувся тут з чимсь значно вищим, якимсь типом давнішої культури» [6, с. 182]. Юнакові з такої родини легше долати життєві перешкоди. Підтримкою усієї родини позначені перші самостійні кроки молодої людини. Винятковий інтерес становлять спогади Франка про велику бориславську пожежу 1871 р., після якої великі єврейські під-

приємці залишилися на плаву, а малі — втратили фактично все. Вже після студій у Львівському університеті письменник взявся за написання прозових творів бориславського циклу. «Новим для русинської літератури в цьому оповіданні («*Voac constrictor*») було саме те, що героєм оповідання виступав жид, і що цього жида показано як «правдиву людину», без будь-якого сліду карикатурності, звичайної для русинської (а також, і польської) літератури до того часу, чи ідеалізації, яка є також карикатурністю, але навиворіт. Нове перероблене видання русинського оригіналу покаже, наскільки мало я тепер захоплений цієї працею своїх молодих днів» [6, с. 184]. І хоч з невідомих причин Франко не продовжив своїх спогадів, маємо ряд свідчень, що дають підстави дійти висновку про приятельські стосунки з рядом визначних діячів галицького і не тільки галицького єврейства. Про приятельські стосунки Франка з автором книги «Жидівська держава» Теодором Герцелем писав, зокрема, відомий письменник, перекладач, літературознавець, академік Василь Щурат [8]. Незважаючи на те що після публікації мемуарів на В. Щурата посипалися звинувачення в просемітських настроях, спогади проливають світло на дуже цікаву сторінку українсько-єврейських відносин 90-х років ХХ ст.

Розмови І. Франка з Т. Герцелем мали конфіденційний характер. Як свідчить В. Щурат, Франкові дуже сподобалася ідея відбудови єврейської держави, оскільки ця проблема є «рідною сестрою відбудови української держави».

Проголошені Теодором Герцелем ідеї Франко сприймав з розумінням: «Народжена в розумній чи розсудливій голові, навіть найгірша ідея буде реальною, якщо тільки запалить найширші маси народу і висуне з їх середовища готових до мучеництва захисників. Якщо вам колись вдалося завдяки Мойсеєві скинути з себе ярмо і здобути Палестину, то чому сьогодні це мало б бути особливим». І хоч, на думку Т. Герцеля, Мойсеї не родяться щодня, вони формуються під зовнішнім впливом, а зовнішній тиск на жидів в десять разів більший, ніж на інші народи, бо вони розсіяні по цілому світі.

Ідею найзначнішого твору І. Франка «Мойсей» В. Щурат пов'язав саме з його розмовою з Т. Герцелем. «Вже в 1893 році накреслював (Франко. — М. Г.) ескіз з поеми, намагаючись представити єврейського Мойсея так, щоб український читач міг впізнати в ньому українського вождя. Коли йому перші спроби не вдалися, кинув їх у кошик. А з роками, після гірких особистих переживань, які довели до відомих нам конфліктів як з українською, так і з польською громадськістю; сильніше відчув життєву проблему єврейського вождя і дав нам поему, історичну тільки на перший погляд, а насправді актуальну з огляду долі вождя українського народу» [8]. Згадаємо також

спогад Б. Лепкого «Іван Франко», в якому маємо свідчення, що первісний задум поеми «Мойсей» виник після прочитання Франком пересічного твору Корнила Устияновича «Мойсей» [3, с. 609].

З Т. Герцелем пов'язана і стаття Франка «Жидівська держава», надрукована 9 березня 1986 р. в часописі «Tydzień» — літературному додатку до «Kurjera Lwowskiego».

Вважаючи сенсацією появу на книжковому ринку книги Т. Герцеля «Жидівська держава», Франко назвав її спробою модерного прочитання єврейського питання. Автор, на думку Франка, звернувся до єврейського питання з не меншим ентузіазмом, ніж його попередники, але його заслуга в тому, що питання в нього поставлене на реальні рейки. Адже в книзі вторована дорога до виконання цієї програми.

Франко навів слова Герцеля про те, що спекуляція є справжньою цивілізацією. «А якщо так, то народ, який обдарований спеціальним нахилом до спекуляції, є найпотужнішим чинником цивілізації, є її справжнім піонером і гідний стати на чолі походу цивілізації» [9].

Франка захопив план Герцеля щодо створення майбутньої єврейської держави. Український письменник схвалив його віру і гарячу любов до свого народу, зокрема до найбільш гноблених і упосліджених. Можна зрозуміти Франка, який писав: «Однак, нам здається, що автор мало знає ті маси, забагато вірить в продуктивну силу спекуляції, і в цей аргумент його цілий план може зруйнуватися. Але, ясна річ, він може бути здійснений, якщо знайдуться люди, що будуть готові докласти рук і капіталу до його виконання». Однак план, незаперечно, має майбутнє, і «якщо нинішнє покоління виявиться недозрілим, то він з часом мусить дочекатися молоді, яка захоче і зуміє його здійснити» [9].

І. Франко, який заперечував будь-яке національне гноблення, намагався дійти до умов правильного розвитку всіх народів, що населяли Галичину: «Про жадне гноблення, про жаден визиск, про жадну апостазію, чи то релігійну, чи національну, чи яку-іншу в наших ідеалах нема ані мови. Жадна релігія, жадне переконанє, жадна раса і жадна народність не були й не можуть бути предметом нашої ненависти. Таким предметом були й лишаться на все тільки всякий утиск, усякий визиск і всяка облуда» [4, с. 117].

І. Франко у питаннях єврейства бачив дві сторони. З одного боку він вважав, що зовнішнє упорядкування між євреями й українцями і поляками це — проблема, що стосується власне цих народів. З другого боку, «питання внутрішньої реформи, а тим самим питання остаточної розв'язки вузла, поставлення жидівського народу на власнім твердім ґрунті, витворення для

його внутрішніх умов правильного розвою єсть і мусить бути назавсіді ділом самих жидів, мусить бути полишене їх власній волі та починові. В ту внутрішню справу, на мою думку, жаден нежид не має права мішатися» [4, с. 119].

Водночас Франко не закривав очей на ті складні проблеми, які існували в Галичині. Так, він з усією силою і полемічністю таланту виступав проти тих, хто розпалював міжнаціональні чвари та сварки. Коли нежидівські агітатори, вказував письменник, виповідають шкоди, які наносить нежидівська людність, терпіла або терпить жидівська людність на ґрунті переважно суспільно-конфесійнім. Цілком зрозуміло, що при такій різниці вихідних точок важко знайти порозуміння, тим більше, що і в одних і других для оцінки фактів застосовується інша етична міра.

Франко гостро бачив і ті особливості єврейського питання, що характеризують участь євреїв у культурному та державотворчому процесі того часу. «Ані в літературі, ані в науці, ані взагалі у духовнім життю Польщі та Руси аж до найновіших часів не бачимо ніякого сліду впливу чи співділання жидів, на-томість в економічнім розвою тих народів був їх вплив, без сумніву, фатальний. Тому не диво, що по упадку польського державного організму жиди відразу перекидаються на сторону побідителів, у Пруссії та Австрії робляться німцями, не з волі урядів, але з власної охоти та для власного інтересу; а коли в Росії не робляться москалями з виємками Литви по р. 1863, то тим не менше всякими способами стараються показати лояльність новому панові» [4, с. 122].

Торкається Франко і такого питання, як еміграція євреїв до Америки. Цілком резонно Франко зазначив, що «власне наші краї й наші народи — польський і руський — являються для них найкориснішим тереном, бо ставлять найменший опір їх визискові. Були випадки, що жиди справді пробували їздити до Америки, але по короткім часі вертали назад, переконавшись, що там не так легко вижити з такої «праці, як у нас» [4, с. 124]. Адже, на думку багатьох єврейських агітаторів, вони це не зробили з «любви до рідного краю», але в першу чергу через те, що вони не мали причини і потреби емігрувати.

Франко звернув увагу на зорганізовану відрубність єврейської спільності з погляду суспільно-економічного. Своєрідна відрубність вплинула на те, що єврейський визиск за своїм змістом мало чим різнився від звичайного визиску. «Народ, позбавлений землі й обмежений у виборі занять, зробився паразитом, що жне з кривавої праці інших. Уняте в тісні карби лучности, дідично виспеціалізоване до сповнювання лиш деяких чинностей, жидівство витворило особливу збірну організацію, призначену однаково до визискування інших. Бувають між жи-

дами не тільки капіталісти, але також пролетарії, та дивний се пролетаріат, бо хоч часто майже вмирає з голоду, то засоби для свого існування здобуває звичайно тільки визиском чужих елементів... Спеціалізація нарешті вчинила жидів нездібними до інших занять, а се діло дуже важне тому, що, хоч би жиди й найліпше сповнювали свою спеціальну функцію в суспільнім поділі праці, їх для виконання тої функції занадто багато» [4, с. 126]. І як приклад, І. Франко наводить такі дані польського часопису «Głos»: якщо в Англії, що має широкі торговельні та промислові відносини, посередники творять тільки 5—6% населення, то в Галичині їх 15%, а з них 9% — жидівське населення.

І. Франко неодноразово підкреслював нерівність економічної боротьби між жидами і нежидами. В. Фельдман у журналі «Israelit» звернув увагу на те, що християнські робітники мають більше прав і через те «не хочуть приймати жидів до своїх зв'язків». А єврейський вчений Д. Інлендер твердив, що «те здобуття економічної гегемонії, те монополізоване торгівлі й промислу, здобуване земельної власності в цілях спекуляційних — усе те ніщо більше, як тільки право до праці та горожанського становища». Франко з цього приводу писав: «Д. Інлендер доходить навіть того, що домагається такої «рівноправности», аби жиди посідали в Галичині не 8,8%, але 10% усеї землі на тій основі, що творять 10% людности всего краю. Та що жиди мають тепер у руках 60% промислу, а 90% торгівлі в Галичині, се в його очах ніякий знак жидівської переваги і не дає нежидам права домагатися рівноправности з жидами» [4, с. 128].

Торкається Франко і питання релігійної правовірності для євреїв. Шлях виходу зі скрутної ситуації лежить через тісне порозуміння, науку, пізнання природи та критичне вивчення минулого. У зв'язку з цим Франко різко виступав проти єврейських учених, що довели християнське вчення до абсурду, зокрема, підозрюючи апостола Павла в кровозмішенні на основі речення, записаного десь у Діяннях апостолів, буцімто «він мав сестру за жінку». А єврейських вчених-талмудистів він застерігав «не провокувати ненависті у людей». А апостол Павло «єсть і лишиться одною з найчистіших та найвеличніших фігур у історії релігійного розвою, і то головню за свою велетенську та повну самовідречення працю коло увільнення Християнської етики з жидівських формулок та жидівської формалістики» [4, с. 129].

Іван Франко, для якого найважливішою проблемою була побудова суспільства без будь-якого визиску, писав також: «...Під асиміляцією жидів не розуміємо зілляння цілої їх маси з людністю для них чужоплемінною, бо коли переконані, що при таких чисельних відносинах, як у нас, се ані можливе, ані

не було би корисне. Асиміляція для нас, се поперед усього задача горожанського зрівняння на основі рівних прав і рівних обов'язків [4, с. 129].

За рівні права єврейської людності Галичини І. Франко виступав і як публіцист на сторінках української, польської, німецької періодики кінця ХІХ—початку ХХ ст. У надрукованій на сторінках віденської газети «Die Zeit» статті «Сигнал застереження» [10] він різко засудив єврейські погроми в Галичині. У багатьох селах різних округів тоді з'явилися «агітатори», що підбурювали селян і міщан до єврейських погромів. Франко навів слова ряду часописів, зокрема газети «Діло», які застерігали своїх читачів від злочинної агітації і зверталися, водночас, і до селян, і до духовних осіб, закликаючи їх запобігати погромам. «Позбавлена всякої національної та партійної прихильності, стаття Франка є серйозним застереженням центральному урядові. Досі австрійські урядові чинники були тільки вражені жахливими фактами погромів у Галичині. Нехай цього разу вони почують застережливий сигнал і накажуть своїм підлеглим у галицьких установах бачити своє завдання не в репресіях щодо газетних статей, а в турботі про те, щоб жидівські погроми в Галичині не стали предметом їхнього розгляду» [10].

Після відомих жидівських погромів 1881 р. у Галичині набули поширення кілька єврейських народних пісень на цю тему. Франко, зокрема, звернув увагу на «сучасне принововлення звисної вже давніше казки про кипуче море Самбатіон» і пісню, складену «в жидівським жаргоні з неповторюваною в кожній строфі апострофою до пір'я з розбитих жидівських перин». Як відомо, ці мотиви пізніше стали сюжетами до двох перших поезій «Жидівських мелодій» І. Франка.

Проблеми галицького єврейства Франко з'ясовував на тлі життя жидів серед інших європейських народів. Так, у статті «З чужих літератур» він звернувся до широковідомої наприкінці ХІХ ст. справи Дрейфуса і виступів французького письменника Еміля Золя з цього приводу. «Його (Золя. — М. Г.) отверті листи — правдиві взірці могутнього, гарячого красномовства, подиктовані гарячою любов'ю до справедливості і свободи, накликали на знаменитого автора два процеси... Своім смілим виступом у справі Дрейфуса, а властиво в справі неправильного і несправедливого ведення процесів Дрейфуса і Вальзена Естергазі, Золя наробив багато клопоту французькому урядові та рівночасно здобув собі симпатію не тільки всіх найліпших людей у Франції, але й усіх приятелів свободи і справедливості в цивілізованім світі» [5, с. 131—132].

Проблеми єврейства знайшли своє відображення не тільки в публіцистичних статтях Франка, а й у епічних полотнах, зо-

крема у романі «Перехресні стежки» (1899). Мабуть, найбільшу увагу звернув тут Франко на проблему асиміляції. Так, устами одного з героїв — Вагмана — він протестував проти такої асиміляції, коли «жиди затримують у собі гірші риси традиційної жидівської ментальності, яка виховалася в Єгипті в тяжкій неволі, що в пустелі кланялась золотому теляті, що бунтувала проти Мойсея, що завойовувала Канаон, мордуючи канаанітів аж до останнього нащадка, що потім не хотіла вертати з Вавілона до Палестини, що вела лихварські й грошові інтереси в Ніневії, в Олександрії, в Римі... Це та половина, що бажає панування над світом, але не хоче нести одвічальности, яку накладає панування — та половина, що, знехтувавши наказ Письма Святого вчитися в бджоли й мурашки, здавна ходила по науку до павука й давно перевершила його в хитро-щах» [7, т. 20, с. 389].

І. Франко бачив два виходи з тогочасного становища єврейської людності в Галичині. Один зі шляхів — добровільна асиміляція «однієї частини жидів з місцевою людністю», другий шлях — «знову ж таки добровільна еміграція більших мас жидів за границю до такого краю, де б вони могли жити й розвиватися всесторонньо, як одностайний і самостійний нарід» [4, с. 119]. Життя підтвердило правдивість спостережень і висновків Франка над життям єврейської людності в Галичині. Історія довела правдивість двох шляхів розв'язання проблем, що стояли перед українським і єврейським народами в Галичині ще сто років тому. В умовах розвитку незалежної Української держави Франкова концепція розв'язання єврейського питання набуває особливо важливого значення.

1. Кирчів Р. «Жидівські мелодії» Івана Франка // Українське літературознавство. 1969. Вип. 7. С. 107—112.
2. Кудрявцев П. Єврейство, євреї та єврейська справа в творах Івана Франка // Збірник праць єврейської історико-археологічної комісії. 1929. Т. 2.
3. Лепкий Б. До генези Франкового «Мойсея» // Твори: У 2 т. К., 1991. Т. 2.
4. Франко І. В наймах у сусідів. Львів, 1914.
5. Франко І. З чужих літератур // Літературно-науковий вісник. 1898. Кн. 1.
6. Франко І. Мої жидівські знайомі // Сучасність. 1987. № 7—8.
7. Франко І. Перехресні стежки // Зібрання творів: У 50 т. К., 1979. Т. 20.
8. Szczurał W. Wówczas było to jeszcze mrzonką... // Chwila poranna. 1937. 5. 07.
9. Franko I. Państwo żydowskie // Tydzień. 1896. 9. 03.
10. Die Zeit. 1903. № 253.

Стаття надійшла до редколегії 10.12.92

Пам'яті батька

До питання поетики Пролога

Пролог, який конкретизує й пояснює поему Івана Франка «Мойсей» [7], на перший погляд не відрізняється від поеми характером героя, хоча строфіка та ритм обох творів неоднакові. Та й у літературознавстві загальноприйнятою є думка: у Пролозі «автор ототожнюється зі співцем, трибуном свого народу і веде розмову зі слухачем і сприймачем драматичного монологу — народом» [8, с. 15—16]. Щоправда, при цьому не зовсім зрозуміло, на підставі яких фактів учені доходять такого висновку. Адже аналіз твору на зразок: «Зі стилістичних фігур, що їх вживає поет, особливо ефективними, емоційно наснаженими є риторичні запитання, окличні динамічні речення, антитези, анафори, інверсії. Усі ці прийоми логічно змотивовані, природні, вони виконують важливу ідейно-художню функцію — підсилюють високу напругу думки, драматичні переживання — почуття автора, який веде внутрішній діалог зі своїм народом» [8, с. 16] — надто загальний і аж ніяк не доводить (та, врешті-решт, і не може довести) «тотожності» автора зі своїм героєм.

Строфіка Пролога вже досліджувалася [2, с. 83—94; 9, с. 136], однак питання про функціональну роль терцини на тлі строф «Мойсея», її значення для розкриття характеру ліричного героя не висувалося.

Оскільки ми розуміємо героя як домінанту, на яку працюють усі структурні елементи твору, то спочатку проаналізуємо Пролог, щоб розкрити характер героя, тоді легше буде зрозуміти роль форми, її значення у змалюванні ліричного героя. Як відомо, ліричний твір висуває наперед суб'єкт висловлювання — людину [3, с. 185], котра розкривається у мовленнєвій діяльності, тобто творі, тому ми, цілком логічно, будемо підходити до ліричного героя через аналіз його мови.

У першій строфі герой виражається через присвійний займенник у складі звертання «Народе мій». Очевидним є те, що інверсія тут вжита з метою виділення іменника, а не займенника і через останній — мовця. Герой ніби трохи затінений, не хоче виділятися. Збіг ритмічного та синтаксичного членувань, відсутність дієслова — все це робить першу терцину (при сильній інтонаційній напрузі) мелодійно нерухомою, статичною.

- I 1. Народе мій, замучений, розбитий,
2. Мов паралітик той на роздоріжжю,
3. Людським презирством, ніби струпом, вкритий!

А вже у другій строфі виникає інтонаційний рух, зумовлений уживанням двох дієслівних рим та введенням у терцину перенесення:

- II 1. Твоїм будущим душу я тривожу,
2. Від сорому, який нащадків пізніх
3. Палитиме, заснути я не можу.

Композиційно ці дві строфи є вступом, у якому відбувається становлення сюжетної лінії твору — відношення між «ти» (народ) і «я» (частинка народу). Йдеться про становлення сюжету, оскільки він заданий уже словами «Народе мій» (I, 1). Якщо перше речення Пролога своєю функцією звертання констатує саме таку форму буття народу, то у другому реченні герой, вживаючи при особових формах дієслів теперішнього часу ще й особові займенники «я тривожу» і «я не можу» (II, 1, 3), цією граматичною надлишковістю маніфестує свій зв'язок з «ти» (народ) саме зараз, у теперішньому часі, коли він, народ, ще «замучений, розбитий», «людським презирством, ніби струпом, вкритий!» (I, 1, 3), тобто мовець не мислить себе поза народом, перебирає й на себе частину загального сорому й ганьби.

Інтонаційне напруження першої та мелодійний рух другої строф — це своєрідний ритміко-семантичний поштовх емоційного нагнітання, розгорнутого у дальших семи терцинах вживанням питальних речень. Вони побудовані за однією схемою з анафоричною питальною часткою (прислівником) «невже» («задарма»):

- III 1. *Невже* тобі на таблицях залізних
2. Записано в сусідів бути гноєм,
3. Тяглом у поїздах їх бистроїзних?
- IV 1. *Невже* повік уділом буде твоїм
2. Укрита злість, облудлива покірність
3. Усякому, хто зрадою й розбоем
- V 1. Тебе скував і заприсяг на вірність?
2. *Невже* тобі лиш не судилось діло,
3. Що б виявило твоїх сил безмірність?
- VI 1. *Невже* задарма стільки серць горіло
2. До тебе найсвятішою любов'ю,
3. Тобі офіруючи душу й тіло?
- VII 1. *Задарма* край твій весь политий кров'ю
2. Твоїх борців? Йому вже не пишаться
3. У красоті, свободі і здоров'ю?
- VIII 1. *Задарма* в слові твоєму іскряться
2. І сила й м'якість, дотеп і потуга,
3. І все, чим може вгору дух піднятися?
- IX 1. *Задарма* в пісні твоїй ллється туга,
2. І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
3. Надій і етіхи світляная смуга?

Як бачимо, у цьому мелодійному відрізку відбувається розвиток теми «народ». І хоча сюжетна лінія експліцитно втілюється лише як «ти» (форми особових і присвійного займенників, розміщених з метою актуалізації якомога ближче до початку речень), не останню роль, поза усяким сумнівом, відіграє «я», висловлене імпліцитно. Оскільки, говорячи про народ, ліричний герой уявляє себе частинкою цілого «ти», то йдеться не стільки про біль і сором усього взагалі народу, скільки про конкретно свій біль і сором («твоїм будучим душу *я тривожу*»; «від сорому... заснути *я не можу*» — I, 1—3.)

Становить інтерес ритмо-синтаксична будова цього періоду. Питальна частка «невже» замінюється прислівником «задарма» (щоб не виникала одноманітність, яка могла б розсіювати увагу читача у шостій строфі — центрі розглядуваного періоду). Однак найбільше ритмічне підсилення у цьому мелодійному відрізку відбувається раніше: фраза, розпочата у четвертій строфі, переходить у наступну і поширюється на весь вірш п'ятої терцини, тобто з'являється строфічне перенесення, що значно посилює інтонацію. Незбіг синтаксичного та ритмічного членувань у цьому періоді сприймається як асиметрія і посилює емоційну напруженість, викликану семантикою. Виникає почуття тривоги, неспокою.

Десята строфа (до речі, за ритміко-інтонаційною будовою єдина у творі) складається аж із трьох речень, бо, перебиваючи інтонацію попереднього періоду, вона водночас задає ритм нового мелодійного руху, розгорнутого у десятій—тринадцятій терцинах:

	1. О ні! Не самі сльози і зітхання
X	2. Тобі судились! <i>Вірю</i> в силу духа
	3. І в день воскресний твого повстання.
	1. О, <i>якби</i> хвилю <i>вдать</i> , що слова слуха,
XI	2. І слово <i>вдать</i> , що в хвилю ту блаженну
	3. Вздоровлює й огнем живущим буха!
	1. О, <i>якби</i> пісню <i>вдать</i> палку, вітхненну,
XII	2. Що міліони порива з собою,
	3. Окрилює, веде на путь спасенну!
	1. <i>Якби...</i> Та <i>нам</i> , знесиленим журбою,
XIII	2. Роздертим сумнівами, битим сльозом, —
	3. Не <i>нам</i> тебе провадити до бою!

У десятій терцині, заперечуючи ненормальний розвиток народу («О ні! Не самі сльози і зітхання тобі судились!»), герой заперечує власну приреченість, пасивність і заявляє про свою активність (опозиція дієслівних форм — безособової «судились» і особової «вірю», вжитих в одному вірші поряд: «...Тобі судились! *Вірю* в силу духа...»). Далі мовець говорить про ту роль, яку б він хотів відіграти: «О, *якби* пісню *вдать*... що міліони порива з собою... веде на путь спасенну!» (XII), тобто йдеться навіть про роль поводиря. Анафоричні частки «якби»,

котрим розпочинаються речення цього періоду, переводять бажання героя в ірреальний план, тому й бажання сприймаються як мрії.

У тринадцятій терцині слово «якби» вживається перед паузою і виступає як сполучник умови, передбачаючи наявність головної частини речення — своєрідної відповіді.

Ми ж маємо замість відповіді паузу. Далі — протиставний сполучник «та», і семантичний збіг, зіткнення можна розглядати як опозицію «мрія—дійсність». Мрію тут втілює сполучник «якби» з паузою, потім — семантико-мелодійний період (X—XII), дійсність подана самохарактеристикою ліричного героя (XIII, 1—3). Заміна одиничного «я» множинним «ми» свідчить про те, що мовець не виділяє себе з-поміж цілого покоління і, отже, не мислить себе проводирем.

Показова мелодика цього періоду. Десята строфа, як уже зазначалося, розпочинає новий рух на досить високому рівні, досягнутому у попередньому відрізку (III—IX). У цій же терцині на три речення припадають два перенесення. Одинадцята строфа містить у собі насправді два складнопідрядних речення (XI, 1 — одне речення, 2 і 3 — друге), але Франко поєднав їх сурядним зв'язком для того, щоб одне речення якраз вкладалось у строфу. Ця терцина має вже тільки одне перенесення, а у дванадцятій строфі його взагалі нема, тобто відбувається «вирівнювання», гармонізація ритму при збереженні інтонаційного напруження (окличні речення). Емоційна енергія двох попередніх періодів (III—IX та X—XII) спрямовується на сполучник «якби» і виходить через нього у паузу. Відбувається ритмічний злам, перебіг інтонації. Сполучник і пауза семаантизуються.

Чотирнадцята і п'ятнадцята терцини, об'єднані в одну ритмо-синтаксичну цілісність (маємо на увазі спільний для них сполучник «та» і місце розміщення дієслів, що вказують на другу особу однини та місце розташування перенесення), теж сприймаються як заперечення:

	1. Та прийде час, і ти огнистим видом
XIV	2. Засяєш у народів вольних колі,
	3. Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
	1. Покотиш Чорним морем гомін волі,
XV	2. І глянеш, як хазяїн домовитий,
	3. По своїй хаті і по своїм полі.

Якщо функція протиставлення першого сполучника «та» (XIII) виражається безпосередньо (опозиція «мрії—дійсність»), то протиставлення другого сполучника «та» (XIV) менш однозначне: йдеться не тільки про протиставлення до тринадцятої строфи (майбутнє обов'язково надійде навіть і без «нас»), а про протиставлення до всіх попередніх тринадцяти терцин Пролога.

Остання, шістнадцята, терцина звучить на тлі попередніх спокійно, врівноважено:

- XVI 1. Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
 2. Та повний віри; хоч гіркий, та вільний;
 3. Твоїй будущині задаток слізьми злитий,
 4. Твоєму генію *мій* скромний дар весільний.

Особливо просто та урочисто, на наш погляд, звучать два останні рядки Пролога (XVI, 3, 4). Урочистість досягається тим, що ці рядки — паралелізм, дещо порушений уведенням присвійного займенника «мій». Паралелізм здійснюється на таких рівнях: 1) метричному — шестистоповий ямб, тоді як весь твір написаний п'ятистоповим; 2) графічному — ці рядки відокремлені крапкою з комою в авторському виданні поеми [II, с. 7]; 3) семантичному — сюжетна лінія твору (відношення між «ти» і «я») тут приходить до синтезу. Ліричний герой усвідомлює: тільки його щоденна праця (як і праця кожної людини) зможе вивести цілий народ до нормального життя (опозиція займенникових груп останнього рядка твору «Твоєму генію — *мій* скромний дар весільний»). Опозиція посилюється паралелізмом, оскільки у попередньому рядку присвійний займенник першої особи однини відсутній (XVI, 3). До речі, і дослідники підкреслюють виняткову роль заключного рядка у структурі твору, написаного терцинами [2, с. 92].

Актуалізація дієслівної форми наказового способу (XVI, 1), співвідносної з теперішнім часом, наголошує на необхідності працювати саме зараз, а не колись («якби»; «сей спів» мовець явно відмежовує від «пісні... що мільйони порива з собою... веде на путь спасіння» (пор. авторове: «Як умію, так пію» з передмови до збірки «Поеми», 1899 р. [10, т. 5, с. 8]).

Як бачимо, говорити про ототожнення у Пролозі автора зі співцем, трибуном свого народу буде не зовсім правильно. Автор передусім ототожнюється зі самим собою, точніше — із реальним «я», людиною, у якої і в думці не було грати роль месії. У тому ж 1905 р. Франко написав «Одвертий лист до гал[ицької] української молодечі», де виклав власну «філософію політики» [5, с. 112], тому ми можемо «перевірити» свої висновки, порівнявши їх зі згаданим листом. Франко писав: «Те, що я хочу сказати Вам, мої молоді приятелі, таке велике й радісне і zarazом таке важке та прикре, що я бажав би, щоб се сказали Вам якісь авторитетніші від мене уста, щоб се сказав Вам хтось, кого Ви найбільше любите і поважаєте і кому найбільше довіряєте... Всесвітня історія — не історія героїв, а історія масових рухів і перемін, — а ми ж кождий хіба не часть тої маси, яка сими подіями покликана до руху та перемін?» [10, т. 45, с. 401]. Франко закінчив лист такими словами «...До праці,

молоді приятелі, до інтенсивної невсипущої праці над собою самими! Здобувайте знання, теоретичне й практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і статечних мужів, повних любові до свого народу і здібних виявити ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною, тихою працею. Таких мужів потребує кожда нація і кожда історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім житті всіміхнеться, хоч трохи, повна горожанська і політична свобода» [10, т. 45, с. 409].

А яка ж роль форми цього твору? Насамперед, цілком очевидно, що Пролог слід сприймати на тлі поеми, до якої він, власне, і був написаний. Зі строфікою «Мойсея» все зрозуміло: писалася поема під впливом Біблії, на що звернув увагу сам Франко [10, т. 5, с. 201—211]. А терцина у світовій літературі завжди співвідноситься з іменем автора «Божественної комедії». Дослідники навіть твердять, що «кожний твір, написаний терцинами (будь-якою мовою та байдуже на яку тему), нагадує про «Божественну комедію» Данте» [1; 3]. Тому терцина, викликаючи стійкі асоціації з Данте та його твором, зумовлює сприйняття будь-якого вірша з такою формою на тлі «Божественної комедії», і найголовніше те, що сприйняття ліричного героя вірша відбувається через образ Данте. Тобто йдеться про семантичний ореол терцини, що зберігає «могутнє чуття Данте», сила якого, за Франком, така, що на ньому «весь світ плавав, крутився і тремтів» [10, т. 12, с. 69]. З одного боку, власне сила почуття італійського поета і витворила загальновідому терцину: «Форму він (Данте. — М. В.) уявляє собі витисненою, а не такою, що огортає... Форма витискується зі змісту-концепції, який її немов покриває. Це чітка думка Данте» [4, с. 19]. З другого боку, саме це «могутнє чуття» і дало змогу українському поетові увиразнювати зміст власних віршів з такою формою, через що й стала терцина «найулюбленішою поетичною стихією Франка» [6, с. 16]. Зауважимо також, що для ознайомлення українського читача початку ХХ ст. із творчістю Данте чимало сил доклав Іван Франко [10, т. 12, с. 7—253, 697—698].

Протиставлення, так би мовити, неавторських строф «Мойсея» з підкреслено авторськими терцинами Пролога вже «працює» на певне виділення героя вірша через проведення паралелей до Данте [пор.: 2, с. 91]. Зіставлення мовця з італійським поетом є для цього вірша надзвичайно важливим композиційним моментом. Якщо в одній частині твору (I—XII) сприйняття почуттів ліричного героя через чуття Данте (семантичний ореол форми) буде бажаним, вмотивованим, то це ще не означає, що в іншій частині (XIII—XVI) таке порівняння є негатив-

ним. Скоріше, навпаки, теж позитивним, тільки позитивним іншого плану. Для тринадцятої строфи це буде поглиблення самохарактеристики героя (порівнюємо Данте і «нас» — знесилених, розбитих...), завдяки чому можемо говорити про підсилення теми «дійсність» у її опозиції до «мрій». Для шістнадцятої строфи асоціації з італійським поетом немов висвітлюють значення кожного «скромного дару» для розвитку народу.

Отже, відношення форми і змісту Пролога не нерухомі, а динамічні, їхня взаємодія створює напруження, емоційну енергію, яка, накладаючись на зміст, збуджує думку й уяву читача. Інша форма просто не могла б дати твору такої сили емоційного поштовху.

1. Гаспаров М. Л. Очерк истории европейского стиха. М., 1989. 2. Домровський О. Терцинні поеми І. Франка // Іван Франко: Дослідження і матеріали. Львів, 1960. Вип. 8. С. 83—94. 3. Литературный энциклопедический словарь. М., 1987. 4. Мандельштам О. Разговор о Данте. М., 1967. 5. Мочульський М. Іван Франко: Студії та спогади. Львів, 1939. 6. Павличко Д. З глибини душі // Франко І. Зів'яле листя. К., 1985. 7. Павличко Д. Франко — з нами // Літ. Україна. 1986. 11 верес. 8. Погребенник Ф. З вірою в силу духу народного // Укр. мова та література в школі. 1986. № 8. 9. Скоць А. Генієві народу — Пролог до «Мойсея» // Дзвін. 1990. № 8. 10. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1976—1986. 11. Франко І. Мойсей. Поема. Львів, 1905.

Стаття надійшла до редколегії 05.01.91

Р. ГОЛОВИН, м. Львів

Так народжується пісня

Франкіана поповнюється цікавими матеріалами. Недавно Львівський літературно-меморіальний музей І. Франка здійснив корисну справу — видав буклетом відомий гімн Франка «Не пора».

Варто нагадати історію написання цієї поезії (це питання порушувала А. Огорчак). У Львові здавна існувала Віденська кав'ярня (зараз будинок на просп. Свободи, 12). Таку зичну назву вона успадкувала від першої кав'ярні в Австрії, яку після розгрому турків під Віднем (12 вересня 1683 р.) заснував наш земляк Ю. Кульчицький (1640—1694) — прославлений героєм оборони Відня. У довоєнні часи кав'ярня служила місцем відпочинку, клубом, читальнею, у ній зустрічалися науковці, ділові люди.

І. Франко часто заходив до Віденської кав'ярні, щоб переглянути часописи, зустріти знайомих, за філіжанкою кави обговорити наукові проблеми. Одного разу, коли у 1880 р. поет зайшов до кав'ярні, повз неї крокували австрійські солдати, співаючи пісню. Енергійна маршова мелодія заінтригувала поета — і він став складати революційні рядки до почутої мелодії. Так виникли слова відомого гімну «Не пора». І. Франко опублікував цю поезію у збірці «З вершин і низин» (1887). Удруге ця збірка, значно доповнена, вийшла друком у 1893 р., і там знову знаходимо згадану поезію. Щоб підкреслити цілеспрямованість цього твору, автор виділив його в окремий політичний цикл поезій — «Україна» («Моя любов», «Ляхам», «Не пора», «Розвивайся ти, високий дубе»). Згодом, у 1913 р., у Львові побачила світ невелика збірка поезій І. Франка «Вірші на громадські теми», а серед них — «Не пора» у новій редакції. Не кожен знає слова цього гімну, то наводжу його текст:

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!
Довершилась Україні кривда стара —
Нам пора для України жить.
Не пора, не пора, не пора
За тиранів пролить свою кров
І любити царя, що наш люд обдира, —
Для України наша любов.
Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Най пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймось прапор!
Бо пора се великая есть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю, і щастя, і честь,
Рідний краю, здобути тобі!

У перших публікаціях читаємо:

Не пора, не пора, не пора
За неvigласків лить свою кров...

А щоб надати чіткішого революційного звучання і виразності гімну, поет виправив другу строфу, внаслідок чого конкретно визначено політичну мету боротьби:

Не пора, не пора, не пора
За тиранів пролить свою кров...

Дехто вважатиме надто різким початок гімну:

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!

Відповідь на це знайдемо у тодішній політичній дискусії — про роль націй у боротьбі за соціалізм, яка проходила у Женеві [2]. Російські й польські «вожаки соціалізму» не визнавали національних прав українського народу. А польські соціалісти

виступали за відновлення Польщі в кордонах 1772 р. Тоді її кордони сягали Дніпра...

Молодий Франко цікавився вченням соціалізму, однак не відкидав національних проблем. Багатовікове жорстоке гноблення українського народу Росією та Польщею, а крім цього, тодішні міркування діячів соціалізму щодо долі України — спонукували поета-патріота скласти гімн такого змісту. У ньому Франко докоряє і галицьким москвофілам за їхнє служіння цареві.

Своє ставлення до України і фарисейського братерства між панівними і підлеглими народами поет ширше розкрив у вищезгаданих поезіях — «Моя любов», «Ляхам», «Розвивайся ти, високий дубе».

І ось у Галичині почали співати цю поезію. Найбільше сприяв її розповсюдженню Лонгин Цегельський (1875—1948) — журналіст, громадсько-політичний діяч, міністр закордонних справ ЗУНР [1]. Улітку 1900 р. у Львові відбувся I з'їзд організації «Молода Україна». На нього прибуло кілька сот делегатів з усієї Галичини. Під час прощальної вечери 17 липня у ресторані в парку (тепер парк ім. І. Франка) до делегатів звернувся студент Лонгин Цегельський. Делегати зібралися повечеряти на лоні природи, під деревами, за довжелезними столами з різними стравами. Під час бенкету Цегельський заспівав гімн «Не пора». На пропозицію студента всі делегати двічі проспівали цей гімн. Його мелодія проста, і учасники бенкету швидко її запам'ятали. Зична пісня багатоголосою луною відбилася об мури Святого Юра, університету та прилеглих до парку кам'яниць. Легкокрилою чайкою вона сміливо ширяла над містом, могутніми акордами закликаючи народ «Для України жись!» Такого велелюдного співу українського революційного гімну Львів ще не чув...

Л. Цегельський звернувся до делегатів з проханням докласти всіх зусиль, щоб цей гімн співали в кожному селі і місті по всій Галичині. Молоді патріоти виконали це політичне завдання — «Не пора» співали всюди. До речі, Д. Січинський (1865—1909) — український композитор і диригент — написав музику до цього гімну.

У 1916 р. Союз Визволення України видав збірник українських народних пісень «Наша пісня». До нього увійшло 20 пісень громадсько-політичної тематики. У цьому збірнику вперше надруковано гімн «Не пора» як пісню, звідки автори згаданого буклета і передрукували ноти мелодії Д. Січинського.

З цього часу поряд з національним гімном «Ще не вмерла Україна», покладеним на музику М. Вербицьким 1863 р., українці співали «Не пора», а під час визвольних змагань — ще й пісню «Ой у лузі червона калина».

1. Бережанська земля: Історико-меморіальний збірник. Нью-Йорк, 1970.
2. Грицак Я. Дух, що тіло рве до бою. Львів, 1991. 3. Наша пісня / Вид. Союзу Визволення України. Венцляр, 1916. 4. Огорчак А. «Молода Україна» співає // Просвіта. 1991. Вип. 29. 5. Франко Іван. Не пора / Вид. Львівського літературно-меморіального музею І. Франка / Упор. Різун Г., Забарилло М. Львів, 1991. 6. Франко І. З вершин і низин: 36. поезій. Львів, 1887. 7. Франко І. З вершин і низин: 36. поезій. 2 вид., доп. Львів, 1893. 8. Франко І. Вірші на громадські теми: Ювілейне вид. Львів, 1913.

Стаття надійшла до редколегії 10.12.91

В. КОРНІЙЧУК, м. Львів

Ритміка Франкових «Ізмарагдів»

В одному з листів до К. Попович І. Франко зауважив, що «поезія ставить тепер до своїх поклонників строгі вимогання — зміст і форма мусять бути докладно обдумані, студійовані і введені в якнайповнішу гармонію» [4, т. 48, с. 403]. Сам він свідомо обирав неходжені стежки в поезії, постійно дбав і про розширення змістових обріїв своїх творів, і про пошуки нових, незатертих форм, щоб «вилити словами те, що було на серці». Уникаючи одноманітності й шаблону, поет намагався «щоразу віднайти такі засоби, щоб у віршах того чи іншого метричного зразка досягти змінюваності емоційного колориту й творення нової естетичної якості» [3, с. 38]. Тому кожен його збірку вирізняє своєрідна «фізіономія», концептуальність, притаманний лише їй поетичний настрій і темперамент. Кожна з них звучить на різних ритміко-інтонаційних регістрах.

Осібне місце у поетичній гамі І. Франка посідає «Мій ізмарагд» — книга, що виплила з його морального чуття і трагічного передбачення «світлої» будущини з її «формальною релігією, основою на догмах ненависті та класової боротьби» [5]. Більшість «ізмарагдів», котрі стали для автора «правдивими дітьми страждання», завдяки особливому темпоритмові приваблюють своїм щирим, нелукавим змістом, м'яким, лагідним тоном. Однак, незважаючи на спільний діапазон ліричних переживань поета, для всієї збірки, як і для окремого циклу чи навіть вірша, характерна смислова та ритмічна «багатоукладність». Для прикладу візьмемо хоч би два перших твори з циклу «Поклони» — «Поет мовить» і «Україна мовить». За жанровими ознаками це — поетичний діалог, і, здавалось би, логічно виконати його в одному інтонаційному ключі. Але Франко чинить інакше. Вірш «Поет мовить» написаний п'ятистопним

ямбом з поодинокими пірихіями й жіночими римами (абааб). Головна його риса, що відразу впадає у вічі, — п'ятирядкова строфа. Саме таку форму має оптимістична трагедія «Каме-нярі». Та в даному випадку останній рядок усічений — це дво-стопний ямб. Він служить рефреном і несе у собі не тільки певний емоційний, а й смисловий заряд: «Cosa perduta!» (про-паша справа). Тому виникає ламаний темпоритм, який підкрес-лює меланхолійний настрій поета, поглиблює і загострює його песимістичне сприймання життя:

Вниз котиться мій віз. Пов'яли квіти,
Літа на душу накладають пута.
Вже не мені в пові світи летіти!
Війну з життям програв я, любі діти!
Cosa perduta! [4, т. 2, с. 182].

Відчуття розгубленості, безнадійності майстерно відтворює римування «пута—вітхнута—люта—скрута—незабута», що пе-рекочовує зі строфи у строфу, щоб приголомшити читача своїм неминучим виразом: «Cosa perduta!».

Відповідь України автор будує в іншому ритмічному вимірі, адже вона полемізує з поетом, переконує його, що він «чесно працював на хліб». Франко використовує довшу строфу — шес-тирядкову — секстину з тернарним римуванням (ааБввБ). По-ява чоловічих клаузул у третьому і шостому рядках зумовлена характером полеміки — саме на них падає основне смислове навантаження кожної строфи. Поет знову ж таки вживає корот-ший метроряд — чотиристопний ямб, що прискорює і увираз-нює звучання вірша

Мій сику, ти би менш балакав,
Сам над собою менше плакав,
На долю менше нарікав!
На шлях тернистий сам подався
І цупко по тернах подрався, —
Чого ж ти іншого чекав? [4, т. 2, с. 183].

П'ятивіршем написана і «Рефлексія» — ліричний роздум ав-тора над важкою долею рідного краю, невдячністю сучасників, що піднімають на глум і на сміх сіячів «вольних дум» і заки-дують їх камінням, наче стародавні іудеї своїх пророків. Фран-ко вже втретє надає переваги ямбічному розмірові з римуван-ням аБааБ. Однак тут змістове наповнення поезії відбувається на ритмічних контрастах — чергуванні п'яти- й шестистопного ямба з жіночими закінченнями та тристопного — з чоловічими. Короткими рядками поет немовби позначає основні акценти вір-ша і водночас доповнює характер ліричного героя такими ри-сами, як рішучість, безкомпромісність, готовність до самопо-жертви:

Важке ярмо твоє, мій рідний краю,
Не легкий твій тягар!
Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю,
З батьківської руки твоєї допиваю
Затруєний пугар [4, т. 2, с. 183].

Правда, у наступних строфах ця схема руйнується, що свідчить про схвильованість автора, глибоку інтимізацію ліричного переживання, адже пам'ять поета ще зберігала свіжі сліди життєвих невдач, душевних драм, прикрих непорозумінь. Так, Франкова «Рефлексія», як і безліч інших «поодиноких камінчиків», лягала в основу його найвеличнішої будови — поеми «Мойсей».

У посланні «Сідоглавому» з тих же «Поклонів» бачимо інше: позаметричні наголоси істотно впливають на злагоджений ритмічний механізм віршованого тексту. Ця поезія написана за допомогою тристопного ямба й розділена на катрени, де римуються лише парні рядки з жіночими клаузулами (АБВБ). Автор зумисне виділяє початкові склади, особливо там, де виникає протистояння, антитеза: ти—я. Тим самим він створює додаткові інтонаційні паузи, підвищує ритмічну експресію вірша, різко відтінює діаметральні життєві позиції адресата й адресанта послання. Цілком позитивна поза контекстом синтаксична анафора «Ти, брате, любиш Русь...» несподівано перетворюється у свою пряму протилежність, підсилену їдкою, іронічною інтонацією:

Ти, брате, любиш Русь,
Я ж не люблю, сарака!
Ти, брате, патріот,
А я собі собака [4, т. 2, с. 184].

Ямбами написані й інші поезії циклу, зокрема «Якби...», «Декадент». Для обох цих творів характерна майже однакова метрична схема (п'ятистопний ямб) і строфіка (катрен). Але якщо у першому з них важливу роль відіграє звукопис (алітерація) і нагромадження пірихіїв з переходом у скандування («могучість, щастя і свобода», «воля, слава, сила»), то у полемічному посланні В. Щуратові на перший план виходить особистісний момент — образ автора, що суттєво формує ритміку твору, точніше його енергійну мелодику. Верх беруть не стільки ритмічні, скільки інтонаційні особливості цієї поезії.

Вірш «Спомин» привертає увагу вже своєю структурою: дванадцятирядкова строфа, чотиристопний хорей з чергуванням жіночих і чоловічих закінчень, рідко наголошена третя стопа, зменшувально-пестлива лексика, колисковий рефрен «люлі-люлі, люлі-люлі». Та за приглушеними, начебто спокійними, лагідними інтонаціями вчувається глибока лірична драма молодих людей, близька та зрозуміла й самому поетові, бо «все пропало

марно!» і «пропаша справа!» з першої та останньої поезій циклу «Поклони» окреслюють і його власне коло страждання.

Поезії «Паренетікону», незважаючи на заздалегідь визначену жанрову програму, мають надзвичайно різноманітну метричну будову. Правда, це менш помітно на рівні строфіки, оскільки у повчаннях переважають катрени, хоч зустрічаються й дистихи, терцети, п'ятивірші. Так, перший вірш цього циклу «Коли обід хтось славний зготував...» має три строфи по п'ять рядків кожна і характерне римування АБААБ. Як бачимо, зростає вага сильних чоловічих закінчень, що мовби зупиняють читача на останньому слові, чіткіше передають авторську думку. Але це ще не все у цьому ритмічному візерунку. Тут спостерігається таке цікаве явище, як спадання стопності, тобто поступове зменшення кількості складів у строфах. У перших трьох рядках, де власне зав'язується тема повчання, домінує п'ятистопний ямб, у четвертому і п'ятому рядках, де формулюється авторська точка зору у вигляді риторичного питання чи висновку, — відповідно чотири- і тристопний ямб. Мабуть, ця зворотна ритмічна градація не випадкова. За її допомогою поет створює необхідні моралізаторські інтонації:

Коли обід хтось славний зготував,
Наїдки найдобріші та напийки,
Царя самого в гості завізав,
А солі не додав до страв. —
Які ж із них пожитки? [4, т. 2, с. 189].

Не дотримується Франко однакової кількості стоп і в інших поезіях циклу. Зокрема, у вірші «Не слід усякого любити без розбору...», написаному теж ямбами, кожен із трьох катренів має свої відмінності. У першому — шестистопний ямб переходить у п'ятистопний, римування — кільцеве, з жіночими закінченнями (абба). У другій строфі — лише п'ятистопний ямб, але суміжне римування, де в перших двох рядках — жіночі клаузули, а у двох останніх — чоловічі (ааББ). У третьому катрені зберігаються та ж метрична схема, той же спосіб римування, що і в попередній строфі, проте з'являються слабкі жіночі рими (аабб). Такий ритмічний «хаос» не означає недбалого поводження поета з художньою формою. Скоріше, навпаки, виникає враження природності, невимушеності, достовірності моральних сентенцій повчання, непідвладного вже чітко окресленим, суворим законам класичного віршування.

Аналогічний метричний різнобій властивий і більшості «ізма-рагдів» циклу. Так, у вірші «Свічку поставив ти в церкві...» переважає дактиль з вільною, «плаваючою» кількістю стоп. Однак другі рядки кожної строфи написані іншим розміром: у першому випадку — це амфібрахій, у другому — анапест. У поезії

майже відсутні рими, а з восьми клаузул — три жіночих і п'ять чоловічих:

Свічку постаив ти в церкві
перед образами, багачу!
Добре зробив ти: ось бач,
ярко та свічка горить.
Глянь, ось убогий до церкви прийшов,
що його ти покривдив —
Сплакав і важко зітхнув —
свічка погасла твоя! [4, т. 2, с. 191].

Можливо, саме цей твір мав на увазі Франко, коли говорив про свої «сухо навчаючі» вірші, але сам жанр проповіді диктував поетові таку незвичну для лірики «моралізаторську» ритмомелодію.

Невеличка мініатюра «Серцем молився Мойсей...» теж побудована на контамінації віршових розмірів. У другому рядку кожної строфи до тристопного усіченого дактиля з чоловічими закінченнями вклинається тристопний анапест з жіночою клаузулою. Поет знову ігнорує рими, розраховуючи на повільні речитативні інтонації. Основну ідею твору він акумулює в останніх словах кожного рядка, досягаючи цим певної ритміко-синтаксичної злагодженості:

Серцем молився Мойсей
і скорботою духу цілого;
І говорив йому Бог:
«Що так до мене кричиш?
Хоч ти заціпив уста
так, що й слова вони не говорять,
Але я чую аж тут,
як твоє серце кричить» [4, т. 2, с. 192].

Зразком моралізаторсько-афористичних сентенцій є вірш «Годуй гадюку молоком...», у першому катрені якого викладена система паралельних зіставлень категорій причини і наслідку.

Годуй гадюку молоком —
У неї буде більша їдь;
Роби добро лихому — він
Тебе вмотає гірше в сіть [4, т. 2, с. 196].

Це типова схема чотиристопного ямба з одиничним пірихієм у першому рядку, з виключно чоловічими клаузулами і неповним римуванням. Спокійній, розмовній інтонації сприяє і пауза, що розриває останню стопу третього рядка, і енжамбеман, що розриває вже цілу фразу. А далі Франко раптово ламає установлену ритмічну модель першої строфи і в наступних катренах «моралізаторство в стильовому ключі стансів змінюється загостреним психологічним паралелізмом, укладеним у короткі рядки двостопного амфібрахія» [3, с. 61]:

Гадюка і злюка,
Обоє страшні, —
Та що ж з них страшніше?
Скажи-но мені [4, т. 2, с. 196].

На чергуванні чотиристопного й тристопного хорея з пірихіями базується ритмічне оформлення повчання «Ворог батько, ворог мати...», що складається всього з двох катренів. Але й тут Франко вільно поводить з римами: якщо у першій строфі римування перехресне, а рими точні (абаб), то у другій — два рядки взагалі не римуються (абвб). Кожен вірш циклу «Паренетікон» приховує в собі такі ритмічні несподіванки. Наприклад, у поезії «Як пчола, що квітам фарби...» перша строфа зовсім неримована. Однак у другому катрені рими несподівано «спливають», причому їх розташування досить таки хаотичне: абв-ГдббГ. Повчання «Як лампа розбита...» цікаве тим, що у ньому майже всі рими мають дієслівне походження: «розбита—доливати—утікне—замикати—будуєш—минула—жартуєш». Значну роль у ритмотворенні відіграють також синтаксичні анафори, як-от у поезіях: «Хоч хто і сто літ проживе...», «Як промінясто гарний цвіт...», «Хто лиш квітки в житті збира...». Анафори істотно впливають на ритмічний малюнок твору і служать своєрідним змістовим наповнювачем. За допомогою анафори, як зазначав В. Жирмунський, створюється «враження наростання ліричного хвилювання, кумуляції невиразних і все зростаючих емоційних впливів, як би спрямованих в одну точку» [1, с. 454]. Для прикладу можна навести поезію «Хто в першій чвертині життя...», де лексична анафора «чвертина життя» стає смисловим і ритмічним центром, навколо якого гromадяться інші образи, концентрується основна ідея вірша, різко виявляються часові композиційні сегменти:

Хто в першій чвертині життя
Знання не здобув,
А в другій чвертині життя
Майна не здобув,
А в третій чвертині життя
Хто чесним не був,
Той скаже в четвертій: «Бодай
Я в світі не був!» [4, т. 2, с. 199].

Неоднакову ритмомелодику мають і Франкові «Строфи». Тут також зустрічаємо усі можливі метричні конструкції: хореїчні, ямбічні, дактилічні, амфібрахіїчні, анапестичні тощо. Але спостерігається і деяка закономірність. Як правило, строфи з яскравим громадянським звучанням написані розважливішими, повільнішими трискладовими розмірами:

а) тристопний анапест з неповним римуванням (абвб):

Навіть той, хто в призначення вірить,
Все ж трудитися мусить постійно:
Адже ж бачиш і сам, що без труда
Не горить і сухеє поліно [4, т. 2, с. 201].

б) тристопний усічений дактиль з суміжним римуванням (ААбб):

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить [4, т. 2, с. 202].

в) чотиристопний амфібрахій з усіченими парними рядками (аБаБ):

Обрубане дерево знов зеленіє,
І місяць із серпа знов повний стає;
Се бачачи, чесні, не тратьте надії,
Хоч доля гнівна вас гонить і б'є [4, т. 2, с. 199].

г) мозаїчний трискладовий розмір — чергування у межах рядка анапеста, амфібрахія й дактиля:

Бережи маєток про чорну годину,
Та віддай маєток за вірну дружину;
А себе найбільше бережи без впину;
Та віддай майно і жінку й себе за Україну [4, т. 2, с. 201].

Ця строфа незвична своїм римуванням — моноримом (аааа). Крім того, ключовий словесний образ (Україна) винесений поза метричну схему вірша і утворює додаткову усічену дактилічну стопу. Ритм у «Строфах» щоразу видозмінюється і пульсує настільки різнотонними інтонаціями, що авторські монологічні сентенції переростають у поетичне багатоголосся.

Свою ритмотворчу специфіку мають і Франкові притчі. Різна у них насамперед строфічна будова: найпоширеніші — катрени («Притча про віру», «Притча про вдячність», «Притча про покору», «Притча про нерозум»), зустрічаються й дистихи («Притча про любов», «Притча про красу», «Притча про приязнь»), дистих з терцетом («Притча про радість і смуток»), терцина («Притча про піст»), мішані строфи («Притча про правдиву вартість», «Притча про смерть») і навіть астрофічні вірші («Притча про життя»). Разом з тим кожна зі строф відзначається оригінальним ритмічним та метричним оздобленням, що, в свою чергу, впливає на характер сприйняття тієї чи іншої поезії.

У «Притчі про життя» білий п'ятистопний ямб з енjamбеманами, іпостасований місцями пірихієм та хореєм, створює враження життєвої достовірності, надає ліричному творові ознак плавної епічної розповіді, ритмічної прози:

Було се в Індії.

Степом безлюдним
Йшов чоловік. І враз напав на нього
Голодний лев. Побачивши звірюку
Ще здалека, почувши рик її,
Почав тікати чоловік щодуху [4, т. 2, с. 207].

П'ятистопним ямбом написана «Притча про приязнь», але у неї вже інша ритмомелодика, пов'язана з формою дистиха та суміжним римуванням (цікаво, що лише перший двовірш має жіночі рими, всі інші — чоловічі). Звідси певна монотонність твору, швидке розгортання подій у часі і просторі.

Вмираючи, покликав батько сина,
Що був його єдина дитина... [4, т. 2, с. 213].

«Притча про красу» теж має форму дистиха, та тут інтонаційний малюнок створюється за допомогою чотиристопного анапеста із сильними чоловічими римами і окремими позаметричними наголосами.

Арістотель-мудрець Олександра навчав
І такий у альбом йому вірш написав... [4, т. 2, с. 211].

У «Притчі про піст» усі характерні прикмети класичної терцини: строфа з трьох рядків п'ятистопного ямба, другий рядок римується з третім, а середній рядок кожної попередньої строфи римується з першим і третім рядком наступної строфи, тобто виникає своєрідний ланцюг зі схемою *аба бВб ВгВ...* Поезія завершується окремим рядком, який римується з другим рядком останньої строфи. Таким чином, і в кінці терцини вживаються рими, що, перехрещуючись, замикають композиційне кільце. Зникає внутрішня напруга вірша, спадає енергія сюжету, яка через співзвуччя передавалась від строфи до строфи, настає розв'язка і змісту твору, і його форми:

...Для мене, братику, свій піст зламай!
Снідай зо мною, завтра пость всю днину! —
«Я радо, царю, се зроблю, лиш дай

Мені поруку певну, незрушиму,
Що доживу до завтрашнього дня,
І проживу всю днину ту, і встигну

Сповнити те, що Богу винен я».
Зворушили царя слова ті пастухові.
Він мовив: «Справді, не мені рівня

Той Цар, і з ним я не стою у змові,
Тобі поруки я не можу дати!
Іди й Йому ти вірно встійся в слові!»

Пастух пішов, а цар сів сам снідати [4, т. 2, с. 222].

У циклі «Легенди» теж не знайдеться хоч би дві ідентичні за ритмічним оформленням поезії. Чотиристопний ямб викори-

стовує Франко у легенді «Арот і Марот», чотиристопний хорей, усічений у парних рядках, з численними пірихіями — в «Указі проти голоду». Чотиристопним амфібрахієм, що в третьому рядку різко скорочується до двох неповних стоп, і з суміжним римуванням написана «Побіда», правильним класичним анапестом — «Легенда про вічне життя». Ритмічні коливання спостерігаються також у легендах «Свята Доместіка» та «Життя, і страждання, і спіймання, і смерть, і муки, і прославлення преподобного Селедія».

Справжнім майстром ритмомелодики виявив себе Франко у циклі «По селах», що складається із десяти поезій. При цьому вісім віршів (з другого по дев'ятий) утворюють єдину сюжетну канву. І у цій «внутрішній поемі» кожен твір має свою, оригінальну ритмічну модель: ямби змінюються хорейми, хорей — дактилями і т. п. Зустрічаються тут і амфібрахії, і анапести. Метрична схема вірша, інтонаційний лад кожної поезії повністю відповідають перипетіям сюжету, допомагають відтворити інтригуючу, детективну історію крадіжки Пазюкових грошей.

Характер ритмомелодики циклу «До Бразилії» зумовлений жанровими особливостями віршів, їхньою тенденцією до епізації, до прозового способу висловлення. Зокрема, «Лист до Стефанії» і «Лист із Бразилії» написані п'ятистопним ямбом, мають однакову строфічну будову — дистих, суміжне римування, численні переноси, врешті, просту, «хлопську» лексику. Здавалось, Франко справді використав листи емігрантів, обробивши їх віршами. Така ж невігядлива, без зайвих прикрас форма властива й іншим поезіям цього циклу.

Звичайно, аналізуючи ритміку Франкових «ізмарагдів», слід пам'ятати, що не можна все-таки шукати в ритмах безпосереднього відображення змісту. «Зв'язок ритму зі змістом опосередкований. Ритм пов'язаний зі змістом через свою єдність з усіма іншими елементами образотворення, — мовно-виразовими та композиційними засобами» [2, с. 53]. А у віршованому ритмі реалізується словесний образ, прояснюється характер світовідчуття митця, розкривається сутність життєвих явищ.

1. Жирмунский В. Теория стиха. Л., 1975. 2. Сидоренко Г. К. Від класичних нормативів до верлібру. К., 1980. 3. Сидоренко Г. К., Сулима М. М. Високе мистецтво вірша // Рад. літературознавство. 1976. № 8. 4. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1976—1986. 5. Франко І. Мій ізмарагд. Львів, 1898.

Стаття надійшла до редколегії 05.02.93

Художній часопростір у романі І. Франка «Основи суспільності»

Проблема художнього часопростору в романі І. Франка «Основи суспільності» досі не була предметом спеціальних студій. А саме дослідження цих найголовніших компонентів поетики забезпечує пізнання художньої природи названого твору. В романістиці письменника кінця ХІХ—початку ХХ ст. («Основи суспільності», 1895 р.) спостерігається виразна інтенсифікація просторово-часових визначень. Автор даної статті має на меті не стільки констатування присутності певних структурних компонентів художнього часопростору в романі «Основи суспільності», скільки з'ясування причин, а через причини — суті і наслідків у літературному процесі кінця ХІХ—початку ХХ ст.

Новаторство Франка в естетичному освоєнні реального часу помітне у романістиці 90-х років ХІХ ст. вже на рівні подійного часу. Тривалість подійного часу в романі «Для домашнього огнища» (1892 р.) вимірюється декількома добами. У романі «Основи суспільності» вона становить трохи більше однієї доби. Слід зазначити, що ми розуміємо під тривалістю подійного часу проміжок між першою та останньою в часі подією, маючи на увазі їх безпосередній перебіг: ретроспективні картини сюди не належать. Коротка протяжність подійного часу детермінує його неперервність, згущення, ущільненість.

Дія відбувається літньої неділі та вранці в понеділок. На цьому художній календар вичерпується. Пані Олімпія прокидається зі сну, коли «...свігає! От-от уже сонечко покажеться!» Отець Нестор закінчує правити ранкову службу (утреню), коли «уже була майже восьма година». «Була третя година», як у салоні пані Олімпії гостили Адася і його компанія. «Вечоріло. Рожевий блиск залляв увесь захід неба» — по відході гостей тощо [5, с. 156, 185, 243, 268]. Постійна деталізація часу доби сягає рівня мікрочасу. У розмові отця Нестора з графинею, котра вимагає гроші для Адася, «довгу хвилю стояла мертва тиша...» [5, с. 210. — Тут і далі розрядка наша. — Б. К.]. Попа обікрадено під час гостини Адасевих товаришів, пані Олімпія в останній момент рятується від скандалу: «Ще хвилинка, і було б запізно» [5, с. 265]. Гуляючи в саду, графиня «на хвилину зупинилася на полянці. Знає, що довше хвилини не постоїть, що зараз мусить іти далі» [5, с. 270].

Динаміка сюжетного часу — найістотніший чинник структури художнього часу роману «Основи суспільності». Вона організовує всі компоненти художньої системи роману, є її структуротворчим началом. Прискорена динаміка сюжетного часу вимагає концентрації великої кількості подій на короткому часовому відтинку, детермінує психологізм, визначає жанр. Описові елементи майже відсутні, тому що більшою мірою репрезентують статику. Натомість психологізм максимально адекватно співвідноситься з прискоренням динаміки. Процеси внутрішнього світу людини (думки, емоції тощо) мають значно вищі швидкості, ніж її зовнішні дії. Недаремно народна мудрість гласить, що найпрудкіша в світі — думка.

Новаторство Франка порівняно з попередниками спостерігається в аспекті послідовності сюжетного часу, детермінованого прискоренням динаміки. Ретроспективних картин мало. Наявні ж підпорядковані швидкому плинові часу і тому набувають адекватних форм. Якщо, наприклад, у «Бурлачці» І. С. Нечуя-Левицького Марія Янівна розповідає про своє дотеперішнє життя (художній час у такому випадку протікає синхронно з реальним), у «Миколі Джері» цього ж автора є ретроспективний розділ, де описується життя Нимидори та Любки після відходу Миколи (загальмовується дія — ретардація), то в «Основах суспільності» минуле постає у снах, спогадах-мареннях пані Олімпії. «Сонна змора» являє одну за другою найсуттєвіші картини біографії графині: молодість і першу любов до студента Нестора Деревацького, нещасливий шлюб із графом Торським, пізнішу зустріч з отцем Нестором. Епізоди, котрі визначили теперішній гнітючий стан Олімпії, насуваються настільки динамічно, що руйнується узвичаєний плин викладу, — виникає дискретність: «Всі ті потрясаючі сцени, що промайнули над її головою від того часу... сповідь з власного життя перед о. Нестором... їх пізніші розмови і зносини... вродження сина... смерть мужа... пожар двора... і ті важкі літа, що потяглися далі, і ті гадюки, що підповзають тепер до її серця, — усе те разом збирається довкола неї в одну збиту масу, мов шкіряний міх, в котрому її зав'язано і в котрому вона душиться...» [5, т. 19, с. 55]. Ретроспекція мотивує подальші дії та вчинки Олімпії Торської. Новим для української літератури було те, що ретардаційна функція ретроспективних картин зведена до мінімуму.

Ще більше зростання динаміки сюжетного часу простежується у сцені перебування графині в саду після від'їзду Адася та його компанії. Час передається через сприйняття персонажем, психологія людини розкривається за допомогою часу. Внутрішній світ Олімпії порівнюється з годинником: «Мов у годиннику, в котрім попсується котвиця, пружина без перешкоди починає розвиватися, всередині йде шум, молотки починають

прискорено бити, дзвоники дзвонять, колісця крутяться, ваги з шумом посуваються вниз, доки енергія механізму не вичерпається — от так було і в її душі в хвилях отих вечірніх самотніх прогулок по саду» [5, т. 19, с. 269. — Тут і далі розрядка наша. — Б. К.]. Надзвичайно швидкий часовий плін графині Торської детермінований нічним часом: «Котвиця її волі, сильна і цінка за дня, нараз робилася (ввечері. — Б. К.), мов глиняна, тратила свою силу, пропадала зовсім, і в голові невдержимо починали шуміти та пересуватися без ладу, без зв'язку тисячні враження, думки, образи гарячкової уяви, привиди... Вони плили бурхливою пестрою течією... [5, т. 19, с. 269]. Час зливається із потоком свідомості і прискорює свій рух настільки, що пані не може зосередитися на якомусь одному епізоді: «Нові напливаючі хвилі того потоку швидко поривали з собою, затоплювали той один образ, на його місце насували десятки нових... затоплювали ними весь кругозір... на те тільки, щоби в слідуєчій хвилі оп'ять змінити все, затемнити старі, а наперед висунути нові картини» [5, т. 19, с. 269—270]. У даному випадку очевидний вплив середовища на психологію людини. Точніше кажучи, його «відсутність», тимчасове затемнення, що дає змогу Олімпії зосередитися на своєму внутрішньому світі.

Персонажі роману перебувають у сфері інтенсивного часотворення. Контактність людини і часу набуває надзвичайної глибини, сягає рівня підсвідомого. У мареннях пані Олімпії постають нечітко окреслені картини майбутнього. Вона бачить сонного отця Нестора і негайно висловлює жаль за ним, чим провіщає замах на його життя. В іншому випадку їй вважається «якась людина: жінка... дівчина... русалка?... Гойдається... ломить руки... рве коси на собі...» [5, т. 19, с. 271]. У даному образі неважко пізнати згвалтовану «демократом» Кайцем Маланку. Фрагментарність відтворення цих епізодів зумовлена швидкою динамікою сюжетного часу. Спроби графині уважніше їх розглянути й осмислити супроводжуються своєрідним рефреном, який з'являється із підсвідомості: «Не час думати» [5, т. 19, с. 271].

Яка причина переважання динаміки сюжетного часу в структурі аналізованого роману? Основний парадокс літератури в аспекті часопростору полягає, на нашу думку, в тому, що вона творить власний художній світ. Він різниться від реального законами просторово-часової організації (спочатку може йти наслідок, а потім — причина). Водночас література прагне до максимальної адекватності відтворення життя, що виявляється у часовій динаміці. Таким чином, динаміка сюжетного часу в романі «Основи суспільності» детермінована прискоренням динаміки реального часу в 90-х роках XIX ст.

І. Франко в статті «З останніх десятиліть ХІХ віку» писав про прискорення динаміки реального часу на прикладі суспільно-мистецького життя України. «...Інтенсивність, ширина і глибина того розвоєвого руху в тім часі були більші, ніж колись уперед на протязі нашої історії... Ніколи досі на ниві нашого слова не було такого оживлення, такої маси конфліктів суперечних течій, полеміки різнорідних думок і змагань, тихих, але глибоких переворотів» [5, т. 41, с. 471]. Відомий літературознавець О. Грушевський аргументував факт стрімкого розвитку часотворення наприкінці минулого століття таким чином: «Життя ставало більш зложеним, більш поплутаним, окрема людина входить в більш і більш численні різнорідні зв'язки і стосунки: вражіння відміняються дуже швидко...» [3, с. 133].

Часовий ритм роману «Основи суспільності» максимально адекватно відповідав часові доби.

І. Франко в естетичному освоєнні дійсності плідно використовував традиції «біблійного часу» (за академіком Д. Лихачовим — «літописний час»), який характеризується діалектикою власне часового та вічного начал. На нашу думку, діалектику часового і вічного найбільш точно і повно можна означити саме терміном «біблійний час», оскільки в Біблії вперше і найвагомніше в світовій літературі виявились його ознаки. Йдеться про створення Богом світу.

Розширення просторово-часових вимірів простежується при відтворенні нічного часу в фіналі першої частини. Наступна розпочинається надзвичайно майстерно з художнього боку виконанням описом сходу сонця. Час і простір зростають до космічних масштабів, асоціюються з вічністю. Плин часу сповільнюється адекватно до відповідної межі (відбувається дія). Цього ж вимагає характер опису, хоча й динамічного. Час і простір як компоненти художньої системи взаємодіють з осмисленням проблеми часопростору на рівні філософському. Персоніфікація космічних образів забезпечує естетично довершене засвоєння «відносності буття» у часі та просторі. Сонце «знало» землю «віддавна, — адже вона кість від кості і тіло від тіла його; воно знало її наскрізь ще відтоді, коли вона, підхоплена безумним світовим вируванням, ще ледве згустівши з космічних газів, розжарена, відірвалася від його величного тіла і, мов молоде нерозумне ягнятко, брикаючи та вируючи, покотилося в темний і холодний простір, щоби якусь хвилину — кількасот мільйонів літ — пожити на волі, віддільно від своєї могутньої матері, хоч і в тісній залежності від неї» [5, т. 19, с. 302]. По суті, це блискуча художня інтерпретація теорії відносності. Слід зазначити, що до створення вчення А. Ейнштейна залишалися десятиліття.

Зі зростанням просторово-часових вимірів розширюються межі психоаналізу: формується групова психологія. Після замаху на життя отця Нестора в цілій природі панує неспокій: «...Тривога сірою мрякою повзла низом-низом, захапувала щораз більше простору...» [5, т. 19, с. 302]. Хвилювання з приводу скоєного злочину передається кожній істоті: «Глибоке зітхання встиду і болю... стрепенуло всякою живою душею. Потягло чимсь прикрим, душним, мов запах теплої крові. На сонних налягли важкі змори, діти заплакали в колисках, а хто прокинувся, той з тривогою озирався довкола, не знаючи, що сталося на світі...» [5, т. 19, с. 303].

Розширення і звуження просторово-часових визначень забезпечує всебічний аналіз дійсності. Сучасність становить мікроскопічну частину вічності, з її позицій розглядаються питання сучасності.

Космічний часопростір — своєрідний критерій для оцінки дій і вчинків персонажів, поетичного розв'язання проблематики.

У структурі твору вагоме місце посідає художній хронотоп, який означає «істотний взаємозв'язок часових і просторових відношень, художньо освоєних у літературі» [1, с. 234]. Йому належить вирішальне сюжетотворче значення (поряд з певними рисами характеру персонажів). Франко використовує хронотопи зустрічі, дороги, порога та ін., котрі мають діалогічний характер.

Одним із найголовніших об'єктів перетинання просторових і часових ознак є кімната-салон Олімпії Торської. Зустріч у цьому салоні графині, отця Нестора, панича Адася і його компанії має не випадковий характер. Діалоги та полілоги у цьому салоні визначають художньо-ідеологічний смисл твору. У романі викриваються аморальність і політичні амбіції польської шляхти, яка в останніх десятиліттях ХІХ ст. претендувала на роль «Основ суспільності» в Галичині. Хронотоп зустрічі забезпечує зв'язок художнього часу з часом історичним, втілює історизм мислення письменника. Оригінальність Франкової концепції історизму зумовлена естетичним освоєнням сучасного життя, глибоким проникненням у його суть. Із соціальним аспектом концепції людини і світу роману цілком суголосна думка М. С. Грушевського про те, що шляхта прагне «укріпити панівне становище польського елемента в тих частинах України... де в його руках збереглась політична, економічна чи культурна перевага, утримавши туземне українське... населення в службовій ролі...» [2, с. 120]. Філософсько-поетичне розв'язання проблеми «основ суспільності» детермінує ствердження правдивості прагнення українського народу до соціального і національного визволення.

Художнє освоєння взаємодії часової динаміки і статичності простору є жанровим ядром твору. Час у романі концентрується на чітко локалізованих ділянках простору: село Торки, панський двір, обійстя коваля Гердера, фільварок Адася. Активізація часотворення не тільки інтенсифікує простір, втягує його в рух часу, сюжету, історії [1, с. 235], а й заперечує, відштовхується від нього. Це підтверджується кількісним зменшенням просторових вимірів залежно від збільшення часової динаміки.

Прискорення часу зумовлює поглиблення його контактної сфери з людиною (звідси — психологізм). «Основи суспільності», на нашу думку, — філософсько-психологічний роман.

Досі у франкознавстві залишилося нерозв'язаним питання про те, з якої причини письменник не завершив твір. О. Дей і Т. Гундорова вважають, що, «зосередивши основну увагу на морально-психологічних колізіях панського двору... Франко не міг розвинути далі тему народного відродження, пробудження народної самосвідомості. Повість лишилася незавершеною» [4, с. 467]. Хибність даного твердження зумовлена домінантою соціологічного підходу при вивченні роману. Роман залишився незакінченим через вичерпаність просторово-часового аспекту ідейно-творчого авторського задуму. На користь цього можна навести такі аргументи. По-перше, план твору: втілено саме той відрізок, де чітко визначені просторово-часові координати. По-друге, лист Франка до М. Драгоманова від 1 лютого 1895 р., де письменник зазначив, що роман «дуже довгий» [5, т. 50, с. 23]. По-третє, вся подальша творчість Франка, який у великій прозі більше ніколи не використовував образ часопростору такого типу, як в «Основах суспільності» та «Для домашнього вогнища». Справді, якби митець продовжував писати роман (слідство над панами Торськими і його наслідки), то потрібно було б створювати принципово інший образ часу. Це, мабуть, негативно позначилося б на художності.

Таким чином, просторово-часова модель роману І. Франка «Основи суспільності» дає підстави для висновку: домінанта зростання динаміки сюжетного часу руйнувала поетику класичного реалізму, породжувала психологізм як найбільш адекватний собі чинник і забезпечувала появу «нової школи» в українській прозі кінці ХІХ—початку ХХ ст.

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. М., 1975. 2. Грушевський М. Українці // Наука і культура. Україна. К., 1990. 3. Грушевський О. З сучасної української літератури. К., 1909. 4. Історія української літератури: У 2 т. К., 1987. Т. 1. 5. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1979. Т. 19.

Контакти

Я. МЕЛЬНИК, м. Львів

Іван Франко в притулку січових стрільців

Двічі доводилося І. Франкові під час першої світової війни покидати власну оселю по вул. Понінського, 4. Уперше — восени 1914 р., коли через загострення давньої душевної недуги в дружини Ольги він змушений був шукати спокою у чужих людей. «Франко утік зі свого дому перед нервовими нападами своєї жінки і мешкав якийсь час в камениці свого шкільного товариша, судового радника Райхерта, котрий дав йому на тимчасове помешкання одну порожню кімнату в своїй камениці при вул. Курковій, під № 25» [8]. Вдруге — майже через рік. На цей раз він переїхав до притулку Українських січових стрільців (УСС).

Стрілецька установа «Приют для хорих і виздоровців УСС у Львові», заснована восени 1915 р., містилась у колишній дяківській бурсі по вул. Петра Скарги, 2-А. У цьому будинку «невиязного вигляду, який рівно добре міг бути монастирем василіян, домом убогих, українською школою вправ, робітнею братів Вчеляк і Спілка» (так описувала його Катря Гриневичева), І. Франко в супроводі свого опікуна в час недуги Карла Бандрівського з'явився 13 листопада 1915 р. Ця дата зафіксована в його історії хвороби — так званому «листу на тепло», що вівся з першого дня перебування письменника в притулку [14, ф. 3, № 2426].

«Прийшов Франко в дуже лихому стані здоров'я, — згадував згодом помічний лікар притулку Володимир Щуровський. — Ноги пухли. Серце відказувало послуху. Приходилось піддержувати сили впорскуванням ліків... Впрочім, це була лише тінь колишньої людини. Спастично паретичний хід, похилена стать, прикорчені в ліктях, зап'ястку і пальцях руки» [13, с. 23]. Спо-

чатку Франко разом зі своїм братаничем Василем, 16-річним сільським хлопцем, який жив у нього з 24 липня 1915 р., та з якого, як він сам признавався, мав «дуже доброго послугувача», замешкав «у партері», в першій кімнаті від подвір'я, а згодом переселився на перший поверх, займаючи «в західно-полудневім крилі кімнатку, вікнами звернену до городу Народної лікарниці» [13].

Свого часу Олена Грозикова, яка відвідувала Франка в його останні дні, коли він, за її словами, «вже стояв на порозі незнаного нікому з живих світів», розповідала: поет дуже скаржився, що йому довелося з власної хати піти до притулку. «Думаєте, що ті, що мене помістили в приюті, неначе бездомного бурлаку, не поповнили похибки супротив мене? Вони ж тим мене мимиволі обидили» [3]. Проте Франкові нарікання, його жаль до Карла Бандрівського та головного лікаря притулку Броніслава Овчарського, бо саме на їхні настійні наполягання перебрався він до притулку, мабуть, слід більше віднести на карб недуги, душевної неврівноваженості хворого в ті тяжкі для нього дні, аніж вважати адекватним відображенням дійсних реалій. Врешті-решт, і сам Франко в розмові з Ольгою Роздольською, котра відвідала його в притулку десь близько Різдва Христового 1916 р., по-іншому оцінював драматизм ситуації, в якій тоді опинився: «Спасибі людям, що дали мені притулок у себе, хоч, правду кажучи, я все-таки тужу за своєю хатою і волів би там жити, якби тільки там було кому ходити коло мене» [9, с. 414]. Мабуть, оця туга за домом, що так мучила Франка під час його перебування у притулку, викликавши навесні 1916 р. його втечу додому, також немало спричинилася до його різких висловів на адресу К. Бандрівського та особливо Б. Овчарського.

А вдома справді нікому було доглядати смертельно хворого Франка. Сини — Тарас і Петро — на фронті, донька Анна — в Києві, по той бік кордону, дружина — в лікарні. 10 вересня 1915 р. покинула хату Франка Целіна Зигмунтовська, яка з двома дорослими дітьми мешкала там майже десять місяців, опікуючись недужим. Як зазначається у «картці до замельдування головних локаторів і віднаймаючих» (вул. Понінського, 4), метою прописки Ц. Зигмунтовської у будинку І. Франка був «догляд за хворим д-ром І. Франком».

Залишився лише Василь, за визнанням Франка, його одинокий товариш і прислужник. Однак чи не занадто тяжка ноша була звалена на цього підлітка (майже дитину), відірваного від родини, звичного сільського побуту? «Ми вже довгий час жием лише оба з стрийком... Дуже мені тут скучно, бо то цілком віддалена від міста та вулиця, і так мушу сам коло стрийка ходити, і на місто йти, і варити мушу сам, так то ми вже

вприкрилося, що не знаю, що вже і робити маю... Рад би-м поїхати додому, як злетів...» [14, ф. 3, № 1827], — писав Василь до родини в Нагуєвичі, судячи зі змісту листа (бо сам він не датований), десь на початку квітня 1916 р. вже після повернення із притулку в будинок на вул. Понінського. Проте в подібних умовах самотності, «як два пустинники», гірко жартував Франко, прожили вони обидва літо та осінь попереднього, 1915 р.

У притулку Франко все ж почував себе не таким самотнім. «Приют у той час був не лише місцем відпочинку та лікування січових стрільців, тут гуртувалися майже всі активні елементи тодішнього інтелектуального життя у Львові. Реституція української преси (Назарук, Голубець, Когут), віднова українського театру (Лесь Новіна Розлуцький, Онуфрак, Демчишин) вийшла якраз з рядів приютівців. У приюті знайшов приміщення мистець-маляр О. Новаківський...» [13]. Але, на жаль, не залишилося жодних слідів про особисті контакти Франка з українськими інтелігентами, з котрими доля звела його в ту не легку воєнну пору під один дах притулку УСС.

Втім, і про взаємини Франка зі січовими стрільцями можемо говорити лише в емоційній площині — в плані ставлення січовиків до постаті поета, бо ні розмов, ні навіть імен воїнів, які полегшували лікарняний побут хворого Франка, скупі рядки мемуарних записок нам також не доносять. Зі споминів сучасників знаємо тільки про те, що стрільці ставилися до Франка з глибокою повагою. «Улегшували йому долю по своїм силам. Піклувались ним, немов рідним батьком. Найнижчі послуги виконували з власної охоти і радо» [13, с. 25], — згадував В. Щуровський. «Всі, що там були тоді, розуміли, хто серед них... Намагались на кожному кроці виявити йому пошану, відданість і глибоку любов» [7, с. 294], — писав і Б. Овчарський.

Про те, яке місце у Франковій душі посідали молоді стрільці, такі чулі до нього, дізнаємося зі спогадів Катрі Гриневичевої. Глибоко психологічні, написані з великим артистичним хистом, вони якнайкраще передають і атмосферу побуту Франка в стрілецькому притулку, і його сердечну прихильність до тих незаних нам ближче юнаків, яка, незважаючи на тугу за рідним домом, так довго утримувала його в стінах притулку. «Перший мій проект, — сказав Франко, — се вернути на Понінського. Щось мене нудить, щось мене з тихої хати в світ жене...», — зачитував з делікатним гумором вірш, здається, Б. Лепкого. Досі я держався місця, правда, бо жаль мені було моїх (виділено в тексті. — Я. М.) стрільців» [2, с. 255]. Був Франко поруч зі своїми стрільцями і на Святий вечір перед Різдвом Христовим 1916 р. Запрошений на спільну вечерю управителькою притулку Іриною Домбчевською, поет після вечері мав на-

мір прочитати присутнім цикл своїх поезій «Пісна вечерея». У Франковім споміні про цей Святвечір, останній в його житті, читаємо: «Не можучи задля своєї слабості їсти майже нічого з того, що давали на вечерю, я скомпонував духову вечерю зі згадок про ті вечері в домі мого покійного вітця, заможного селянина перед 55 роками, заступаючи кождо страву більшим або меншим віршиком мого власного складання. По вечері я мав відчитати той свій твір, але несподіваний випадок слабості перешкодив мені в тому, й мене, як мені потім сказано, виручив у читанню д-р Мишуга...» [14, ф. 3, № 291].

Властиво, саме через тяжку хворобу, яка змусила Франка передчасно покинути товариство навіть на Святий вечір, його контакти з усіма, що були тоді в притулку, були вкрай обмеженими. Хоча на перших порах перебування у притулку Франко почував себе трохи краще, ніж вдома. Про це, зокрема, згадували у своїх мемуарах В. Щуровський, Б. Овчарський, К. Гриневичева, а також у вістках додому його племінник Василь. «Отсе помалу приходжу до здоров'я в Приюті для Українських січових стрільців» (підкреслення моє. — Я. М.), — писав І. Франко до священика Й. Застирця 21 листопада 1915 р., через тиждень свого побуту в притулку, зазнаючи, що весь цей останній рік приніс йому багато страждань. — Я пережив той рік у тяжкій недужі, в якій, так сказати, пережив усі страхи смерті, котра підтяла на довгий час мою фізичну силу й зробила мені навіть ходження по вулиці майже неможливим. Представте собі життя, при яким дуже часто не можна ні спати, ні лежати, ні сидіти, ні стояти, а, звичайно, ні їсти найбільшої частини того, що їдять звичайні люди, навіть хорі, ні пити. На такій дієті я прожив більше як три чверті року...» [4]. До речі, текст цього листа опублікований Й. Застирцем через рік після смерті І. Франка у книжці «Зі споминів про І. Франка (про його релігійність)». У 50-томник лист не включений з невідомих причин (мабуть, через відсутність, а точніше, невиявленість досі оригіналу). На жаль, Й. Застирець, у щирому ставленні та глибокій шанобі котрого до генія І. Франка не маємо ані найменших підстав сумніватися (згадаймо хоча б те, що саме він висунув у 1915 р. кандидатуру Франка на здобуття Нобелівської премії), не віддав свого часу автографи письменника, які були в нього, до НТШ у Львові, де після смерті Франка зберігалися його рукописні скарби.

Франко вважав, що поліпшенню самопочуття він має завдячувати насамперед д-ру Овчарському, який нібито застосовував до його лікування нові, індивідуальні методи. Щоправда, незабаром Овчарський втратив довіру та прихильність Франка. Згадувала про це не тільки О. Грозикова, до споминів котрої ми вже звертали на початку статті, а й інші мемуаристи —

К. Гриневичева, В. Франко. Зокрема, свідчення Василя Франка, людини, найближчої тоді до хворого поета, детальніше порівняно з іншими з'ясовують обставини, які спричинилися до раптової, різкої зміни у ставленні Франка до Овчарського. «...Зразу зробилося стрийкові ліпше, могли писати, ходити і все чулися здоровим, — писав Василь про перші дні перебування Франка в притулку, — але там лікар хотів цілкомвилічити стрийка і почав робити вштрикування, а то така машинка, що пускає під шкіру якусь трутизну, і почав він пускати в ту руку, котрою стрийк писали, і ту руку так втруїв, що була, як з патики, а пізніше і другу, і так привів до того, що бракувало стрийкові до смерті, і для того ми пішли додому, а він тепер так розсердився, навіть і подивитись не приходить ніколи...» [14, ф. 3, № 1827]. І справді, взаємини І. Франка з Б. Овчарським так і не налагодилися до самої смерті письменника, хоча з плином часу дехто з оточення Франка, навіть із родини, зокрема син Петро, говорили про те, що він виніс добрі спомини про цього лікаря, та й сам Б. Овчарський у своїх мемуарах про поета, написаних на початку 40-х років, жодним словом не згадав про інцидент, що розлучив його зі знаменитим пацієнтом.

Із мемуарної літератури про цей період життя Франка складається враження, що письменник на початку перебування у притулку, до краю виснажений хворобою, зовсім не брався за перо. Натомість дати під творами, написаними в притулку, засвідчують що інше. У котрий уже раз і в це смеркальне півріччя Франкового земного шляху, як, зрештою, і впродовж усього останнього десятиліття, смертельна недуга відступила перед незбагненною силою могутності його духу, перед його одержимістю в праці. Так, буквально на другий день свого життя на новому місці, 14 листопада 1915 р., Франко написав дві поезії — «Жінка з револьвером» і «Дві чети». Зазначу, що ці поезії, як і переважна більшість творів воєнного періоду, написані Франком власноручно. За кожним їхнім рядком, за кожною буквою — страждання фізичні й душевні. «Вкладав перо між скорчені пальці і рисував букви на взорець друкованих, йшло се важко й дуже поволі» [5, с. 32], — розповідали сучасники про те, як він тоді писав. «Пишу лівою рукою, бачите як, кожную букву окремо; хоч помалу йде, та волю писати сам, ніж диктувати...» [11, т. 50, с. 435], — скупом признавався й сам Франко. Однак навіть таке писання приносило йому світлі хвилини. Франкову втіху від того, що, врешті-решт, може писати сам, без сторонньої допомоги, вповні зрозуміємо тільки тоді, коли згадаємо, що диктувати він змушений був ще від 1908 р., коли хвороба паралізувала йому руки, вирвала з них перо. І тепер, коли вони трохи «розв'язалися», він з радістю повідомляв своїх тодішніх кореспондентів (В. Якіб'юка, У. Кравченко, Й. Застир-

ця та ін.), що «пише кожного дня пару сторінок, останнього року переважно віршами» [11, т. 50, с. 435], і що в нього останнім часом «набралася немала стирта рукописів, готових або майже готових до друку» [11, т. 50, с. 425]. Щоправда, при цьому іноді тривожився: «Коли-то доведеться друкувати» [11, т. 50, с. 435].

Як виявилось, ці його тривоги та переживання були не марними, бо досі безодня мовчання поринала значну частку доробку письменника передсмертних років, зокрема, чимало поезій, написаних у притулку, а саме: «Під сей військовий час», «Два столівники» (варіант «Два гості»), «Чи віщий сон», «Дві пари змовників», «Tancerze. Legenda Ludowa» (польською мовою), «Ще не близько весна», «І раптом з добра дива». За винятком віршованої повісті «Під сей військовий час», надрукованої за життя поета [10], решта з цих творів і донині в рукописах. Узяті в сукупності з іншими, так само маловідомими або й зовсім невідомими творами Франка військової пори, вони вщент руйнують міф щодо повноти нашого знання про поета, відкривають зовсім незнайомого Франка, замовчуваного ще донедавна. У пожежі «великої, всесвітньої війни» кувалася й будучина України, за незалежність і волю котрої виступила молода генерація, вихована Каменярем — січові стрільці. Для них він був «поетом і творцем, який у серцях збудив величні й безсмертні ідеали й одушевив до боротьби за святі цілі» [1, с. 58].

У свідомості хворого поета в той час неодноразово з'являлася думка, що в ту велику пору, коли вигартувана ним нація піднялася на боротьбу, він, навіть безсилий, приречений на муки й страждання, ще в змозі зробити щось величне й значне для свого народу. «У мене час від часу можуть явитися діла, що вимагають дискреції, а можуть мати значення чи для нашої партії, чи для народу або й для держави» [11, т. 50, с. 434], — писав він в одному з листів із притулку до Ф. Федорціва, редактора щоденника «Діло». Франко надіслав йому досі не розшифровану дослідниками (у тому числі й упорядниками 50-томного зібрання творів Франка, де поміщений цей лист) статтю, вважаючи її опублікування «дуже важним для нашої справи» [8, т. 50, с. 434]. Можна припустити, що у згаданому листі йшлося про статтю «Легкомисність чи щось інше» (роздуми письменника над проблемою вибору політичних союзників України), написану 25—27 грудня 1915 р. На цю гіпотезу, на мою думку, працює той факт, що в притулку Франко написав тільки дві публіцистичні праці. Одна з них — «Перший рік видання «Громадського голосу», датована 25 лютого 1916 р., була його особистим спомином (до речі, досить суб'єктивним) про колишніх молодих радикалів, зокрема В. Будзиновського. У 1896 р. вони брали участь у виданні цієї газети. Стаття була

відразу передана до редакції «Громадського голосу», оскільки й написана вона з нагоди виходу цього часопису у світ після півторарічної перерви, спричиненої війною. Отож, залишається лише стаття «Легкомисність чи щось інше». Саме зміст цієї праці, написаної на злободенні політичні теми (відгук на статтю Л. Цегельського «Румунія, Росія і Україна» [15]), міг продиктувати Франкові, котрому в роки хвороби не чуже було загострене почуття честолюбства, такі самозвеличувальні рядки в супровідній записці до Ф. Федорціва, як наведені вище. Але це вже інша проблема. У даному випадку нас цікавить не стільки об'єктивна вартість статті «Легкомисність чи щось інше», як матеріалізована тут тривога письменника за долю України, його перейнятість її майбутнім. Навіть тяжка невиліковна недуга не ослабила у Франка інтересу до проблем сучасного йому життя.

Розгортання воєнних подій, за якими Франко пильно, наскільки це було можливим у його тодішній ситуації, стежив, вселяло надію, що «велика війна, яку переживаємо тепер, принесе нам без порівняння більше хісна, ніж може принести шкоди» [8, т. 50, с. 434].

Нехай же йде війна та своїм ходом,
Як повинь, розгулявшись поверх поля,
Хай розраховується тут і труду свого плодом,
І кровію дітей своїх народ з народом,
Поки достигне плід — велика добра воля! [8, т. 3, с. 390].

Видається мені глибоко символічним те явище, що на темному небі Франкового поетичного Космосу у присмерку життя (тяжка хвороба безжалісно руйнувала його мистецький геній) ясними зірницями, такими самотніми, а від того ще яскравішими, спалахують прекрасні твори: «Во чоловіцїх благоволеніє!», «Зоні Юзичинській», «Приємний вид» (нагадаю, створені вони в притулку УСС). Чому поезії, перейняті тривогою за долю України, в художньому плані з усього, написаного Франком у той час, найсильніші? Таким могутнім імпульсом для хворого поета була сама сакральна для нього ідея? Провидіння Боже дарувало останню ласку творцеві, і в хвилини просвітління його помисли зверталися до вічної теми — теми України, її будущини?

Таких нерозв'язаних питань, «недовідомого», за висловами Франка, приховується чимало в його мистецькому та психологічному феномені останніх років життя. До речі, багато несподіванок для дослідника, більших чи менших, але однаково важливих для глибшого пізнання тодішнього Франка — у його архіві. Як, наприклад, ось цей документ — «Українська стрілецька шнайдица для розсікання дротів, помисл д-ра Івана Франка. Малюнки схеми шнайдици з поясненнями. Львів, 9 січня 1916 р.»

[14, ф. 3, № 2292]. Зберігся і лист-подяка Франкові за цей проект від коменданта збірної станиці УСС М. Волошина (12 січня 1916 р.): «Високоповажний Пане Добродію! Ваш цінний проект шнайдици я передав до запасного куріню УСС на руки посла, судового радника і офіцера УСС п. Теодора Рожанковського з тим, щоб проект сей предложив знавцям там на місці та зужиткував для стрілецької справи, як належить. Поки що щира Вам подяка, шановний Добродію, за Вашу невтомну працю та труди. Остаюсь з глибокою пошаною. М. Волошин, ком. зб. станиці УСС» [14, ф. 3, № 1638].

У цьому «помислі д-ра І. Франка», на виникнення якого, без сумніву, вплинуло його перебування у січовому притулку, життя упродовж чотирьох місяців серед поранених стрільців, бачимо своєрідний «знак» невідстороненості Франка, цього, за означенням М. Євшана, «типового суспільника», в українській літературі, і в час тяжкої недуги від реалій сучасного йому життя. Цей проект, як і «Закон про риболовство в Галичині. Проект І. Франка» [14, ф. 3, № 562], укладений також у притулку 4 березня 1916 р., є хай слабким, але все ж відлунням гарячого бажання «обняти цілий круг людських інтересів», «не лишатися чужим у жаднім таким питанню, що складається на зміст людського життя».

...Із наближенням весни Франкове життя у притулку ставало щораз боліснішим і нестерпнішим. У лютому він почував себе настільки погано, що, здавалося, скорботний мотив багатьох його пісень («Впаду вже скоро-скоро») стає трагічною реальністю. «Найтяжчими й наймучительнішими» для хворого, за його визнанням, були довгі безсонні ночі. «Дві перші ночі марта були для мене дуже неспокійні, в першій з двох я ні разу не заснув, а в другій заснув аж по півночі», — читаємо в одному з автобіографічних записів Франка того часу [14, ф. 3, № 188]. Характерним для розуміння фізичного й душевного стану Франка тих днів, особливостей його психічної структури є ось це його свідчення: «Ніч із д. 18 на 19 лютого після кількох майже неспаних ночей задля тяжких випадків моєї слабості спав я дуже спокійно і будився після довгих перерв свідомості лише чотири рази з уст духа, мого невідступного переслідовника, що має особливий дар говорити ненастанно, а, властиво, верещати по змозі день і ніч...» [14, ф. 3, № 232].

Згадка в наведеному фрагменті про «духа, невідступного переслідовника» не випадкова. Вже вісім років він жив у кількох вимірах: у звичному для усіх світі реальних подій, явищ, фактів і у світі, де основну роль, як він признавався, відігравали «безпосередні і досить неприємні зносини з, так сказати б, надприродним, а в дійсності, все-таки досить природним світом духів» [11, т. 50, с. 368]. Це його, так би мовити, друге життя,

коли в нього очі ставали «відкритими на з'явища надзміслового світу», а слух — «отвореним на голоси духів», розпочиналося вночі, безмірно вимучуючи його. Хоча і вдень, бувало, з'являлися Франкові різного роду видіння та галюцинації. «Під вечір, як життя в приюті затихало, навіщували його візії містично-релігійного змісту. В суть і зміст візій поет непохитно вірив і розказував відтак другим, як про дійсні реальні переживання. Ніччю находили поета вампіри, висмоктуючи з нього силу і здоров'я... З'являвся дух помершого батька або Драгоманова. Провадив поета зі собою в космічні простори і показував улаштування надземного світа... Поет терпів від непевності, куди попаде його душа після смерті» [13, с. 25].

5 березня 1916 р., «чуючи себе дуже немічним на тілі через цілорічну недугу, якій не можна передвидіти кінця», Франко продиктував К. Бандрівському, котрий постійно відвідував його в притулку, чернетку свого заповіту — «Моя остання воля» [14, ф. 3, № 2428]. Через чотири дні в присутності свідків (В. Кобринського, Л. Шеховича і С. Барана) заповіт було оформлено юридично. Надворі в той день було дуже похмуро, мряка, що вкрай негативно позначалося на самопочутті та настрої хворого. Спадкоємцями свого майна Франко визнавав своїх дітей, всіх трьох — у рівних правах (при цьому призначивши опікуном малолітніх дітей, Петра і Анни, К. Бандрівського), дружині Ользі призначив «належне їй законом дожиттє». Рукописний архів і особисту бібліотеку, в котрій він, як занотовано в чернетці заповіту, бачив «від многих десятиліть не приватну власність, а частину національного скарбу», який по його смерті «вповні повинен перейти на користь духовним інтересам української нації», заповів НТШ у Львові. Перед смертю Франко кілька разів висловлював бажання, щоб на випадок, коли б діти мали продати його оселю, не допустити, щоб вона «опинилася в національно чужих руках, тільки, щоб розміщено там якусь гуманітарну або культурну українську інституцію, найкраще захист або захоронку для малих українських дітей» [1, с. 92].

Незабаром після складання заповіту Франко покинув притулок. У «картці до земельдування головних локаторів і віднаймачих» (вул. Понінського, 4) зазначається, що Франко спровадився до свого дому з вул. Петра Скарги 1 квітня 1916 р. Натомість, у «листу на теплоту під час перебування Франка в захисті для УСС» як останній день його перебування у притулку зафіксована інша дата — 15 березня 1915 р. Так чи інакше, але вже 2 квітня 1916 р. газета «Діло» в замітці «Д-р Іван Франко недужий» писала, що Франко вже перенісся зі стрільняного притулку знов до своєї вілли, і його приятелі та знайомі можуть відвідувати його вже вдома.

Франко залишив притулок на світанку, непомітно для усіх, і пішки через ціле місто відправився до власного будинку. Це була його остання мандрівка рідним містом, духовним символом котрого він став ще за життя. Як згадувала С. Монджейовська-Гончар, сестра-жалібниця у притулку, «всі кинулися його вранці шукати, знайшли і дивувалися, звідки він узяв стільки сили — зробити таку дорогу» [6].

Про цю останню Франкову дорогу розповів його доньці Анні в 50-х роках Василь Франко. «Тато усе налягав на братаника Василя, що був йому для помочі, щоб відпровадив його назад до хати. Василь не відважився протиставитись волі тата і, не порадившись ні з ким, повів тата вночі додому. Тато був так ослаблений, що треба було його піддержувати, майже нести. Довелося йти під гору, тато впав і не міг іти далі. Василь покликав допомогу і разом з сусідом повели тата до хати. Але в хаті ніхто не жив, вона була неопалювана і холодна. Ні вугілля, ні дров не було, тато застудився, дістав запалення легень і незабаром після повороту до власної хати помер» [12, с. 106].

Про те, що Франко перед смертю переніс запалення легень і це прискорило його кінець, не згадує, окрім Василя, більше ніхто із мемуаристів. Мабуть, Василь Франко, розповідаючи Анні про події майже піввікової давності, дещо змістив події у часі. Як відомо, Франко захворів на плеврит ще на початку 1915 р. Згадують про інше. Про те, що вдома йому справді спочатку було ліпше. «Бачите, я зовсім здоров», — запевняв він С. Монджейовську-Гончар, яка своєю молодістю, красою і увагою до хворого поета, завоювала його велику прихильність. Чи не вона була героїнею поезії «Ще не близько весна», написаної 17 лютого 1916 р., такої теплої і зворушливої?

Ще не близько весна,
Лід ще ріки стина,
А мороз хуха й пахвиці щипає.
В приютян новина,
Не смішна, й не страшна,
Панна Зося у стрільці вступає [14, ф. 3, с. 232].

Можливо... Хоч знаємо ще одну панну Зося, ймовірну героїню цієї поезії — Зося Юзичинську, в альбом якої Франко вписав поезію «Не мовчи» — політичний заповіт великого патріота українському народові. Про неї відомо, що, закінчивши курси сестер-жалібниць, вона пішла добровольцем на фронт. У цій страшній світовій бурі й загубилися її сліди...

Як загубилися сліди й багатьох інших людей, яким у притулку УСС судилося пізнати Франка в найбільшніші хвилини його життя, коли він «сам знеможений, обесилений, сховався з поля безпощадної, довголітньої боротьби з пробитим серцем і мозком, ще перед рішальною побідою і шукав в приюті захисту побіч стрільця сліпого, без рук і на кулі» [13, с. 23].

1. Возняк М. Пам'яті І. Франка: Опис життя, діяльності і похорону. Відень, 1916. 2. Гриневичева К. Спомини (І. Франко) // ЛНВ. 1926. Кн. 10. 3. Грозикова О. Останні дні Франка // Українські вісті. 1936. 1 лип. 4. Застирець Н. Зі споминів про І. Франка (про його релігійність). Відень, 1917. 5. Лозинський М. Іван Франко. Відень, 1917. 6. Монджейовська-Гончарова З. Останні з Франком: Спогад про великого письменника // Неділя. 1936. 24 трав. 7. Овчарський Б. У хворого Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. Львів, 1972. Кн. 2. 8. Охримович В. Причинки до біографії і характеристики І. Франка // Новий час. 1926. Ч. 50. 9. Роздольська О. З останніх років Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. Львів, 1956. 10. Українське слово. 1916. № 1—4. 11. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1976—1986. 12. Франко-Ключко А. І. Франко та його родина: Спомини. Торонто, 1966. 13. Щуровський В. Іван Франко серед Українських січових стрільців // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1927 рік. Львів; К., 1926. 14. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України. Відділ рукописів. 15. Ukrainische Nachrichten. 1915. N 66.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.92

А. ФРАНКО, м. Львів

Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка

Галицьке намісництво 11 грудня 1873 р. затвердило статут Літературного товариства ім. Т. Шевченка, заснованого наддніпрянськими українцями О. Кониським, М. Драгомановим, Є. Милорадович, Д. Пильчиковим та іншими меценатами з метою сприяння розвитку українського друкованого слова [4, с. 1]. Товариство було літературним прообразом Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ). Ця спадкоємність мала велике значення для історичного поступу українського народу, етнографічна територія якого перебувала під владою двох великих держав. Після Валуєвського указу 1863 р. і таємного Емського циркуляру 1876 р. центр українського слова перемістився у Галичину. Хоча і тут обмежений з фінансового боку видавничий потенціал, наданий австрійською конституцією, мало допомагав розвитку нашого національного письменництва. Молода галицько-українська інтелігенція спромоглася заснувати лише товариство «Просвіта» (1868 р.), видавничі потужності якого запрацювали на повну силу тільки у 90-х роках XIX ст. Постійна видавнича діяльність Літературного товариства почалася фактично з 1885 р., коли воно стало власником журналу

«Зоря». Без запровадження широкого книговидавництва, періодики рідною мовою поступово зменшувався сенс існування цієї інституції. Тільки з наданням Товариству наукового статусу у 1892 р. розгорнулося повноцінне видавництво української наукової літератури, чому організаційно сприяло розширення потужностей друкарні (1893) у зв'язку з призначенням їй дотацій Міністерством освіти і віровизнання у Відні на друкування шкільних підручників та інші урядові замовлення [21, арк. 1]. До розвитку виробничої бази НТШ спричинилися і субсидії, котрі Товариство почало отримувати з 1894 р. від Крайового сейму в розмірі 2000 гульденів та з 1895 р. від Галицького намісництва на таку ж суму [20, арк. 1].

І хоча Краківська і Празька Академії, подібні до НТШ за рівнем наукової продукції та складом членського корпусу, отримували з державного і крайового «скарбу» дотації, у десять разів більші, ніж «субвенції», надані українській інституції, — все-таки вони покривали значну частку витрат щорічно зростаючого наукового бюджету Товариства [8, арк. 3 зв.].

З часу заснування Літературного товариства до його реорганізації наприкінці 1892 р. минуло 20 років — ціла епоха. І. Франко так і не зумів отримати членства в цій поважній інституції, хоча вже на початку 80-х років був зрілим письменником, літератором, видавцем, громадським діячем. У чому ж об'єктивні причини цього факту? І. Франко постійно робив спроби увійти в Товариство, про що красномовно свідчить хоча б історія взаємин письменника з часописом «Зоря» — виразником поглядів «народовської партії», а з 1885 р. єдиним друкованим органом Товариства. Протягом 1883—1886 рр. І. Франко був співробітником цього журналу. Вже за перший рік співпраці в часописі І. Франко встиг зарекомендувати себе з найкращого боку. І у вересні 1885 р. його запросили працювати на тимчасовій посаді робочого редактора.

З видавництвом журналу «Зоря» І. Франко пов'язував «цілу свою будучину». В листуванні з М. Драгомановим, О. Кониським, Н. Кобринською, заручившись їхньою підтримкою щодо співробітництва у часописі, І. Франко обіцяв їм, що буде, «скільки мога, старатись поставити «Зорю» так, щоб вона була і справді європейською по провідним думкам та поглядам, і справді нашою українською по реальному змісту, по мові, і по духу» [31, с. 488—489]. Політичні опоненти І. Франка, «щоб однако ж сяк-так замаскувати свої приватні заміри, підсунули Товариство ім. Т. Шевченка» [32, с. 499]. Попередній редактор О. Партицький у закулісних переговорах з Товариством домовився про передачу інституції фактично в дар власності часопису, незважаючи на «публічно дане слово І. Франку, що передасть йому «Зорю» на власність» [32, с. 497]. Головним ре-

дактором І. Франко так і не став. На заваді задумам І. Франка видавати власний періодичний журнал стали такі «народовські» колоритні постаті, як Д. Гладилевич, С. Громницький, які формували обличчя Літературного товариства ім. Т. Шевченка, поперемінно очолюючи цю установу (1885—1892). Керівництво літературної інституції та перші голови НТШ (у 1892 р. Ю. Целевич, з 1893 р. О. Барвінський) приймали до лав Товариства лише тих претендентів, погляди яких не суперечили політичним переконанням «управи». Ось чому 1892 р. І. Франка знову ігнорували в Товаристві [11, с. 155]. Письменник рішуче не поділяв поглядів партії «народовців», котрі панували в тогочасному галицько-українському суспільстві. І. Франка тричі усували з членів товариства «Просвіта» і постійно «не помічали» в Товаристві ім. Т. Шевченка «в цілі вилікнення його від усякої праці просвітної і наукової серед русинів галицьких» [11, с. 161]. Пізніше, у десяти роковини смерті письменника, М. Грушевський згадував, що І. Франко не знеохотився ігноруванням його особи виділом цієї інституції, «і коли став відомим мій перехід до Львова, вирішив його використати, вірно вгадавши, що сам цей мій перехід, як людини нової й галицькими рахунками не зв'язаної, а озброєної, так би сказати, — всеукраїнським мандатом, фактично порушить галицькі межі й перегороджі, і спеціально Наукове товариство, де я передусім муситиму працювати, не втримається в своїх традиціях» [7, с. 5—6].

Отже, лише з переїздом у 1894 р. М. Грушевського з Києва до Львова полегшився доступ в НТШ широкому колу науковців, серед яких, безперечно, був І. Франко. 28 червня 1893 р. у Відні він отримав вчений ступінь доктора філософії [11, с. 165].

Тривалий час невгамованою залишалася спрага письменника до суто наукової праці. А після відомого усунення І. Франка намісником Галичини К. Бадені з приватної доцентури у Львівському університеті вченого охопила туга: «відібрано можливість наукової праці і засуджено надалі на журналістичну панщину та й ще на польській ниві» [33, с. 50]. Але сум вченого швидко розвіявся — 14 червня 1895 р. на засіданні виділу НТШ «прийнято в члени д-ра Івана Франка, літерата у Львові» [14, арк. 29].

У середині 90-х років XIX ст. І. Франко зробив остаточний вибір на користь служіння «розвитку наукової і літературної праці на нашій національній ґрунті» [29, с. 178]. Він тимчасово «покинув політичне життя, щоб цілком віддатися Товариству» [29, с. 178]. Вчений стрімко увійшов у науково-керівний осередок НТШ — 19 лютого 1897 р. Франка вже обрано членом президії Товариства [14, арк. 38 зв.]. У 1899 р. разом з М. Грушевським, Т. Окуневським Франко став одним із засновників

Української націонал-демократичної партії, повністю присвятивши себе національній справі.

Майже з перших днів свого членства в НТШ письменник посів у ньому одне з провідних становищ у галузі видавничої справи. Діяльність Франка як редактора, журналіста, видавця утвердила його в переконанні, що «видавництво наукове — це головний двигун образования і освіти народу» і «для того воно головню займе нашу увагу» [28, с. 193].

Вже з 1892 р. згідно з прийнятим новим статутом було запроваджене серійне наукове періодичне видання — головний друкований орган Товариства — «Записки НТШ». Франко відразу ж узяв діяльну участь у виданні «Записок...», де також опублікував ряд наукових праць і критичних статей. У 1895 р. в «Записках НТШ» надруковано велику науково-літературну працю Франка «Варлаам і Йоасаф», старохристиянський духовний роман і його літературна історія», блискучу статтю вченого на тему «Наймичка» Т. Шевченка». Серед ряду оригінальних наукових праць своєю глибиною і ґрунтовністю особливо виділялися такі його наукові публікації, як «Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди» (46, 48, 56, 60, 66, 68 томи «Записок НТШ» за 1902—1905 рр.), «Карпаторуське письменство XVII—XVIII вв.», де вченим проаналізовано 20 південно-руських рукописів нецерковного змісту, а в додатку дано їхній реєстр (під назвою «Карпатська література XVII—XVIII вв.» вперше надруковано в 37 томі «Записок...» у 1900 р.) та ін.

За час співпраці М. Грушевського, І. Франка та інших членів Товариства в період з 1895 по 1913 рр. вийшло з друку 110 томів «Записок...», які випускалися періодично шість разів на рік [25, с. 5].

Наукова діяльність НТШ розвивалась у роботі трьох секцій (історико-філософської, філологічної, математично-природознавчо-лікарської) та видавництвах. Поступово при секціях для розв'язання спеціальних наукових питань створено окремі комісії (археографічну, етнографічну, бібліографічну тощо).

Тривалий час І. Франко очолював філологічну секцію Товариства (з 2 березня 1898 р.) [14, арк. 73]. 25 травня 1898 р. на спільному засіданні історико-філософської та філологічної секцій І. Франко був обраний головою новоствореної етнографічної комісії [12, арк. 20], яку очолював в період з 1898 по 1900 рр. і з 1908 по 1913 рр. У серії під назвою «Пам'ятки українсько-руського письменства» протягом тривалого часу з 1896 по 1910 рр. видано «Апокрифи й легенди з українських рукописів» (у п'яти томах) І. Франка. Виданням «Пам'яток...» і «Джерел до історії України-Руси» за редакцією М. Грушевського, котрі виходили по черзі, займалась археографічна комі-

сія, заступником голови якої на спільному засіданні всіх секцій 15 січня 1896 р. було обрано І. Франка [12, арк. 29].

Вчений був одним із засновників і редакторів періодичного видання НТШ «Етнографічний збірник», що почав виходити з 1895 р. У редактованому І. Франком п'ятому томі цього збірника (1898 р.) було вміщено його демонологічні записи та відомості про народний календар під назвою «Людові вірування на Підгір'ю» [1, с. 49]. У шести випусках «Етнографічного збірника» (10, 16, 23, 24, 27 і 28 томи) в період з 1901 по 1910 рр. здійснювалась публікація фундаментальної збірки «Галицько-руські народні приповідки» в трьох томах, упорядкованої вченим «відповідно до вимог новочасної науки» [27, с. VII] — на основі величезного друкованого і рукописного матеріалу, зібраного із майже 500 місцевостей [22, с. 43]. Протягом 1898—1912 рр. І. Франко разом з В. Гнатюком були найціннішими членами «управи» і редакційної колегії новоствореного товариства «Українсько-руська видавнича спілка», котре надало могутній імпульс випуску книжок українською мовою. З 1905 р. під егідою згаданої «Спілки» видавався «Літературно-науковий вісник» («ЛНВ»), запроваджений рішенням президії НТШ за ініціативою М. Грушевського внаслідок реорганізації старого часопису «Зоря». За вісім років сумлінної праці в «ЛНВ» І. Франко виявив себе як редактор, видавець, письменник, поет, літератор і навіть коректор, не цураючись чорнової роботи «корегування, яка у нас спадає також на редакторів» [35, с. 485]. На сторінках журналу письменник публікував свої повісті «Великий шум», «Перехресні стежки», літературно-критичні статті «Українсько-руська література», «Літературна мова і діалекти», естетико-психологічну розвідку «Із секретів поетичної творчості», вірші майбутніх збірок поезій «Зів'яле листя», «Мій ізмарагд», «Із днів журби», «Поеми» і «Semper tigo», а також уривок з великої поеми «Мойсей» — загалом близько 350 статей, рецензій, перекладів і художніх творів.

З 1899 р. І. Франко разом з Ф. Вовком видавав «Матеріали до українсько-руської етнології», які випускалися разом з виданням «Етнографічного збірника» етнографічною комісією Товариства.

Останньою найважчою працею І. Франка як видавця НТШ було текстологічне редагування з коментарями вченого поезій Т. Шевченка. Він мав на меті «реконструювати по можливості повний і повної поетичної вартості текст із численних варіантів, які найшлися як у досі друкованих виданнях, так і в рукописах самого поета» [34, с. 367]. «Кобзар» за редакцією І. Франка вийшов у світ 1908 р. двома книжками у серії «Українсько-руська бібліотека». Це одне з найгрунтовніших тогочасних видань творів Т. Шевченка.

НТШ випускало «Часопись правничу», «Часопись правничу і економічну», серійні видання «Правнича бібліотека», «Історична бібліотека», «Українсько-руський архів», у формуванні яких І. Франко відігравав активну роль.

З 1900 р. НТШ видавало чотири випуски на рік «Хронік» українською та німецькою мовами з метою інформування громадськості про діяльність Товариства.

Окрім суто видавничої роботи, яка, звичайно, характеризувалася науково-організаційним аспектом, І. Франко блискуче виявив себе як співзасновник наукових установ Товариства, до яких належали бібліотека, музей, бібліографічне бюро. Найбільшу структурну частину української наукової інституції становила її бібліотека, створена після реорганізації Товариства у 1892 р.

І. Франко активно сприяв бібліотечному книгообміну між НТШ і європейськими академіями та багатьма закордонними науковими товариствами. Через Ф. Вовка, А. Кримського, Ф. Ржегоржа, А. Черного І. Франко розповсюджував «Записки...», «Збірники...», «Матеріали...», обмінюючи їх на французькі, чеські, німецькомовні, болгарські, російські та інші наукові видання та водночас поповнюючи цінним добром книжок фонди бібліотеки НТШ. З 6 червня 1900 р. І. Франко протягом багатьох років виконував обов'язки тимчасового референта бібліотеки у бібліотечній комісії НТШ [14, арк. 115 зв.]. І. Франко був почесним жертводавцем Золотої книги приватних дарів бібліотеки Товариства [4, с. 133]. Крім основної збірки НТШ, відділ українських рукописів бібліотеки Товариства після смерті вченого складався також з книгозбору та архіву І. Франка, які він заповідав своїм спадкоємцям «передати Науковому Товариству ім. Т. Шевченка на його невідкличну власність» [10, арк. 1]. Це була власна бібліотека вченого, котра «складалася з коло 7000 тт і вв. старо- і новодруків та понад півтисячі різних старих і нових рукописів» [17, с. 6].

Музей Товариства засновано, як і бібліотеку, також у 1892—1893 рр., — відтоді він і почав отримувати дарчі експонати. Спочатку музей комплектувався переважно археологічними пам'ятками. Визначенню етнографічного профілю музею сприяли розроблені І. Франком та В. М. Гнатюком програми-відозви «В справі збирання етнографічних матеріалів», «До збирання етнографічних матеріалів», програма І. Франка «Селянська хата. Уваги і квестіонар», спеціальні звернення на сторінках «Літературно-наукового вісника». Ці перші своєрідні науково-методичні посібники розкривали мету діяльності музею, визначали на майбутнє його перспективу, закликаючи збирачів-ентузіастів, широку громадськість Галичини проводити народознавчі експедиції, збагачувати колекцію експонатів [26, с. 79].

У 1904 р. на запрошення НТШ і Товариства австрійської етнографії у Відні І. Франко, Ф. Вовк, З. Кузеля, П. Рябков досліджували побут і життя населення Бойківщини. Результатом цієї першої комплексної антропологічно-етнографічної подорожі стала ґрунтовна праця І. Франка «Етнографічна експедиція на Бойківщину», опублікована німецькою мовою у народознавчому органі «*Zeitschrift für österreichische Volkskunde*» (1905), а також численні (близько 500) речові документи та пам'ятки матеріальної і духовної культури бойків, що знайшли гідне місце в інтер'єрі музею.

У квестіонарах-зверненнях І. Франко наголошував, що побут і матеріальна культура народу з часом змінюються, а тому завдання музею — збирати і зберігати з науковою метою пам'ятки цієї культури. Отже, І. Франко виявив себе як талановитий організатор безпрецедентної в історії українського етнографічного колекціонування кампанії. Йдеться про збирання експонатів для музею при НТШ, офіційне відкриття якого відбулося 31 жовтня 1921 р. (вже після смерті вченого). У 1923 р. фонди музею налічували 23 тис. експонатів, у поповненні колекції яких важко переоцінити роль І. Франка [9, с. 90].

26 травня 1909 р. була утворена окрема бібліографічна комісія, яка почала видавати «Матеріали до української бібліографії», де пізніше Д. Дорошенко склав покажчик творів Франка. Головою комісії став видатний бібліограф І. Левицький, почесним членом — І. Франко. Наприкінці 1910 р. при бібліотеці НТШ утворено Бібліографічне бюро, котре вивчало українську книжкову продукцію, складало реєстр усіх українських видань. Бюро проіснувало до 1913 р. 6 травня 1912 р. на засіданні історико-філософської секції НТШ І. Франко порушив питання про доповнення «Галицько-руської бібліографії» І. О. Левицького [12, арк. 122]. Залучивши до співпраці М. Возняка і Я. Гординського, І. Франко помітно доловнив «Галицько-руську бібліографію XIX столетия» І. Левицького, однак, так і не опубліковану. Її матеріали зберігаються у фонді І. Франка в рукописному відділі Інституту літератури АН України [2, с. 140].

Важливим напрямом науково-організаційної діяльності І. Франка в НТШ була розробка вченим проектів реформи статуту Товариства у 1898 і 1903 рр.

М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк значною мірою сприяли науковій модернізації, організаційним перетворенням НТШ. Статутні кризи Товариства у 1899—1913 рр. були законним явищем. Опоненти М. Грушевського, І. Франка щодо прямого структурних змін у НТШ — І. Верхратський, М. Павлик, М. Шухевич та інші діячі — не могли зрозуміти чи не хотіли «задля власних амбіцій» усвідомити специфіку діяльності

Товариства, яке офіційно так і не отримало академічного статусу. Керівні наукові та адміністративні функції мужньо взяв на себе М. Грушевський, який, «заставши адміністрацію в повнім патріархальнім безладі, мусів заглядати у всі найменші деталі, сваритися з директором друкарні, зі слугами, наборщиками; заглядати в бухгалтерію, в рахунки паперу, в укладання білянів; усюди він вносив свою залізну витривалість, бистрий розум і дисципліну — і робив собі ворогів» [29, с. 178]. Якби опозиція зуміла взяти верх над позицією виділу НТШ, то в умовах формального «неакадемічного» положення установи децентралізацією та демократизацією управління Товариства вона би об'єктивно призвела до організаційного і творчого застою НТШ. На період з 1895 по 1913 рр. припадає «золотий вік» НТШ, коли найбільшого розквіту за весь час існування Товариства досягла науково-організаційна і видавнича діяльність НТШ. 25 травня 1898 р. на спільному засіданні історико-філософської та філологічної секцій НТШ обговорювалася «справа переведення постанов нового статута Товариства щодо секцій», а для «застанови над кандидатами на дійсних членів Товариства» обрано комісію, до якої увійшов також доктор філософії І. Франко [12, арк. 20].

На об'єднаному засіданні всіх секцій 1 червня 1899 р. розглядалася «справа іменювання дійсних членів і переміни Товариства по новому статуту» [12, арк. 25 зв.]. Обрано перший корпус дійсних членів НТШ (32 чол.), серед них це почесне звання (внаслідок виборів серед членів філологічної секції) здобув 23 голосами із 27 І. Франко [12, арк. 25 зв.]. Відтоді дійсними членами могли іменуватися лише доктори наук та особи, що мали значні наукові праці.

У § 6 своїх «проектів статуту НТШ» Франко поділив членів Товариства на «звичайних, дійсних, почесних, основателів» - [23, арк. 1]. Він визначив їхні права. Так, у § 11 дійсні члени мають «всі права звичайних членів, право бути членом однієї секції і брати участь у наукових нарадах її з рішачим голосом, право активного і пасивного вибору до позиції секції» [23, арк. 2]. У наступному параграфі зазначається, що дійсні члени зобов'язані «самостійними працями розвивати українсько-руську науку і брати визначну участь у видавництвах Товариства» [23, арк. 2]. У § 14 вчений характеризував почесних членів, яких «іменують загальні збори на внесення виділу людей заслужених для науки, штуки, письменства або для самого Товариства» [23, арк. 2].

І. Франко завжди вірив у «позитивні плани реформи, які б зробили на будуче неможливими кризи» у Товаристві [29, с. 187]. Статутно-редакційні зауваження І. Франка отримували схвальні відгуки з боку виділу, а також більшості членів НТШ.

Старанно опрацьований вченим проект статуту з невеликими змінами став основним текстом статуту НТШ 1904 р. із деякими доповненнями діяв аж до 1939 р. включно [6, с. 12].

Значну науково-організаційну спрямованість мала секційна діяльність І. Франка та його участь у проведенні засідань членів правління.

І. Франко своїми енциклопедичними знаннями, критичним розумом підносив рівень дискусій, активно сприяв науковому характеру дебатів, демократичному виробленню рішень на секційних засіданнях. Голос І. Франка часто мав вирішальну роль. Так, пропозиція вченого обов'язково додати документальні акти до праці М. Кордуби «Перша держава слов'янська» була схвалена членами історико-філософської секції, а «внесення» І. Франка, щоб не друкувати спростування на працю Д. Яворницького «История запорожских козаков» (пропонував Є. Барвінський), здобуло більшість чотирма голосами проти двох [12, арк. 14].

І. Франко реферував на секційних виступах як власні праці, так і статті інших дослідників історико-філологічної тематики. Це, зокрема, «відчит д-ра І. Франка «Спомини о. Юрія Гладича про 1846 р.» [12, арк. 13 зв.], «Народні гутірки», зібрані М. Крамаренком і ухвалені до друку в «Етнографічному збірнику» [24, арк. 9 зв.], розвідка І. Франка «Забутий український віршописець XVII в.» [24, арк. 9 зв.], рецензії вченого на статті свого доброго помічника пароха Мшанця Старосамбірського повіту М. Зубрицького «Матеріали до голодних часів 1846—1847 рр.» [12, арк. 23], на його дослідження про бойківський народний календар, яке І. Франко «поручає до друку» в «Етнологічних матеріалах» [12, арк. 27], стаття письменника «Причинки до розвою Галичини в XVIII ст. на підставі т. зв. Gestionsprotokolle» [12, арк. 24] тощо.

Крім багатьох суто літературно-фольклористичних досліджень, вчений опублікував понад 100 праць історичної тематики [19, с. 76], котрі спочатку отримали схвалення на секційних засіданнях. І. Франко часто виступав із доповідями, рецензіями, рефератами, статтями, присвяченими різним аспектам філології, статистики, бібліографії, права, шкільної справи, що відображено у книгах протоколів засідань філологічної [13, спр. 40], історико-філософської секцій [12, спр. 42], «загальних зборів засідань секцій НТШ у Львові і Києві» [24, спр. 76], а також у «Хроніці історико-філософської секції НТШ у Львові» І. Крип'якевича [18, спр. 5].

Завдяки сумлінному ставленню до своїх обов'язків І. Франко швидко зумів завоювати довір'я членів НТШ, яке постійно доручало йому виконувати чимало науково-організаційних справ. Так, 29 вересня 1898 р. на засіданні президії НТШ

І. Франкові довірено виступити з промовою на ювілейному вечорі пам'яті І. Котляревського [14, арк. 9]. У червні 1899 р. від імені НТШ І. Франко підготував звернення «До комітету по підготовці археологічного з'їзду в Києві», де вчений поставив «живу участь» львівських делегатів у проведенні конгресу у пряму залежність від вживання української мови «в працях і дебатах з'їзду» [30, с. 134]. 28 червня 1899 р. на спільному засіданні історико-філософської та філологічної секцій І. Франка обрано до складу депутації на II Київський археологічний з'їзд [12, арк. 26]. 23 лютого 1902 р. І. Франкові доручено скласти від імені НТШ прохання до Австрійського парламенту та Крайового сейму у Львові щодо надання дотації для видання Товариством наукової літератури [15, арк. 3 зв.]. У 1903 р. І. Франко підтримав пропозицію М. Грушевського про заснування для талановитої української молоді «Академічного дому» [3, спр. 81], метою створення якого було надання дешевого помешкання для студентів вищих шкіл Львова [5, с. 10].

«Академічний дім» було споруджено на кошти переважно наддніпрянських меценатів. Кураторія, до якої входив, зокрема, І. Франко, вела нагляд за новоствореною установою. Вчений брав участь у формуванні добродійних фондів НТШ. І. Франко як міг підтримував ідею створення «резервного академічного фонду» з метою у майбутньому «забезпечити наукові видавництва Товариства і утворити дотацію для переміни його в українсько-руську Академію Наук» [16, арк. 7]. У НТШ було запроваджено також стипендіальний фонд ім. І. Франка — 2000 австрійських корон [5, с. 10].

Отже, І. Франко відіграв непересічну роль у науково-організаційній діяльності та становленні книговидавничої справи в НТШ. У 1916 р. Товариство випустило ювілейний збірник праць, присвячений 40-річчю літературно-громадської діяльності письменника. До 50-річчя від дня смерті І. Франка вдячні нащадки видали 183-й і 184-й томи «Записок НТШ», повністю присвячені дослідженню життєвого шляху та творчої спадщини письменника, вченого та видавця.

1. *Арсенич П.* З фольклорно-етнографічної діяльності І. Франка на Гуцульщині // Нар. творчість та етнографія. 1981. № 4. 2. *Бутрин М.* Роль НТШ у розвитку української бібліографії // Т. Шевченко і українська національна культура. Львів, 1990. 3. В справі будови Академічного дому для НТШ // ЦДІА України у Києві, фонд М. Грушевського (№ 1235), оп. 1, спр. 81. 4. *Гейко Л.* Історія бібліотеки НТШ // Т. Шевченко і українська національна культура. Львів, 1990. 5. *Гнатюк В.* Наукове Товариство ім. Т. Шевченка з нагоди 50-ліття його заснування (1873—1923 рр.). Львів, 1923. 6. *Грицак Я.* Формування академічного статусу НТШ // Т. Шевченко і українська національна культура. Львів, 1990. 7. *Грушевський М.* В десятиліття смерті І. Франка. Апостолові праці // Україна. К., 1926. 8. *Грушевський М.* Наукове Товариство ім. Т. Шевченка і його діяльність бюджетів

в 1898 р. // Центральний державний історичний архів (далі — ЦДІА) України у Львові, ф. НТШ (№ 309), оп. 1, спр. 24. 9. Данилюк А. Діяльність НТШ у галузі етнографії // Т. Шевченко і українська національна культура. Львів, 1990. 10. Заповіт І. Франка // Львівський обласний державний архів, ф. 12, оп. 23, спр. 1. 11. Іван Франко: Документи і матеріали. 1856—1965. К., 1966. 12. Книга протоколів засідань історико-філософської секції НТШ за 1893—1913 рр. // ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 42. 13. Книга протоколів засідань філологічної секції НТШ за 1914—1916 рр. // ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 40. 14. Книга протоколів засідань членів правління НТШ за 1893—1902 рр. // ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 33. 16. Кокорудз І. Справоздання з діяльності виділу Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові за 1898 р. // ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 24. 17. Кревецький І. Бібліотека НТШ у Львові. Львів, 1923. 18. Крип'якевич І. Хроніка історико-філософської секції Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові // ЦДІА України у Львові, ф. 357, оп. 1, спр. 5. 19. Купчинський О. Іван Франко в документальних джерелах ЦДІА УРСР у м. Львові // Архіви України. 1972. № 5. 20. Листи Галицького намісництва про надання дотацій, видання наукової літератури та інші питання // ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 58. 21. Листування НТШ з Міністерством освіти про надання дотації на видавництво шкільних підручників // ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 52. 22. Пазяк М. Іван Франко — збирач і видавець прислів'їв та приказок // Нар. творчість та етнографія. 1981. № 4. 23. Проекти статуту НТШ під редакцією Івана Франка // ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 9. 24. Протоколи загальних зборів засідань секцій НТШ у Львові і Києві за 1896—1917 рр. // ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 76. 25. Романів О. Дальшої дороги! // ЗНТШ. Львів, 1990. Т. ССХХІ. 26. Скрипник Г. Етнографічні музеї України. К., 1989. 27. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Т. 1. Вип. 2 // Етнографічний збірник. Львів, 1901—1905. Т. 16. 28. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і спровадити наші людські видавництва // Збір. творів: У 50 т. К., 1985. Т. 45. 29. Франко І. Лист до Грінченка від 20 листопада 1901 р. // Збір. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 50. 30. Франко І. Лист до комітету по підготовці Археологічного з'їзду в Києві // Збір. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 50. 31. Франко І. Лист до О. Кониського від 5 листопада 1884 р. // Збір. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 48. 32. Франко І. Лист до О. Кониського від 13 грудня 1884 р. // Збір. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 48. 33. Франко І. Лист до А. Кримського від 8 серпня 1895 р. // Збір. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 50. 34. Франко І. Лист до редактора видавництва «Nezdejs Konversations lexicon» // Збір. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 50. 35. Франко І. Передмова до «Покажчика змісту «Літературно-наукового вісника», томи 1—20 (1898—1902). Зладив В. Доманицький» // Збір. творів: У 50 т. К., 1981. Т. 34.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.92.

Коли студент переростає професора (І. Франко та Ом. Огоновський)

«Нам треба знати кожну дрібничку з минулого й сучасного життя свого народу. Знаходьмо перли серед звалищ непотребу, відчищуймо їх від окалини й бруду. Шануймо мову, пісню, мистецтво, книги, імена й могили предків — усе воно наше, й усе воно належить не тільки нам. Мусимо знати добрі імена наших попередників і сучасників — для прикладу, а їхні помилки — для перестороги» [2, с. 244].

Ідеологічні «пожежі», які палахкотіли протягом довгих десятиліть, не давали змоги пошанувати роботу багатьох славних діячів української культури, викреслювали художні твори, літературні постаті, історико-культурні пласти, творили імідж неповноцінної мови, літератури, культури, нації. Є великі, добрі справи, які ще не стали прикладом, бо невідомі, і є помилки розбудовувачів нашої культури, котрі повторюємо сьогодні, бо й вони невідомі широкому загалові.

Помітною постаттю в українському суспільному і культурному житті другої половини ХІХ ст. був Омелян Огоновський — активний громадський діяч, автор оригінальних поетичних, прозових і драматичних творів, дослідник літератури, перекладач, педагог, керівник філологічної секції НТШ, засновник і багаторічний голова «Просвіти», член «Руського Товариства Педагогічного» (потім «Рідна школа»), політичної організації «Народна Рада». Нелегко визначити домінанти у тій роботі, яку виконував невтомний учений, але виразно відчувається мета його праці, його життя: національне усвідомлення, культурне піднесення українського народу, здобуття належних великій нації прав.

Згадаймо ще одну дуже важливу ділянку діяльності д-ра Огоновського: з 1867 р. він почав працювати на кафедрі української мови та літератури Львівського університету, а з 1870 р. до кінця своїх днів (1894) завідував цією першою в Україні кафедрою україністики, заступивши Якова Головацького. Останній, зробивши великий внесок у поступ української культури у Галичині, на жаль, дуже швидко відійшов від ідей «Руської трійці», потрапивши під вплив москвофільського угруповання. На час, коли в університет прийшов працювати Ом. Огоновський, кафедра ледве функціонувала. Ось як оцінював її тодішній стан і позицію нового керівника І. Франко: «Він (Ом. Огоновський. — В. М.) вступив на ту кафедру мов на по-

жарище, застав на ній холод, неохоту, нечисленних слухачів, брак усяких допоміжних джерел і книг, усякої виробленої наукової традиції і методу. Все треба було творити заново, а поперед усього треба було притягти молодь, вдихнути в неї замишування до предмета, охоту до студій» [7, № 21, с. 334]. Заслугою Огоновського, на думку Франка, було те, що, «ставши професором університетським... рішуче і недвозначно став на стороні «молодих», тобто признав відрубність і самостійність русько-української мови і літератури... Його «Хрестоматія староруська» настала на місце старої «Хрестоматії» Головацького, уложеної в «об'єдинительнім» дусі (між взірцями «южнорусского» письменства були там, наприклад, деякі великоруські біліни!), і становила значний прогрес супроти неї, особливо цінною була долучена до неї граматика староруської мови...» [7, № 20, с. 316].

Однак Франкові позитивні оцінки діяльності Ом. Огоновського замовчувались, цитована праця, наприклад, не увійшла навіть у 50-томне видання творів Каменяра, хоч у примітках до статті «Історія літератури руської» [т. 27, с. 334—336] вона згадується, наводиться вирвана з контексту упорядниками цього «неповного зібрання творів» цитата, де різко негативно характеризується діяльність Ом. Огоновського [т. 27, с. 436].

Якими ж були насправді стосунки Івана Франка з Омеляном Огоновським, що фактично дало підставу для оголошення останнього «буржуазним націоналістом» і тенденційного замовчування його доробку? Увага зосереджувалася на двох фактах: негативній оцінці в автобіографії І. Франка викладів професора Ом. Огоновського в університеті (недавній студент писав, що ті виклади нічого йому не дали); тенденційно вибраних оцінках найвизначнішої праці Ом. Огоновського «Історія літератури руської», в яких І. Франко, аналізуючи хиби безсумнівно великої і потрібної роботи, як причину недостатньо глибокого аналізу літературних явищ називає націоналізм, націоналістичну доктрину автора.

Переоцінюючи в зрілому віці поспішні молодечі заяви, І. Франко у 1894 р. писав: «Я слухав його (Ом. Огоновського. — В. М.) викладів в р. 1875 і далі; виклади ті цікавили мене, цікавили й інших слухачів; та цікавили зовсім не тим, чим цікавиться теперішня філологія... Та про те, як сказано, лекції його граматичні були інтересні для молодіжці тим голов-но, що дотикали живої, народної мови, звертали увагу на її лексику і на її форми, на особливості діалектів і говорів» [7, № 21, с. 334]. Каменяр з часової перспективи, як бачимо, віддає належне професорові Огоновському. Проте шкала вимог була завищеною. Не усвідомлюючи ще чітко того, чого прагне, студент із властивим для молоді максималізмом оцінював рі-

вень викладів професора, але його лекцій не пропускав. Пізніше Франко конкретизував і причини незадоволення рівнем викладів, і той факт, що вони йому щось і дали: «В тих моїх словах не було тенденції уймити що-небудь науковій вартості викладів цих професорів (Ом. Огоновського і Венцлевського), а тільки було зазначено, що я не знайшов у них того, чого мені бажалося, тобто методу і здобутків, не знайшов відповіді на такі основні питання: що се за наука, яке її значення в ряду інших, який її зв'язок з нашим життям і його інтересами, як тепер люди працюють на тім полі і що треба зробити, щоб і самому прилагодитися до наукової праці... Свідectва з тих колоквиумів у професора Огоновського, котрі маю досі, підтверджують, що я совісно піддався тій нелегкій роботі, значить, його лекції я записував точно і вичував добре» [7, № 21, с. 335].

Різниця у політичних переконаннях стала причиною подальших суперечок. Після відомого судового процесу 1878 р. І. Франко став вигнанцем серед частини галицької інтелігенції: соціаліст, революціонер, нігіліст, безбожник дискредитує ті кола, які не хотіли бути в опозиції до влади. Це зумовило той факт, що 8 жовтня 1878 р. виділ на чолі з Ом. Огоновським одностайно виключив з «Просвіти» Павлика, Мандичевського і Франка, «засуджених за агітації соціалістичні, тим більше, що подібні агітації шкодять добру нашого народу і спиняють розвій товариства» [1, с. 25]. Прийняте через дев'ять місяців після виходу І. Франка з тюрми рішення було вимушеним, бо із товариства масово почали виписуватись представники греко-католицького духовенства, котре відігравало в ньому значну прогресивну роль. Ом. Огоновський походив із сім'ї священика і сам був священиком. Проте співпраця Франка з «Просвітою» тривала, виділ товариства на чолі з Ом. Огоновським неодноразово робив замозлення на його роботи для видавництва «Просвіти», пересилав йому безкоштовно літературу, надавав грошову допомогу. Щодо різниці поглядів між професором і його колишнім студентом на шляхи перетворень у суспільстві, показовим є аналіз в «Історії літератури руської» ранньої творчості І. Франка, зокрема поезій «Товаришам із тюрми», «Каменярі», «Думи пролетарія», «Веснянки». Критик звернув увагу на сильний вплив на автора М. Драгоманова, соціалістичних ідей, дорікав за надмірний радикалізм, антирелігійні вислови. Заперечуючи думку поета про революцію як універсальний засіб на людське горе, Ом. Огоновський відстоював еволюційний шлях поступу, олюднення, окультурення суспільства. «Правда, що тепер є в світі тяжкі невзгоди, але ж се велике питання, чи по сподіваній (поетом) страшній катастрофі настане вже рай на землі? — чи «над оновленим, щасливим світом, над збратаними, чистими людьми земля зацвіте новим пречуд-

шим цвітом?» Люди зостануться все людьми, — вже й у маленькій сім'ї нашого праотця Адама знайшовся Каїн!..» [4, с. 946]. Не можна не погодитися з влучним, образним визначенням найбільш слабого місця у доктрині марксизму, через що ця, здавалося, логічна і струнка система революційного оновлення суспільства на практиці перетворюється у злочинну утопію. Та, врешті-решт, цей аспект пізніше неодноразово підкреслював й І. Франко, звертаючи основну увагу в своїй роботі на духовне, культурне, економічне й правове усвідомлення нації.

Водночас Ом. Огоновський високо цінував талант Франка, вказував на художню якість творів, сильні і слабкі сторони стилю письменника. Не з усіма оцінками можна погодитися, але треба відзначити загальне доброзичливе ставлення, розуміння величі обдарування Франка. Про об'єктивність ставлення до політичного опонента свідчить хоча б факт, що аналізу його творчості відведено найбільше місця в «Історії літератури руської», на що пізніше І. Франко з певною іронією відреагував: «Та найбільшими велетнями української літератури, коли судити по об'єму статей, посвячених їм покійним Огоновським в «Історії літератури», є Куліш (72 картки) і Ів. Франко (78 карток)» [7, № 23—24, с. 385].

Професор відзначався толерантністю до чужої думки, тактовністю у спілкуванні, висловлюваннях; виконуючи велику громадську й літературну роботу, всіляко заохочував молодь до праці, науки, радів її успіхам.

Як же ставився І. Франко до діяльності Ом. Огоновського, зокрема, до його «Історії літератури руської»? Він дав, до речі, позитивну оцінку Огоновського-поета в статті «Руський театр у Галичині» і ґрунтовно проаналізував його «Пролог до відкриття руського театру» [8, с. 357]. Схвальні відгуки є про книжки «Життя Тараса Шевченка», «Життя Маркіяна Шашкевича», але нищівної критики зазнав Огоновський-прозаїк за «Оповідання про життя св. Пантелеймона». Франко цілком справедливо засудив авторське моралізаторство, орієнтацією на «сірого» читача, загалом низький рівень твору [6, с. 205—209]. Ми вже писали про позитивну Франкову оцінку підручників Ом. Огоновського для шкіл і гімназій, що ж до монументальної праці професора — «Історії літератури руської», то відгуки на неї з боку Каменяра були неоднозначні. Від відомого, часто цитованого негативного відгуку («Нового світла на весь хід розвою нашого духовного життя він не кинув; нашого знання головних течій того життя не поглибив; донеслості і ваги русько-українського письменства для сусідніх народів в минувшині і будущині Слов'янщини він не показав» [7, № 23—24, с. 385], до протилежного твердження: «Діло Огоновського вперше внес-

ло цілий багатий сніп проміння в ту темряву, дало навіть не-
тямушим пізнати багатство та головні фазиси розвою нашої
нової літератури і, таким чином, для галицьких русинів було
справді величезним розширенням круга знання, було значним
ступенем вперед і довго ще не перестане бути вельми пожиточ-
ним підручником. З того самого погляду, як магазин дат і фак-
тів, в значній частині нових і досі не відомих, бо добутих при
помочі особистої кореспонденції з авторами, цінять се діло ви-
соко й такі поваги слов'янської науки, як проф. Ягіч» [7, № 23—
24, с. 383]. Наведемо ще один відгук І. Франка: «...Його вели-
чезна праця залишиться надовго найвизначнішим, типовим зраз-
ком того, що створила галицька школа, залишиться практичним
підручником для шкіл, джерелом навчання та інформації для
підростаючих поколінь і необхідною, часто джерельного харак-
теру (особливо в частинах, які стосуються Галичини), осно-
вою для наступних досліджень усіх тих, хто в майбутньому за-
хоче працювати в галузі історії української літератури» [5,
с. 336].

Звідки ж така протилежність в оцінках «Історії літератури»?
Чому в листуванні Франка з М. Драгомановим ми знаходимо
нетолерантні, часто просто нетактовні оцінки Ом. Огоновського
і його праці, особливо в листах М. Драгоманова? Адже вони
часто використовували «Історію літератури руської», М. Драго-
манов постійно нагадував, щоб І. Франко пересилав йому на-
ступні частини праці Огоновського. На жаль, крім літературо-
знавчого критичного аналізу твору професора, який робили два
велетні української культури, абсолютно слушного щодо консер-
вативного біографічно-описового методу написання «Історії...»,
окремих фактичних неточностей першої в Україні праці такого
профілю, помилки автора використовувались для боротьби з
його політичними переконаннями. У 1881 р. Франко писав у
листі до Драгоманова: «Розбір «Гайдамаків» мусів бути слаб-
кий, бо мені головне йшло о сокрушенні Огоновського, а істо-
ричну помилку, котру Ви мені виткнули, я запозичив від ньо-
го, — спростовуючи її, Ви вдарите його, а мені то й гарно»
[3, с. 31]. М. Драгоманов відіграв надзвичайну роль у нашій
культурі, але у великих людей і помилки великі. Відомі його
надмірний пієтет то перед російською, то перед західною літе-
ратурою і недооцінка рідної, його трактування соціалістичних
ідей і нерозуміння ролі самовизначення нації. Франко перебу-
вав під великим впливом Драгоманова, особливо у 70—80-х ро-
ках. Але якщо тоді Франко з одностудіями у прямій опозиції
до народовців, то з другої половини 80-х років — ...все більше
йде на співпрацю з ними, на компроміси, за що неодноразово
дорікав йому Драгоманов. Відірваність від України не давала
змоги Драгоманову побачити позитивне значення діяльності

партії народовців. Та, врешті-решт, програми радикальної партії та партії народовців були майже ідентичними.

Отже, незважаючи на певну поляриність в оцінці найзначнішої праці Ом. Огоновського, І. Франко послідовний у позитивній її оцінці як першої цілісної історії української літератури, у відзначенні ретельності автора, цінності та новизни матеріалу, глибокого аналізу творчості окремих літературних постатей. Зазнає осуду загальна структура «Історії літератури руської» — механічне компонування матеріалу, відсутність історизму в змалюванні літературного процесу. «Ця система зовсім не історична; читач при такій подачі матеріалу не одержує жодного уявлення про розвиток літератури» [5, с. 335]. Серйозним недоліком, на думку Каменяра, є змалювання українського літературного поступу ізольовано від літератур сусідніх народів. «Надто націоналістична доктрина не дозволяла йому (Ом. Огоновському. — В. М.) звертати увагу на діла польські або інші, сучасні нашим старшим авторам і котрі мали вплив на розвій нашої літератури» [7, № 23—24, с. 384]. Не можна не визнати слушності Франкової критики наукової методології дослідження літературного процесу, аналітичний підхід в оцінках твору Ом. Огоновського.

Відомо, що Франко ще 1891 р. пропонував Драгоманову спільно написати історію літератури, кращу від «Історії...» Ом. Огоновського [3, с. 368]. Безсумнівно, ця праця мала би більшу наукову вартість. На жаль, українське літературознавство її не отримало. Критикувати таку величезну роботу, мабуть, легше, ніж написати.

1. Брик І. Омелян Огоновський: У століття народин великого громадянина. Львів, 1933. Ч. 792. 2. Іваничук Р. І. Духовне здоров'я і нігілістичний вірус // Чистий метал людського слова. К., 1991. 3. Матеріали для культурної й громадської історії Західної України: Листування І. Франка і М. Драгоманова. К., 1928. Т. 1. 4. Огоновський О. М. Історія літератури руської. Львів, 1893. Ч. 3. 5. Франко І. Я. Історія літератури руської // Збір. творів: У 50 т. Т. 27. 6. Франко І. Я. Оповідання про життя святого Пантелеймона // Збір. творів: У 50 т. Т. 26. 7. Франко І. Я. Професор Омелян Огоновський // Народ. 1894. № 20, 21, 23, 24. 8. Франко І. Я. Руський театр у Галичині // Збір. творів: У 50 т. Т. 26.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.92

Мемуарне есе Богдана Лепкого про Франка і дещо, не включене до нього

Таємниця, що донедавна огортала питання взаємин І. Франка та Б. Лепкого, — особлива. Навіть «неозброєним» оком неважко помітити чимало інтригуючих моментів. Однак на шляху спеціального дослідження постійно виникали перешкоди.

За радянських часів, коли ім'я Лепкого в Україні перебувало під арештом, а Франкове — у прокрустовім ложі стереотипів, таємниця згустилася настільки, що в її чорноті перестало розрізнятися й усе строкате розмаїття деталей та напівтонів. У міжвоєнне двадцятиліття, навпаки, безпристрасний аналіз стримувала присутність живого і надзвичайно популярного на галицьких теренах, найбільшого після Франка поета західної частини України (дефініція В. Сімовича). Препарувати стосунки тих, хто став символами поступу нації, не випадало з міркувань етичних. Крім того, сам Лепкий книгою мемуарів «Три портрети (Франко—Стефаник—Оркан)», де Каменяреві віділено найбільше яскравої барви, наче поспішав випередити інтерес дослідників. І хоча живі свідки та учасники літературного процесу кінця ХІХ—початку ХХ ст. позначали тодішні непрості колізії окремими згадками (наприклад, П. Карманський в «Українській богемі»), контури питання проступали нечітко.

Залишалися кілька воєнних років, коли на перешкоді вже не стояв беззастережний пієтет і ще не стояла настільки ж беззастережна ігнорація. Саме тоді у краківському збірнику на пошану нещодавно згаслого письменника з'явилося те, що так настирливо допіру «витало у повітрі»: «Трудно сказати, щоб Франко і Лепкий, зустрівшись при українському літературно-громадському варстаті, запалали до себе особливими симпатіями. Для цього було забагато різниць в їхньому характері, вихованні, вихідних становищах. Франко маніфестувався як «мужик», Лепкий був «панич», і тому оба обходили себе, як тільки могли» [2, с. 11]. До слів М. Голубця, що приятелював з Б. Лепким упродовж десятиліть, безумовно, прислухатись варто. Однак оте «трудно сказати» на початку цитати перетворює їх у гіпотезу. Чи були подібні відгуки?

Так, у тому числі — самого автора «Трьох портретів». 1903 р. побачила світ книжечка О. Луцького «Без маски», куди серед

інших увійшли пародії на І. Франка. Розгорівся скандал, що не міг, бодай опосередковано, не заторкнуту й особи Б. Лепкого — близького друга нещасливого сатирика. Крім цього, у львівському двотижневику «Комар» 17(30) травня 1903 р. був надрукований вірш, де саме Лепкому «інкримінувалося» авторство згаданих пародій. І хоча останній це категорично заперечував, чутками земля повнилась. Проти них навіть час виявився безсилим. У 1943 р. В. Бирчак листовно цікавився у М. Яцкова: «Без маски» написав Луцький сам чи враз із Лепким?» [1]. Отже, були обставини, що й через 40 літ не давали себе забути, а тоді, відразу по виході збірки, так тривожили молодого краків'янина: «Якби я був мешкав у Львові й заходив до «Централки», то певно знайшов би нагоду побалакати з Франком на ту тему, щоб розвіяти мряку, яка поміж нами повисла. Писати було небезпечно, бо Франко мав гостре перо, він був перепрацьований і нервовий. Так та мряка і затьмарювала наше літературне небо. Мені здавалося, що Франко мене чомусь-то не любить, а йому могло здаватися, що я його недооцінюю і не шаную в такій мірі, на яку він собі заслужив. «Краківська школа», — казав іноді з нетаємним докором» [4, с. 59].

З наведеного уривка висновуємо два спостереження. По-перше, чимала відстань між Краковом і Львовом сприяла виробленню дипломатичного стилю спілкування письменників. У повсякденному побуті вони зустрічалися рідко. Принагідність і короткотривалість зустрічей гамувала емоції, що, не встигаючи розростатися у конфлікт, відкладались на дні душі хіба у вигляді неприємного осадку. По-друге, Лепкий надзвичайно шанував Франка, трепетно чекав його оцінок, залежав від них внутрішньою рівновагою. Це закладене глибоко в підсвідомості почуття він виніс зі стін рідного дому, де Каменяр не раз гостював, був любленим і читаним, де, полемізуючи з батьком майбутнього письменника о. Сильвестром (Марком Муравою) навколо творчості К. Устияновича, уперше поділився наміром написати свого «Мойсея». Це почуття Лепкий плекав, навчаючись у Бережанській гімназії, книги проскрибованого кумира галицької молоді користувалися там особливими симпатіями і зберігалися на почесному місці у так званій таємній бібліотеці. З юних літ приходило усвідомлення причетності до спільного літературного цеху, коли на згадку про участь у святі І. Котляревського їх обох серед суцвіття творчої інтелігенції навічно зафіксувала фотокамера. Зрештою, це почуття живилося соками предківських генів: згідно з сенсаційним повідомленням Р. Горака у журналі «Дзвін» (1990, № 10) родоводи Франка і Лепкого у кількох пунктах перехрещуються.

Зі свого боку Каменяр теж неодноразово засвідчував прихильність до молодшого колеги по перу. Зрекламував його пер-

ші спроби перед численною читацькою аудиторією енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона: «Мягкостю колорита и нежностью чувства блещат новеллы и стихотворения Богдана Лепкого» [5, т. 41, с. 158]. У статті «З останніх десятиліть ХІХ в.» він поставив автора «овіяних якоюсь атмосферою тихої меланхолії нарисів» серед «найвидатніших робітників» на полі галицької новелістики» [5, т. 41, с. 524], не обминув, укладаючи поетичну антологію «Акорди», підтримував у скрутну хвилину. Коли львівський «Dziennik polski» закидав Лепкому «позичання» мотивів у М. Конопницької, Франко блискуче спростував це звинувачення у статті «Шевченко і критики», зауваживши, що «всі драми Шекспіра засновані не на оригінально видуманих мотивах, лиш також на «позичених» (переважно італійських)... проте Шекспір був великий письменник, є й буде... і то всесвітній, а не власність одного народу» [5, т. 35, 236]. Надзвичайно високою виявилась Франкова оцінка перекладу польською мовою «Слова о полку Ігоревім», здійсненого Б. Лепким: «Цей переклад вийшов без порівняння живіший, барвніший і кращий від усіх відомих мені досі перекладів... Переклад Б. Лепкого, навіть поминувши його поетичний бік, навіть своїм скромним і не з першої руки взятим науковим апаратом дає полякам більше, ніж вони самі зуміли засвоїти собі за сто літ від опублікування «Слова» [6, с. 588].

Отже, якщо у ставленні Франка до Лепкого було стільки доброзичливості, якщо Лепкий так шанував Франка (принагідно зауважимо, що, окрім «Трьох портретів», у його франкіані є поетичні посвяти, цикл «Три книжки», ряд статей), якщо епізод з О. Луцьким був тільки епізодом, то звідки тоді взялася версія М. Голубця про те, що письменники не «палали до себе особливими симпатіями» і «обходили себе як тільки могли»?

У листі до К. Студинського від 6 березня 1900 р. Лепкий скаржився: «Моя збірка «З життя» перейшла цілком незаметно, навіть пес не гавкнув. Лише молодіж в Громаді мала про неї відчит. Чи прихильний чи ні, не знаю, а все-таки не потурала мною. В огляді Франка за 1899 рік говориться про всяких Мандичевських, Крушельницьких і других та величається їх вишколену, а навіть вирафіновану форму, а про мене ані словечка. Так, якби я не то нічого не видав, а навіть і пером не кинув... Не йде мені о якусь рутенську славу, диктовану згори, як поживу, то сам собі заслужу те, що зможу, а бере мене звичайна людська злість... Відтуцкали Галіпа, Щурата, відтуцкають не одного і самі собі сотворять таку опозицію, що будуть знали...» [3].

Тон цих рядків дуже далекий від розважливого стилю «Трьох портретів», які писав уже літній письменник. Минає три роки, а образа не вистигає. У листі до К. Студинського від 14 квітня

1903 р. він бідкається, що «Розсипані перли» В. Пачовського дочекалися Франкової оцінки відразу ж після виходу в світ, а про його «Осінь» написала «паня Грушевська». Примітивним рівнем її рецензування поет був обурений. Що це — ревності? Забаганка молодого максималіста? Адже Франко таки не забував про нього і на той час навіть устиг привітати появу нового імені кількома прихильними реченнями загальних оглядів. Усе пізнається у порівнянні. А для молодого письменника, котрий упродовж п'яти років (1897—1902) видав сім (!) збірок поезії та малої прози, однієї повноцінної рецензії М. Лозинського в «Ділі», погодьмося, було явно замало. І зокрема від Франка, давнього приятеля свого нещодавно померлого батька, Богдан сподівався активнішої підтримки.

Чим пояснити оцей, так би мовити, «тихий саботаж»? На думку відомого дослідника творчості Б. Лепкого М. Сивіцького, справа полягає у тому, що початківцеві протегували лідери правого крила народовського руху О. Барвінський і К. Студинський. Останній, до речі, був редактором проурядового щоденника «Руслан» і вміщував на його сторінках новели та вірші Б. Лепкого. Все це витворювало навкруги початківця опінію народовського діяча і не могло подобатися лідерові радикалів, редакторові «Літературно-наукового» вісника» І. Франкові, котрий (додамо від себе) не був у найкращих особистих стосунках з О. Барвінським і К. Студинським. Отож, критика не виявляла адекватної реакції на те, що українська література збагатилася непересічним талантом. Другу причину певної Франкової індиферентності щодо книжок Б. Лепкого, на наш погляд, слід шукати у психології творчості обох письменників. Для зручності обмежимося кількома штрихами, зіставляючи «Зів'яле листя» Франка та цикл «Весною» Лепкого, що народилися під впливом одного й того ж почуття — нерозділеного кохання.

Франкового героя охоплює шалена розпука. Він б'ється у тенетах розпачу, але продовжує боротися. Лунають докори на адресу жорстокої мучительки, що зруйнувала і своє, і його щастя, кидається виклик Богові й бісові, матеріалізується навіть сам безсмертний дух, аби мати що прикласти собі до рани. Франків герой не хоче коритися долі і, коли відчуває, що на цей раз переможе таки вона, покінчує самогубством.

Для Лепкого це абсолютно неможливо. Як у приватному житті (сучасники згадують, що, побачивши свою майбутню дружину Олександру Лепку — двоюрідну сестру, — Богдан упав зі стільця і раз назавжди вирішив майбутнє власного серця), так і у творчості — він фаталіст. Його герой не звинувачує долю, а кориться їй, понад усе на світі цінує біль, котрий полишило у серці втрачене кохання, естетизує смуток.

Зрозуміло, така позиція не могла особливо припасти до владі І. Франкові. «Поет безсилля» — присуд М. Євшана — також звучав однозначно. В. Сімович першим зіставив «Зів'яле листя» і «Весною» і назвав цикл Лепкого «драмою неглибокою», надаючи перевагу психологізмові та багатству образів Каменяревої ліричної драми. Здавалося, що й сам народ підтвердив ці висновки, доповнюючи одну зі своїх улюблених пісень «Час рікою пливе», створену на ґрунті однойменного вірша Б. Лепкого з циклу «Весною», Франковими строфами зі «Зів'ялого листя»: «Як почувеш вночі край свого вікна...», а далі про сироту, жебрака, розпуку. Для народної пісні наче недостатньо світлої покірливої печалі Лепкого, яка уповає лише на «непривітний час», що «з серця квіти обтряс і поніс їх на інші дороги...». Народна пісня потребує драматизму, напруги, надриву. То що ж — можемо говорити про торжество Франкового способу світобачення? Не поспішаймо. Адже саме завдяки культивуванню мотивів розлуки і ностальгії, завдяки внутрішній настанові, що народжує вірші в момент повного підкорення невблаганній долі, і могли злетіти до обрії світової культури безсмертні «Журавлі». При зіставленні різних за стилем і характером письменників набагато вдячнішим заняттям є пошукування гармонії між ними, а не прискіплива «розстановка» на щаблях ієрархічної драбини: той кращий — той гірший. Кожен посідав у літературному процесі своє, не чуже, місце, кожного потребували і потребують люди. У тому, що ця думка не стала провідним принципом у так званих взаєминах «батьків і дітей», — не вина, а біда галицького суспільства кінця ХІХ—початку ХХ ст. Не повторюймо нині безапеляційності наших попередників.

Коли письменники зустрілись востаннє, була рання весна. Львів, хоч який гарний, виглядав сірим і непривітним. Франко почувався кепсько, покашлював. Попрощавшись з Грушевським у НТШ, вони рушили в напрямку університетської бібліотеки. До Ринку йшли чомусь не Руською вулицею, а скручували попри Ставропігію, буцімто не знали дороги. У цей день Богдан вислухав сповідь виснаженого титанічною працею та хворобами Каменяра і прийняв його благословення: «Ви ще молоді й здорові. Влаштуйте собі життя так, щоб сказали те, що вам на серці лежить і що вам не дає спокою, та ще так, як ви це розумієте і як хочете, а не під диктат» [4, с. 73]. Сповідь принесла полегшення Франкові. Напутні слова Каменяра та честь, якої він удостоївся, до глибини душі зворушили Лепкого. Вони розходилися навіки, почувавши одне до одного щире вдячність.

1. Бирчак В. Лист до М. Яскова від 2 квітня 1943 р. // Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, ф. 3, оп. 577. 2. Голубець М. Життєвий шлях Б. Лепкого // Богдан Лепкий (1872—1941): 36. у пошану

пам'яті поета. Краків: Львів, 1943. 3. *Лепкий Б.* Лист до К. Студинського від 6 березня 1900 р. // ЦДІА України у м. Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 334, арк. 10, 4. *Лепкий Б.* Іван Франко // *Лепкий Б.* Три портрети (Франко—Стефаник—Оркан). Львів, 1937. 5. *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. К., 1976—1986. 6. *Vivus: 3 поля нашої поезії* // ЛНВ. 1906. Кн. 3. С. 588—591.

Стаття надійшла до редколегії 02.12.91

П. ЛЯШКЕВИЧ, м. Львів

До історії взаємин І. Франка з П. Карманським

Принциповий методологічний і світоглядний характер змін, які відбуваються в українському літературознавстві, для історика літератури кінця ХІХ—початку ХХ ст. бачиться у поєднанні двох завдань: створенні об'єктивних, на рівні сучасної науки, досліджень про творчість конкретних письменників, реабілітації «науково» сфальсифікованих імен і творів, побудові нової концепції літературного процесу цього періоду. Вульгарно-соціологічні, описово-переказувальні принципи соцреалістичної «лівої естетики», що запанували в літературознавстві на початку 30-х років, перекрутили картину історико-культурного та мистецького життя не лише у своїх концепціях, теоретичних висновках, а й на рівні елементарних історичних, біографічних, наукових фактів. Введення їх до наукового обігу й об'єктивне потрактування є першим етапом у вивченні українського літературного процесу в історичному та філософсько-мистецькому контексті.

Літературна ситуація в обох частинах недержавної України кінця ХІХ—початку ХХ ст. була складною і суперечливою. Криза функціонального реалізму, зростання національної самосвідомості інтелігенції, відставання нашого красного письменства від новітніх європейських культурних віянь стимулювали пошук нових шляхів у літературі. Читач прагнув свіжого слова, оригінальної думки, високої літературної техніки. Оновлювався реалізм, переходячи від художніх досліджень зовнішньої соціально-побутової подійності до змалювання внутрішніх психологічних станів характеру, показуючи не тип, а індивідуальність. Активно засвоювались новітні філософсько-естетичні концепції європейських літератур, названі модернізмом. Вони виявились у нашому письменстві, правда, з деяким запізненням, різними мистецькими напрямками і течіями: неоромантизму, символізму,

експресіонізму. Старше покоління письменників, дотримуючись консервативних поглядів, часто не приймало і не поділяло поглядів і пошуків молодих. У літературних дискусіях початку віку йшлося, звичайно, не про боротьбу напрямів і течій, реалізму й модернізму, як донедавна трактували ці процеси літературознавці, на практичному й теоретичному рівнях розв'язувались питання про далішні шляхи розвитку літератури, формування нового типу художньо-естетичного мислення. Лише пізніше стало очевидним, що модернізм не був випадковим, а тим більше шкідливим явищем, він «вніс помітні й плідні риси в українську поезію, остаточно підрізавши в ній панування Шевченкових епігонів». [5, с. 76].

На часі потреба об'єктивного вивчення комплексу філософсько-естетичних змін у художньому мисленні, які породив так званий модернізм. Починати треба з критичного перегляду застарілих поглядів, відновлення фактологічного контексту. Проте й сьогодні літературознавці іноді повторюють старі, традиційні твердження. Так, можна погодитись з думкою М. Ільницького, що «взаємини І. Франка з «молодомузівцями» були складними і неоднозначними», «досі це цікаве й дуже важливе питання не досліджувалося в усій його складності», але теза про те, що він «критикував і різко» [6, с. 11] «молодомузівців», не підтверджується ані друкованими, ані рукописними матеріалами І. Франка. На жаль, цієї помилки припустився І. Дзюба в рецензії на збірку «Молода Муза» [4, с. 189]. Крім цього, критик пояснював напружені стосунки між І. Франком і членами «Молодої Музи» нетактовним віршем О. Луцького «Іван Храмко», хоча цей вірш написаний у 1903 р. Тоді ж Франко написав відповідь — «О. Лунатикові», а «Молода Муза» виникла 1906 р. Цей чисто людський, суб'єктивно-етичний конфлікт (додаткове світло проливають на нього листи О. Луцького до І. Франка, що зберігаються у рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка) не слід переносити на всю групу і, тим паче, оцінювати її очима Франка.

Продовжуються антинаукові спроби представити І. Франка борцем проти модернізму і декадентства в українській літературі, зокрема, за традицією, проти творчості «молодомузівців» [14].

Аналізуючи взаємини І. Франка з «єдиним українським декадентом», «дуже талановитим П. Карманським», за словами М. Сріблянського [12, с. 335], маємо за мету на фактичному, текстологічному рівні дослідити один з аспектів проблеми «І. Франко і модернізм», розуміючи, що «взаємини видатної людини з її сучасниками не слід уявляти як діалог велетня з пігмеями, а як пошук істини через плюралізм думок» [3, с. 57].

Зауважимо, що ставлення Франка як до «бунту молодих», так і до теоретичних питань, пов'язаних зі зміною літературних напрямів, не було незмінним. У певний період він перебував на позиціях функціонального реалізму, дотримувався думки про соціальне призначення літератури, але одним із перших побачив «розладдя між старою й новою літературою» саме в питанні «т. зв. утилітарності в літературі» [16, с. 364], тобто в кризі народницько-побутового раціоналізму. Дослідники [1, с. 32] вважають, що початком нового художнього мислення у нашій літературі була поява 1896 р. «ліричної драми» Франка «Зів'яле листя» — «прегарної увертюри модернізму» [11, с. 4] — і психологічної повісті О. Кобилянської «Царівна». Художні прийоми модерного п'єсьма Франко використовував і в прозовій творчості, зокрема новелі «Сойчине крило».

З усіх «молодомузівців» найчастіше в полі зору Франка-критика залишилася творчість П. Карманського — чільного представника групи. Крім побіжних згадок у різних оглядових статтях, Франко ґрунтовно проаналізував другу збірку поета «Ой люлі, смутку», написав аналітичну розвідку про еволюцію його поетичного голосу (зберігається у відділі рукопису Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка). У згаданій рецензії критик з приємністю констатував народження у нашому письменстві нового талановитого поета «з власною літературною фізіономією, з власним стилем і складом думок» [15, с. 138]. Ліричний голос молодого поета запам'ятався Франкові непідробною щирістю почуттів, пастельною м'якістю відтворення «імпресій душі». Продуковані тоді часто і без міри «серед поетичних витворів і фабрикантів нашої молоді музи» * [15, с. 138] самотність, песимізм, туга, журба і т. ін. почали ставати модними штампами. Франко побачив, що молодий поет засвідчив великі потенційні можливості свого таланту, не погнавшись за літературною модою, а виробляючи власний, неповторний голос: «Визначні риси в тій літературній фізіономії Карманського — якийсь високий тон і пафос, що нагадує церковні гімни, релігійний запал — релігійний не в значенні якої-небудь вузької конфесійності, але тим, що автор поневолі кожде явище, кожду життєву згадку підносить на той високий рівень, де щезають буденні дрібниці і відкриваються основні проблеми людського духу й людської етики, контрасти і конфлікти добра і зла,

* Цікава деталь: колишні «молодомузівці» у своїх спогадах висловлювали різні думки щодо того, хто придумав назву групи. Свої гіпотези висувують і сучасні дослідники (див. згадані статті М. Ільницького та І. Дзюби). Це словосполучення вперше вжив І. Франко у цитованій статті, надрукованій у «ЛНВ» 1906 р. (липнева книжка). Стаття О. Луцького з'явилась у «Ділі» 18 листопада 1907 р. Можливо, «молодомузівці» взяли словосполучення Франка за назву?

права й обов'язку», а вся збірка «визначається дивним запахом, якого нелегко забути» [15, с. 138—139]. Допускаємо, І. Франко видав П. Карманському аванс на майбутнє, тому логічно ствердити, що тим самим він підтримав і благословив напрям розвитку його поетичного голосу.

Багато віршів цієї збірки друкувались у «ЛНВ», відділом поезії якого завідував І. Франко. У його особистому архіві збереглось кілька десятків віршів П. Карманського, переважно поезії, надіслані з Риму 1901—1903 рр. Навчаючись у Римській богословській колегії, де умови життя були фактично чернечими, молодий галицький поет сповідальним ліричним словом боронив душу від змертвіння. Публікація Франком цих «ліричних одкровенень», підписаних псевдонімом Заточник, була для поета, як він пізніше згадував, великою підтримкою у життєвому і творчому самоутвердженні.

Частина віршів залишилася неопублікованою. На деяких з них є правки рукою І. Франка. Пізніше він зробив аналіз цих віршів у спеціальній статті (під умовною назвою «Петро Карманський» вона зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка). Стаття, як видно із змісту, написана в часи існування «Молодої Музи» (1906—1909). Франко на початку зауважив, що поезія П. Карманського подобається і східним українцям, «чого не можна сказати про більшість його товаришів від «Молодої Музи» [17, оп. 577]. Згадуючи першу збірку молодого поета — «ліричну драму» «З теки самовбивці», — критик заперечує думки рецензентів, що вона писалася під впливом його «Зів'ялого листя», припускаючи «студентське наслідування Вертера» *. У «ліричній драмі» П. Карманського І. Франко відзначив невмотивованість, психологічну непереконливість вчинку героя, але зауважив, що «тут і там видно проблески таланту, особливо в релігійних творах» [17, оп. 577]. Критик припустив, що поява в поезії П. Карманського «містичного тону релігійної екстази», «безмежного песимізму з почуттям близької смерті» викликана умовами релігійно-аскетичного виховання у Римській Collegio ruteno, також літературною модою. Тодішня критика дотримувалася іншої думки, оголошувала Карманського кумиром читачів, українським Кардуччі й Пшибишевським. Для нас важливий погляд Франка, який розрізняв у віршах поета модну літературну позу й органічну суть: «Молода генерація початку століття... бачила в Карман-

* Ця точка зору в погляді на генезу збірки утвердилась у нашому літературознавстві. Однак виявлені нами матеріали підтверджують інше: навчаючись у Перемишльській гімназії, П. Карманський пережив особисту любовну драму, нещасливо закохавшись в інститутку Зеню Зубрицьку. Страждаючи від нерозділеного кохання, юний гімназист вів щоденник своїх любовних мук (Див.: «Де срібнолентий Сян пливе». Перемишль, 1938. С. 154).

ським тої доби появу справді «модерну», що вказує нові дороги не лише нашій поезії, але й усе́му життєвому розвоєві». Однак не цим шляхом піде П. Карманський, що відійде від песимістичних тонів і релігійних мотивів, а поведе Музу «проста дорога на світ із його борнею» [17, оп. 577]. Він не помилився: вершинні збірки «першого декадента» — «Al Fresco» та «За честь і волю» — високоталановиті інтерпретації громадянських і патріотичних тем в українській літературі.

Ще з 1901 р., коли критики й читачі захоплювалися модними песимістичними сповідями «оголеної душі» молодого поета, Франко отримував від нього з Риму вірші іншої тональності — «Іде, іде пора розплати!», «За що тебе скатовано, мій люде?..», «Марш соколів» [17, оп. 3343, 3345]. Тому і не підтримував ніколи галасливої критики, яка робила П. Карманського апо-логетом «чистого мистецтва», аполітичного індивідуалізму.

Зберігається в архіві І. Франка [17, оп. 3341] коротка автобіографія П. Карманського, написана 1907 р. після виходу з тюрми «на Баторія», куди він потрапив разом з іншими студентами — борцями за національний університет у Львові. У ній поет згадував своє навчання у Перемишльській гімназії, Римській колегії, підкреслюючи, що постійно «обложений опалою» начальства. Тобто у Франка було достатньо фактів, щоб об'єктивно оцінити творчість талановитого «молодомузівця».

Щирість і близькість взаємин обох письменників розкривають листи П. Карманського до І. Франка та редакції «ЛНВ». У листах з Риму поряд з віршами, надісланими для друку в журналі, є прохання написати відгук про якість його поетичної продукції, щоб «дізнатись, чи острє, чи тупе перо» [17, оп. 1630]. Іноді Карманський звертався до Франка з проханням надіслати потрібну книгу або номер часопису.

Цікаві для дослідників факти подає лист П. Карманського від 29 листопада 1906 р.: «Високоповажний Пане Докторе! Будьте так добрі дати печатку «Л.Н.Вісника» (редакційну) на долучений документ, який має послужити свідоцтвом, що названий в нім М. Міров має зв'язь з редакцією. Згаданий є болгарин, якого після 6 літ життя в Collegio ruteno виключили настоятелі за те, що важився в день знесення панщини співати «Не пора...». Людина ідейна, освічена, ліберальна. Він працює тепер по бібліотеках римських (найшов цікаві пам'ятки, що відносяться до історії нашого козацтва в бібліотеці «Vittorio Emanuele») і міг би прислужитися нам (він великий українофіл). Хотів би мати вільні вступи на всякі відчити, а це можливе, як буде мати посвідчення, про яке прошу» [17, оп. 1630].

У листі від 9 травня 1907 р. П. Карманський повідомляє І. Франка, що посилає йому «кілька бойових пісень, які під сю

пору годиться надрукувати» [17, оп. 1630]. Йдеться про пробудження державницької національної самосвідомості в передових колах української суспільності на початку ХХ ст. Тоді патріотично-громадянська лірика і поетів старшої генерації (І. Франко, Леся Українка, В. Самійленко), і молодих (О. Олесь, М. Вороний, В. Пачовський, П. Карманський) набула маршових ритмів, за якими вчувалися оптимістичні гімни прийдешньої волі. На різних вечорах, зборах поряд з Франковими «Гей, Січ іде...», «Не пора, не пора...» співали пісні на слова П. Карманського «Марш соколів», «Січовий гімн». З тих самих причин донедавна замовчувались збірки І. Франка «Вірші на громадські теми» та П. Карманського «За честь і волю», як, до речі, і збірка М. Вороного «За Україну!».

Критика часто шукала витoki неповторного поетичного голосу П. Карманського у західноєвропейській, найчастіше італійській та польській, літературі, не завжди помічала, що «вплив Франка досить таки помітний у громадянських віршах поета» [13, с. 157].

Цей вплив відчувається і в інтимній ліриці. Наприклад, поезії І. Франка «Як почувеш вночі край свого вікна...» і П. Карманського «Як розгорнеш колись книгу твого життя...» настроєм і ритмомелодикою дуже близькі. Символічний образ любові-туги, створений у Франковому шедеврї, знайшов художню інтерпретацію у вірші П. Карманського «Коли часом вночі здійме тебе тривога...» Близькі мотиви і в соціальній поезії обох письменників (теми псевдопатріотизму, емігрантська, тюремна).

Теза про якусь нібито неприязнь і навіть ворожість І. Франка до модерністів, «молодомузівців» має десятки фактів для заперечення. Так, І. Франко давав для друку в «модерністських» альманахах початку ХХ ст. «З-над хмар і з долин» (укладач М. Вороний), «За красою» (укладач О. Луцький) свої поезії. У цих альманахах були представлені під одним «дахом» різні художні напрями, а добірки І. Франка й П. Карманського були одними з найчисленніших. Вірші П. Карманського помістив І. Франко в антології «Акорди», яку він видав у 1903 р.

Свідченням взаємодружніх відносин між І. Франком, П. Карманським та іншими «молодомузівцями» є спроба останніх видати альманах на честь Каменяра. Активний ініціатор здійснення цієї ідеї П. Карманський звертався 14 березня 1909 р. до М. Вороного: «...Прошу, напишіть мені, чи схочете взяти участь в виданні альманаха в користь Франка, який задумали ми видати у Львові. Вступне слово напише В. Стефаник, Труш бере на себе артистичні обов'язки, а до участі приступають всі найчільніші автори» [18]. Мабуть, альманах мав стати моральною підтримкою хворому І. Франкові.

Діалектика взаємин автора «Мойсея» з молодією «китицею талантів» (І. Франко) досить широко висвітлюється у літературних мемуарах М. Рудницького «Письменники зблизька» та П. Карманського «Українська богема» і «Крізь темряву». Молоді львівські письменники збирались на літературні вечори-бесіди за чаркою «чорної індії» (горілки) у кав'ярнях «Монополь» або «Централка». Іноді йшли у гості до польських поетів-модерністів (кафе Шнайдера). — «Щовечора приходив Іван Франко, — згадував П. Карманський, — повертаючись з Наукового товариства ім. Шевченка звичайно з буханкою хліба під пахвою. В наших бенкетах участі не брав, тільки випивав свою склянку кави, прислухаючись уважно до наших розмов і суперечок. Його тягнуло до молоді, він поважав і любив таланти, кожному з нас давав скупі і вимогливі оцінки. Політично виховував нас своїми творами. Був завжди перевтомлений, трудно було втягнути його до балачок. Ми шанували Франка і боялися його гострого критичного розуму» [8, с. 37].

У книзі нарисів «Українська богема» (1936) І. Франкові присвячено есе «Український Мойсей». У ньому ґрунтовніше розкрито діалектику взаємин Каменяра з «молодомузівцями», показано, що їхні бесіди-суперечки були виявом різних естетичних смаків, плюралізму думок і нічим іншим: «Був невимовним суддею в мистецьких справах і прямо дивував нас своєю глибокою аналізою творчості нашої і чужої, хоча розходився у своїх поглядах з нами і не мав виправдання для наших ідеалів модернізму. Домагався від літератури життя — мізку і крові; молодечого буянства по хмарах ненавидів. Грався нами, як грається старенький дідусь з внучатами, — для розваги. Хоча не можна сказати, що легковажив нас. Тішився, якщо вдалося йому знайти в наших писаннях щось, що підпадало під вимоги його естетичних канонів, і хоча гнівила його наша сміливість не тупати сліпо його слідами, спорив з нами серйозно і признавав нам те, на що дозволяло йому погодитися його звання критика. З незвичайним теплом привітав мою збірку віршів «Ой люлі, смутку», і в його особі я трохи не завжди находив щирого старшого друга» [10, с. 14—15]. Неодноразово художньо інтерпретував П. Карманський образ І. Франка у своїй поетичній творчості. У великій біографічній поемі «Його дорога» змальовано етапи життєвого шляху Каменяра. У «Пролозі» поет звертається до Франка:

Я пережив тебе не одним роком —
Вже двадцять п'ятий з того часу рік, —
Та ти ішов за мною крок за кроком,
І все гукав: — Будь цілий чоловік! —
І я ішов за голосом поради,
Всякав у себе кожний твій атом [7, с. 49].

В останній прижиттєвій збірці П. Карманського «На ясній дорозі» (1952) є цикл віршів «Великий Каменярь». Темі взаємин І. Франка з молодими письменниками в часи їхнього «модерністичного бунту» присвячена поезія «Ні, не самотній жив ти межі нами». Сповідуючись І. Франкові як вчителю, поет признається, що його «не кожен розумів», проте:

Ти був їм батько, і вони любили
Твій ум ясний, високі почуття... [9, с. 75].

Свій громадянський обов'язок перед І. Франком П. Карманський старанно виконував в період роботи на посаді директора Літературно-меморіального музею Каменяря у Львові (1944—1946). Дещо пізніше, в часи ждановських погромів культури, коли його було звільнено з роботи, виключено із СПУ та взято під гласний нагляд КДБ, він почав писати з надією на кращі часи спогади про І. Франка, брався досліджувати його творчість. Лише в такий спосіб міг відреагувати на безсоромну фальсифікацію О. Корнійчуком, С. Шаховським, Ю. Мельничуком, А. Каспруком, колишнім товаришем М. Рудницьким та іншими підручними літературознавцями взаємин і творчості І. Франка й «молодомузівців».

У родинному архіві сина П. Карманського — Богдана — зберігаються не публіковані статті батька: «Іван Франко», «Іван Франко в очах його сучасників», «Іван Франко, бачений моїми очима», «Молода Муза» й Іван Франко», «Причинки до пізнання генези віршів Івана Франка», «Літературно-меморіальний музей Івана Франка у Львові».

Об'єктивний аналіз текстуально-фактологічного, біографічного матеріалу, який стосується проблеми становлення українського модернізму, оцінки позицій його творців і учасників, веде до теоретичного висновку: «...На зламі ХІХ ст. українська література об'єктивно вписується в ту діалектику зміни типів мислення, художніх систем та естетичних структур, якою відзначається історико-літературний процес майже всіх європейських (у тому числі й слов'янських) літератур цього періоду. «Наймолодше покоління», за словами Франка, черпаючи свої стимули прямо із західноєвропейських напрямів імпресіонізму та неоромантизму, прозваного *per nefas* декадентизмом, іде далі дорогою, прокладеною у нас впливом Драгоманова, яку письменник пов'язував з процесом європеїзації українського суспільно-літературного руху» [2, с. 3].

1. Гундорова Т. І. Неоромантичні тенденції творчості О. Кобилянської // Рад. літературознавство. 1988. № 11.
2. Гундорова Т. І. Ранній український модернізм: До проблеми естетичної свідомості // Рад. літературознавство. 1989. № 12.
3. Денисюк І. О. Перебудова і франкознавство // Слово і час. 1990. № 10.
4. Дзюба І. М. Запрошення до «Молодої Музи» // Поезія. 1990. Вип. 1.
5. Дорошкевич О. До історії модернізму на Україні // Життя й революція.

1925. № 10. 6. *Ільницький М. М.* Поети «Молодої Музи» // Українська мова і література в школі. 1990. № 4. 7. *Карманський П.* Його дорога: Поеми. Львів, 1941. 8. *Карманський П.* Крізь темряву: Спогади. Львів, 1957. 9. *Карманський П.* На ясній дорозі. К., 1952. 10. *Карманський П.* Українська богема. Львів, 1936. 11. *Пеленський Ю.* Соняшні кларнети. Краків, 1941. 12. *Сріблянський М.* Молода Україна // Українська хата. 1909. № 6. 13. *Степняк М.* Поети «Молодої Музи» // Червоний шлях. 1933. № 1. 14. *Таран В. П.* До питання про боротьбу І. Франка проти декадентства за утвердження народності в літературі // Українська мова і література в школі. 1989. № 11. 15. *Франко І.* Петро Карманський: Ой люлі, смутку // Зібр. творів: У 50 т. Т. 37. 16. *Франко І.* Принципи і безпринципність // Зібр. творів: У 50 т. Т. 34. 17. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України: відділ рукописів, архів І. Я. Франка, ф. 3. 18. Центральна наукова бібліотека АН України ім. В. Вернадського, відділ рукописів, ф. 3, оп. 10.278.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.91

Сторінки дискусії

В. ХРОПКО, м. Київ

І. Франко і журнал «Правда»

(До питання про полеміку І. Франка
з І. Нечуєм-Левицьким та Т. Зіньківським) *

Досить поглянути на перелік згадок журналу «Правда» в 50-томному зібранні творів Франка, щоб переконатися в тому, що цей часопис постійно перебував у центрі уваги вченого від перших його літературно-критичних виступів до останніх днів. У 26—50 томах у працях Франка журнал згадується понад 220 разів [2, с. 241—242].

Франко, незважаючи на відмінність його літературно-естетичних поглядів від політичної і національно-культурної програми журналу, на принципово критичне ставлення до неї, часом друкувався у часописі. Так, у «Правді» побачили світ оповідання «Оловець» і фрагменти з перекладу «Фауста» Й.-В. Гете, декілька публіцистично-критичних статей. Коли 1880 р. «Правда» через втрату багатьох передплатників перестала виходити, В. Барвінський став укладати однойменний літературний збірник. Але упорядник передчасно помер у 33-річному віці (1883), і Франко завершив підготовку книжки, яка з'явилась у 1884 р. [8, перша сторінка обкладинки]. Особливо цінним у цьому збірнику є укладений Франком бібліографічний покажчик «Правда», письмо наукове і літературне. Від 1867 до 1883 року [8, с. 273—315].

Франко вперше дослідив місце «Правди» в історії української журналістики, її роль у розвитку українського письменства. У «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) вчений уважно простежив становлення часопису, його еволюцію у 70—80-х роках. Як це властиво Франкові, він розглядав шлях журналу в органічному зв'язку з суспільно-

* Не з усіма думками статті В. Хропка та цитованих у ній дослідників редколегія погоджується, зокрема, у критиці І. Нечуя-Левицького.

політичним і культурно-мистецьким життям Галичини, уважно простежив літературно-естетичні традиції, продовжені «Правдою» у нових історичних умовах [10, т. 41, с. 325—326, 357—366, 455—456]. Критично ставлячись до програми журналу, Франко все ж усвідомлював його значення як загальноукраїнської літературної трибуни. «Правда» була школою для галицьких літераторів, багатьом з яких — Данилові Тячківському, Омелянові Огоновському, Омелянові Партицькому, Василеві Ільницькому, Олександрові Барвінському, Юліану Романчукові, Наталю Вахнянину, Володимирові Барвінському, Володимирові Навроцькому та ін. — Франко дав виразні соціально-психологічні характеристики. Шкода, що сьогодні рідко хто виділяє з літературного потоку на різних його етапах яскраві, оригінальні постаті письменників, публіцистів, критиків.

Оскільки в досі виданих працях журнал «Правда», як правило, характеризувався однобічно, постала необхідність докладніше зупинитися на полемічних виступах Франка, зумовлених деякими публіцистично-критичними статтями, опублікованими в часописі. Уважніше прочитання цих матеріалів проливає світло на діалектику літературно-естетичної боротьби в три останні десятиріччя XIX ст.

М. Д. Бернштейн, характеризуючи якісні зміни в демократичній естетиці 70—80-х років, доречно вказував, що нещадно аналітичний пафос у ній поєднується з розробкою конструктивних принципів розвитку письменства, причому на кожному новому етапі в центр теоретичних інтересів висувалися актуальні проблеми. «Якщо критика не хоче плентатися на узбіччі основного шляху літературного процесу, не хоче перетворитися на порожню схоластику, вона повинна бути свідомо великих завдань суспільного і художнього перетворення» [4, с. 156].

Роздуми дослідника можна конкретно аргументувати прикладами з програмової статті «Правди» «Сьогочасне літературне прямування» [7, с. 1—41], опублікованій без підпису, хоч її автор — І. Нечуй-Левицький — був добре відомий багатьом читачам уже й тоді, та відгуком на неї Франка («Література, її завдання і найважливіші ціхи»), надрукованим у тому ж році в збірнику «Молот» [6, с. 209—215].

І. Нечуй-Левицький, стисло оглянувши шлях розвитку українського письменства, з полемічною загостреністю відзначив, що навіть наприкінці XVIII ст. його дух був «ненародний, ненаціональний і нереальний» [7, с. 8]. Тільки в перші десятиріччя XIX ст. українська література ступила на реальну, національну і народну стежку. І далі автор дає тлумачення принципів нової літератури.

Трактуючи принцип реальності, І. Нечуй-Левицький, хоч і констатував, що література має бути «одкидом правдивої, ре-

альної життя, похочим на одкид берега в воді», «дзеркалом, в котрому б одсвічувалась правдива життя», проте не погоджувався з думкою про її схожість з «простою копією натури, простою фотографією»: «Ультрареальні фотографії, як і абстрактні філософські образи або ідеали, дуже однобічні, дуже прозаїчні, буденні, черстві й тверді, як недобре вварена страва, і такі самі на смак, як сира страва» [7, с. 13—14]. На його думку, тільки талант письменника вносить у життя «вищий дух поезії». Літературні образи є результатом взаємодії «натури й художника», вони виникають унаслідок «спільної праці» «сили натури й сили художника». Тому й творчість справжнього письменника стає «дзеркалом високої цінності», в якому відбивається «життя правдива, але очищена й гарна в естетичному погляді, добре спорядкована й згуртована, освічена вищою ідеєю» [7, с. 14]. У такому трактуванні художньої правди важко щось заперечити, хоча у кон'юнктурних оцінках, які раніше давалися роздумам І. Нечуя-Левицького, вони піддавались невинуватим критиці.

Автор орієнтує письменників на зображення насамперед рідного життя, адже то «непочатий рудник, безконечний матеріал», у кожному регіоні нашої землі — «од Кавказа за Карпати» — склався своєрідний, неповторний побут селянина. Та й козаки, міщани та городяни, дрібна шляхта, «вищі верстви», духівництво мають стати об'єктом художнього дослідження. Отже, «все що захоплює етнографічна границя української народності, все се повинно бути і конечно буде матеріалом для реальної української літератури» [7, с. 17]. Водночас митець не може обминати життя інших народів — євреїв, поляків, росіян, котрі живуть на одній землі з українцями.

Дотримання принципу національності передбачає творення письменства народною мовою, розкриття національного характеру народу. Пославшись на приклади європейських і східних літератур, кожна з яких характеризується національною своєрідністю, І. Нечуй-Левицький констатував, що українська пісня, творчість Т. Шевченка відбили широку, гарячу фантазію, глибоке, ніжне серце, тиху задуму, сміх зі слізьми, гумор. Українські письменники звертали увагу й на «соціальний дух нації», зокрема, її «глибокий демократизм», але тепер слід звернути увагу на «народний громадський та сім'яний характер», бо українська особистість «не любить щезати в іншій», «нізачо в світі не одкажеться од свого Я».

І. Нечуй-Левицький розумів народність літератури в глибокому освоєнні народного мовлення та уснопоетичної мови, приклад якого показав Т. Шевченко. Український письменник особливо цінує барвистість рідного фольклору, символічну глибину узагальнення у народних піснях. Навівши яскраві при-

клади уснопоетичної образності, автор вважав, що письменники мають «обсипати свої твори сими перлами народної поезії, як золотою ряскою» [7, с. 31]. Такі образи надають їхнім творам живого поетичного колориту. А третім елементом народності в літературі має бути сам «дух» народної поезії, адже через кожну пісню проходить глибоке почуття, воно завжди створює певний настрій, у фольклорі «поезія піднімається вгору, як птиця під небо» [7, с. 34]. На думку автора, лише література, основана на згаданих принципах, може виконати своє громадське призначення. «Вона повинна обсягати етнографічну границю української породи і на тім ґрунті добувати собі матеріал і впливати на громадянство; вона повинна промовляти до нації її природним живим язиком, а не чужим або позиченим в інших старих язиків, не трухлятиною, вишкребаною з старих паперів, переїдених мишами, якою пишуть люде старої партії святоюрців та москвофілів галицької та угорської Русі» [7, с. 40].

Стаття І. Нечуя-Левицького мала й вразливі місця, її полемічно загострений тон «пояснювався значною мірою умовами, що створилися для української культури внаслідок ганебного царського указу 1876 р.» [4, с. 163—164]. У зв'язку з пристрасним захистом І. Нечуем-Левицьким рідного слова можна пригадати думку М. Чернишевського, який захищав право українців на власну літературу: «Читання книжки чужою мовою — однаково, що виїзд у гості: бувати часом у чужих людей приємно і навіть корисно, але не доведи Боже нікому не мати свого кутка» [11, т. 7, с. 938].

Франко, відгукуючись на статтю «Правди», критикуючи її слабкі сторони, висунув іншу концепцію літературного процесу. У листі до О. Рошкевич 26 грудня 1878 р. він писав: «Левицького сокрушаю вельми і висказую рішуче деякі думки, щоб покінчити спори з нашими естетиками-правдянами» [10, т. 48, с. 133]. Отже, полемічна загостреність його статті зумовлювалася злободенними завданнями ідейно-художнього оновлення літератури, збагачення її реалізму. Передусім критик відзначив прямолінійність окремих положень статті, зокрема акцентування необхідності самостійного розвитку української літератури, її відрубності від російської. Франко доводив, що для інтелігентного читача, навпаки, існує потреба зіставляти явища різних літератур, хоч, як бачимо, у цьому контраргументі є підміна понять (замість шляхів розвитку письменства йдеться про його студіювання). Він справедливо вказував, що потрібно відрізнити державу Московську з її гнобленням «всякої свободної думки» від передової російської літератури.

Та найголовнішим для Франка було обґрунтування відповіді на порушене в «Правді» питання про те, якою має бути

нова література. Всупереч поверховому, емпіричному етнографічно-побутовому письму він закликав по-науковому аналізувати нагромаджені факти. Але тут простежується певне ототожнення функцій науки і мистецтва. За критиком, тенденція і метод літератури «повинні бути наукові», хоча далі він застерігає: література «вказує хибі суспільного устрою там, де не все може добратися наука (в житті щоденнім, в розвитку психологічним страстей і нам'єтностях людських), треба «будити охоту і силу в читателях до усунення тих хиб» [10, т. 26, с. 13].

Франко на перший план висуває питання суспільного призначення літератури. Ніби ведучи розмову з уявними опонентами-правдянами, критик заперечує ідею літератури, що стоїть «понад партіями», і занадто категорично відкидає їхні «вічні закони естетики», називаючи їх «старим сміттям», котре «догниває на смітнику історії і котре перегризують тільки деякі осли-літератори, що пишуть на лікті повісті та фейлетони до німецьких та французьких газет» [10, т. 26, с. 13]. Звичайно, Франко мав на увазі естетичні принципи ідеалістичного пошибу, проте при висловленні своїх положень йому забракло відповідних доказів. Потрібно також відзначити певне нехтування критиком питань художньої майстерності.

Все ж для свого часу стаття Франка була визначним явищем у розвитку естетичної думки. Водночас відзначимо, що й І. Нечуй-Левицький творчою практикою коригував висловлені в своїй статті положення. Художня концепція людини, реалізована письменником, «була ширшою, об'єктивнішою і переконливішою, ніж хибні теоретичні постулати, вона знаходилася в контексті естетичних шукань не лише українського письменства, а й інших слов'янських літератур» [5, с. 34].

Свого часу не була надрукована стаття Франка «Формальний і реальний націоналізм» — оперативний відгук критика на матеріали, опубліковані у дев'ятому і десятому випусках «Правди» за 1889 р. Однак вона не побачила світ у журналі «Зоря», для якого призначалася, очевидно, у зв'язку з тим, що його тодішній редактор О. Борковський (а йому належить переписані перші три сторінки Франкової статті і початок великої примітки до неї [10, т. 27, с. 443]) залишив посаду, передавши редагування часопису Петрові Скобельському. Як помітив М. Возняк, який опублікував допис у львівській газеті «На зустріч» 1 червня 1936 р., стаття «Формальний і реальний націоналізм» з'явилась у відповідь на статтю Г. Звіздочота (Т. Зіньківського). «Національне питання в Росії» і редакційну — «Про національно-політичне виховання» [1, с. 176].

Довгий час вважалося, що окремі виправлення у рукописі Франка з політичною метою зробив О. Борковський, щоб по-

м'якшити її «антинаціоналістичну» сутність, проте зараз встановлено: деякі малозначні виправлення належать самому автору [10, т. 27, с. 443—444], отже, мають бути раз і назавжди відкинуті кон'юнктурні «аргументи» про «спотворення» націоналістами статті, що перекочувували з однієї книжки в іншу. Потрібно з максимальною об'єктивністю з'ясувати як спрямування полемічного пафосу статті Франка, так і характер роздумів критиків «Правди».

Т. Зіньківський, східноукраїнський письменник, фольклорист, публіцист, був добре обізнаний з великодержавною політикою царизму в національному питанні, тому й стаття його побудована на конкретних фактах переслідування культур недержавних народів Росії. Заборони української мови шовіністами аргументувалися ще й тим, що, мовляв, російську мову творили й малороси, а тому вона «не є тільки російська, московська, а й українська» [3, с. 206]. Тому навіть у російськомовних теорах на українські теми викреслювалися будь-які натяки на національний колорит, навіть слово «хата» замінялось на «изба», а згадка про національну, скажімо, чумацьку пісню опускалася. Або такий факт: коли прогресивні діячі порушували питання про відкриття школи рідною мовою на батьківщині Т. Шевченка, то з боку властей враз чулися погрози — «зрада державі».

Звідси й випливав висновок публіциста: ні з однією народністю московський уряд не поводився так деспотично, як з українцями, і на їхній долі «брати-слов'яни» «очевисте переконатися можуть, що московські бубни вже не такі золоті, як їм про се байки солодкі розказують...» [3, с. 216].

У статті Т. Зіньківського водночас аргументовано показувалося, як царизм нищив самотність й інших народів, навіть грузини й вірмени з їхньою тисячолітньою культурою чули, що в імперії «ніхто не сміє навіть вважати себе за яку національність, окрему від російської». Переконливі факти асиміляції народів у Росії дали підстави Т. Зіньківському категорично засудити «дику півазіатську силу», яка «спинила дальший розвиток — придушила, приспала усяке суспільне й культурне життя у двох третин обивателів держави. І ні звідки жаданої надії, ніякого просвітку сподіватися!» [3, с. 226]. У полемічному запалі публіцист так закінчив свою статтю: «Сподіватись на російський прогрес можуть тільки несвідомі історії Москви і вдачі сього деспотичного народу, — історія може зломити сей народ, але прогрес його вдачі не змінить, сподіватись іншого — нехтувати тисячолітню історію і науку історичну світову. Темна ся сила може впасти, але не переробитись, бо всьому ж є кінець...» [3, с. 226—227].

Отже, саме останні положення статті Т. Зіньківського були

тим гострим моментом, за який можна було вхопитися опонентам.

Франко, солідаризуючись з М. Драгомановим, який у цьому ж 1889 р. виступив у «Зорі» зі статтею «В справі відносин українців до російської культури», виходив з того, що національне мистецтво має бути «впливом живої потреби нації» [8, т. 27, с. 356]. На його думку, знедоленому соціально й політично народові насамперед потрібні хліб, грамота, конституція. У полемічному запалі він проголосив не зовсім виважену думку про те, що в таких умовах не багато можна прислужитися народові «театрами, концертами «національними», романами і поезіями». Зрозуміло, задоволення соціально-економічних потреб є першорядною справою, але не можна, причому про це не раз писав і Франко, нехтувати питаннями культурного розвитку нації.

Викликали незадоволення Франка й деякі положення редакційної статті «Правди». Її автор виходив з тези, що немає жодного народу, який складався б тільки з добрих людей. Поряд з ними завжди трапляються й «свої ренегати, свої запродавці, свої зрадники, своє, так би мовити, сміття» [9, с. 1]. Народ «інстинктивно вимітає таке сміття з власної хати; часом зовсім несвідомо, а часом і проти волі народної дезінфекцію справляє сила обставин... Санітаром проти такої нечисті повинна виступати сама нація, зазброюючись освітою, вольним словом, сміливою думкою і солідарністю» [9, с. 2]. Пафос цієї статті спрямований проти добре відомої у Галичині антинародної діяльності москвофілів, проти проповіді «общерусскости» чи «объединения», якою вони продовжували займатися наприкінці 80-х років. Автор справедливо характеризував таку діяльність як вияв симптомів національної недуги, громадської патології, вважав, що вилікувати таку хворобу можна тільки солідарністю «усіх руських національно-інтелігентних сил».

Редакція журналу вказувала, що причину недуги потрібно шукати передусім у практичній нерівноправності «руської нації» у Галичині, Буковині, Закарпатті, що приводило молодь до орієнтації чи то на Росію, чи то на Німеччину. Розростанню суспільного бур'яну сприяли ті, від кого залежали зміст і характер навчання й освіти. Хіба директор чернівецької гімназії не переслідував учнів за читання книжок, друкованих фонетичним правописом? Саме такі, як він, готували ґрунт для проростання бур'яну.

Безперечно, аналізована стаття була конденсованим виявом української національної ідеї, пропагованої журналом у найрізноманітніших і за проблематикою, і за жанровою специфікою матеріалах. Її суть полягала в тому, що люди, національно свідомі, об'єднані патріотичним почуттям, мали бути прикладом для громади, були покликані керуватися в усіх питаннях ви-

сокими національними завданнями, не виявляючи в громадській роботі «ні на макове зерно інтересів егоїзму, самолюбства або власної кишені» [9, с. 3]. Суть освітньо-культурної програми «Правди» визначалася ідеологічними завданнями народовців, котрі вважали, що почуття «істинного патріотизму» не дасть змоги єднатись національно свідомим громадським діячам з «елементами антинародними», зобов'язуватиме їх служити рідній нації. Тому в статті великого значення надавалося політичному вихованню народу, передусім молоді. «Сім'я, школа, громада і преса — ось ті горни, де гріється і гартується отсей («національна свідомість», «національний патріотизм». — В. Х.) духовний скарб!..» [9, с. 4]. Однак у статті «Правди» було й вразливе місце. Йдеться про пораду австрійським властям оберігати українські школи в Галичині й Буковині від «руського сміття», тобто від впливів москвофільських «об'єдинителів». На думку Франка, редакція журналу цим самим штовхала уряд «на дорогу протекцій, непотизму і несправедливості, а все іменем єдиного, непорушного принципу націоналізму» [10, т. 27, с. 360].

Зрозуміло, Франко вбачав у таких порадах «правдян» своєрідне донощицтво, вказуючи, що заклики до властей втручатись у міжпартійні суперечності народовців і москвофілів ні до чого доброго не приведуть.

Франко мав рацію, твердячи, що потрібно не тільки обурюватися «сміттям», «ренегатами», «запроданцями», а й дошукуватися до причин, що їх породили і тримають на світі. Серед селян були досить поширені москвофільські часописи «Наука», «Русская правда», їх читали потайки від священника-народовця. Хіба можна їх називати запроданцями? М. Возняк, публікуючи віднайдену Франкову статтю, процитував примітку О. Борковського, яка внесла корективи у тлумачення наведених фактів: москвофільські газети передплачувалися тоді, коли «народовці не в силі ще були видавати який часопис для народу, а ще до того посилено «Науку» всім, хто хотів і хто не хотів», що «овоч заборонений часто ліпше смакує, ніж дозволений, хоч не все вартий цього». О. Борковський, зрештою, зауважував, що народовці «не всіх русинів звуть запроданцями, котрі не згоджуються з ними в ідеях своїх» [1, с. 178].

Безліч разів з кон'юнктурних міркувань цитувалися слова Франка, котрий протиставляв значення для галицьких читачів творів західноєвропейських і російських письменників. Безперечно, вчений тонко підмітив відмінність цих впливів, підкресливши високу художню майстерність одних («твори літератур європейських нам подобались, порушували нам смак естетичний і нашу фантазію»), високу громадянську заангажованість, гуманістичний пафос других («твори росіян мучили нас, пору-

шували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених» [10, т. 27, с. 362]).

Водночас слід підкреслити певну прямолінійність, категоричність закидів Франка, коли він звинуватив «правдян» у догматизмі за те, що вони висунули ідею однакового ставлення галичан до сусідніх народів. У самій ідеї немає чогось неприйнятнього, хоч правильним є висновок автора про те, що «народ московський витворив життя духове, літературне й наукове, котре також тисячними потоками ненастанно впливає і на Україну і на нас» [10, т. 27, с. 363].

Отже, розгляд полеміки з авторами «Правди» дає змогу всебічніше з'ясувати складності й суперечності літературного життя 70—80-х років.

1. Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. К., 1955. 2. Довідковий том до Зібрання творів Івана Франка у 50-ти т. К., 1989. 3. *Звіздочот Трохим* (Зіньківський Т.). Національне питання в Росії // Правда. 1889, черв. Вип. 9. 4. Історія української літературної критики: Дожовтневий період. К., 1988. 5. Міщук Р. С. Про гуманізм творчості І. Нечуя-Левицького // Рад. літературознавство. 1987. № 5. 6. Молот. Галицько-українська збірка. Львів, 1878. 7. *Нечуй-Левицький І.* Сьогочасне літературне прямування // Правда. 1878. Т. 2. 8. Правда. Літературний збірник. 1884. 9. Правда. 1889, лип. Вип. 10. 10. *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. К., 1976—1986. 11. *Чернишевський Н. Г.* Полное собрание сочинений. В 16 т. М., 1935—1953.

Стаття надійшла до редколегії 12.02.91

Р. ПАРХОМИК, м. Львів

Поема Івана Франка «Мойсей» — твір неоромантизму?

Поема Франка «Мойсей» стоїть біля витоків українського неоромантизму, який сучасне літературознавство поділяє на два ступені: нижчий — гуманістичний та вищий — онтологічний. В основу онтологічного різновиду неоромантизму покладена концепція двох світів, згідно з якою індивід «є неодмінним компонентом як соціуму, так і космосу, а двосвітність розуміється як розходження між космосом і соціумом» [4, с. 17]. У дусі вищого ступеня нового на той час літературного методу збудований твір Франка, в якому поняття «соціуму» й «космосу» передані через художні алегорії «народу Ізраїля» і «світу Єгови». Відповідно, у руслі неоромантизму, поет розробляє проблему кореляції пророка і народу. Як відомо, ця

тема розглядається автором на фольклорно-біблійному матеріалі, абстрагування від якого несе в собі цілком певне узагальнююче поняття: народ, який втратив віру в свій месіанізм, у свого пророка, коли «за ті голі верхи перейти він охоти не чує» [3, с. 539], стає натовпом, «кочовиськом ледачим», для якого «м'ясо стад їх, і масло, і сир — се найвищя ласка» [3, с. 541]. Конфлікт поеми, неоромантичний за суттю, ґрунтується на взаємовідчуженні пророка та народу, що призводить до духовної деградації останнього, а розв'язка виходить за межі соціуму та індивіда і проектується у світ вищий, світ Єгови (мотив «пориву *ins Blau*): «Зареклися ви слухати слів про Єговину ласку...». Присутність вищої сили відчувається в останній промові Мойсея до народу і, врешті-решт, як ствердження реальності існування Бога, в пророчих словах самого Єгови. Отже, для Франка вихідним є не абсолютна свобода людських вчинків, а залежність їх від надлюдської, об'єктивної сили. Причому пророк є обов'язковим компонентом як соціуму (народу), так і космосу. Залежність людського колективу та індивіда від Єгови не є повною. Гартування і виховання душі людської та народної — справа їхньої праці та боротьби. З надлюдською, об'єктивною необхідністю, втіленою в образі Єгови, не можна не рахуватись, її треба пізнати і зрозуміти. Примат світу над суб'єктом (чи це людина, чи — народ) — істотний принцип неоромантиків.

Взаємовідносини між людиною і народом, людиною і Богом розглядаються в поемі у духовній, морально-етичній площині. При цьому, в дусі неоромантизму, відхиляється властиве реалістам аналітичне дослідження конкретно-історичної форми соціальної життєдіяльності людини. В основу цих стосунків покладено вічні екзистенціональні проблеми життя — сумнів людей щодо можливості існування Єгови, вірності пророчих заповітів, які у творі набувають значення найбільшого гріха:

І зневірився люд, і сказав:
«Набрехали пророки!..»
Ви послів і пророків його
Поб'єте все камінням.
Кожду ж крапельку крові тих слуг
І чад своїх найкращих
Буде мстити Єгова на вас
І на правнуках ваших [3, с. 558].

Велика роль в історичному поступі відводиться пророчій постаті Мойсея, духовно багатій, сміливій індивідуальності з надпотужним інтелектом, котра «стає моделлю, формою для інших, сприяючи таким чином формуванню більш ідеальних (з точки зору сучасності) типів і характерів» [2, с. 38]. Сам процес впливу пророка на маси, прикладний характер якого переданий у часі, подано через хронотоп дороги, властивий неоро-

мантикам. Шлях для Франка — це взаємопроникнення ідеї розвитку та ідеї духовності. Момент їх єдності виражає творчу сутність самого життя, його «повноту»: «Із номадів лінивих ся мить люд героїв сотворить...» [3, с. 586]. Двигуном руху людей на цьому шляху є «творчі сили — ті гнатимуть вас у призначене місто». Мойсей — герой ліро-епічного складу. Він являє собою категорію онтологічного порядку, тобто вбирає в себе істинно людське начало. Пророк боляче реагує на несправедливість, тиранію стосовно його народу, переживає все це, мучиться, роздумує, надіється, діє і — зневірюється. Для нього характерне трагічне сприйняття дійсності та водночас стоїцизм, сміливість, готовність до випробувань. Чужі для Мойсея покора та приниження, він завжди зберігає і відстоює свою гідність. Героеві притаманна енергія духовного динамізму — внутрішня активність, що хоче реалізуватись у чині, акції (мотив провідника, пророка). Він одержимий і жадою пізнання (прагнення розмови з самим Єговою).

Подібний цей провидець до героя класичного романтизму, але зі своєрідним мотивом винятковості й надзвичайності:

Се дідусь слабосилний,
Що без роду, без стад і жінок
Сам стоїть край могили... [3, с. 540].

Однак висока духовна потенція («То в очах його все щось горить, мов дві блискавки в хмарі» [3, с. 543]) дає йому змогу говорити з Єговою. Але в діалозі Бога і людини відчувається властиве неоромантизму почуття меншої вартості пророка перед силою Всевишнього. Винятковість тут лише у «вибраності».

Мойсей вже не стоїть у безкомпромісній опозиції до світу, а залежить від нього. Момент сумніву відіграв у його долі фатальну роль, бо зумовлений необхідністю прикладного характеру («Тут і кості зотліють твої на взірець...» [3, с. 584]), хоча глибинна детермінанта його з'яви лежить у філософському твердженні: пророк — обранець Бога, але походить зі соціуму, є його часткою, а тому підвладний впливу юрби.

Розмова Мойсея з темним демоном пустелі Азазелем — яскраве втілення боротьби двох неоромантичних антиномій: ідеалу та антиідеалу (дійсності, котра дістала візуально-філософське оформлення в образі Азазеля), що пронизують усю поему і знаходять у ній оптимістичну розв'язку (поява Єгошуа, смерть Датана й Авірона). Пророк як остаточне втілення ідеалу підвладний флюктуації (пульсуванню віри і сумніву). Вона поширюється на сферу його пізнання («Аж тепер усумнився в своє реформаторське діло?») і сферу дії («Може, я заповіти твої не справляв, як повинен?»).

Неоромантики проблему пізнання трактували «досить специфічно. У сфері соціуму світові істини спотворюються, як у

кривому дзеркалі...» [4, с. 26]. Полеміка Мойсея і «викривлених істин», які промовляють устами Датана, Авірона і демона Азazel, має ґносеологічне навантаження. Пізнання в онтологічних неоромантиків набуває пульсуючого характеру:

Що, як ти сорок літ отсих був
Шалом божеським хорий,
Замість Божого, їм накидав
Власний план тіснозорий? [3, с. 569];

суб'єктивне стає об'єктивним:

Те бажання — се був той огонь
І була тота сила,
Що для мене Єгови наказ
І Єгову створила? [3, с. 569],

і навпаки: «Легко власний свій забаг подать за веління Єгови...». Мікросвіт героя зливається з макросвітом, космосом в одне ціле:

Мов планета блудна, я лечу
В таємничу безодню,
І один чую дотик іще —
Дивну руку Господню [3, с. 564],

або навпаки — відсторонюється від нього. Макросвіт може бути великим і малим, він може вміститись у мікросвіт («Тільки Ти на дні серця мого промовляєш, Єгово...») і навпаки:

Сорок літ я трудивсь, навчав
Весь заглиблений в Тобі... [3, с. 565].

Проблема пізнання у Франка тісно пов'язана з питаннями віри і боротьби.

Антиідеал у поемі переданий через мотив духовної деградації людської спільності та зведення її до рівня натовпу (приклад вище). Вічний і безконечний шлях до обіцяної землі — Ханаану, щоб злитись з ідеалом, який є уособленням духовності вищого порядку, і знову розійтись. Такий об'єктивний закон світу (універсуму). «Постулат едності універсуму... пронизує поетику онтологічного неоромантизму» [4, с. 19].

Франкові властиве розуміння універсуму як світу вічної гармонії, в якому світ людей, соціум часто підпадають під панування дисгармонії, хаосу («Храм Єгови в огні...»), де немає місця єднанню ідеального (пророка) та антиідеального, — тоді людина, народ втрачають свою істинну природу, деградують. Антиномії гармонії і дисгармонії у поета тяж пов'язані з протистоянням духовності та бездуховності у суспільстві. Однак хаотичний, деградований стан соціуму неоромантики не вважали вічним і непоборним. Поему «Мойсей проймає мрія про повернення до ідеалу, новий похід народу Ізраїля до земель Ханаану, що знайшло втілення в образі Єгошуа. Звідси харак-

терна для неоромантиків ідея історичного повтору, історії в циклах. Циклічна концепція Франка — це наближення, крок народу вперед — до ідеалу на новому, вищому шаблі розвитку:

Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонські мури, мов лід,
Звуком трубним розтоплять... [3, с. 586].

Така хода народу до ідеалу духа — вічна і жертвна:

І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,
Простувать в ході духові шлях
І вмирати на шляху... [3, с. 586].

Трудність і жертвність історичного шляху народу Ізраїля, як фатум, закладені в пройнятому трагізмом монолозі Єгови, що має мотив всезагальної карі для народу:

В золотім океані вас все
Буде спрага гомити,
І не зможе вас хліб золотий
Ані раз накормити [3, с. 583].

Неоромантикам властиве гостре передчуття наближення соціальної і національної катастрофи. Як своєрідну «мораль» поеми можна розглядати Єговину сентенцію: «Лиш духу кормильців з усіх Я собі вибираю». Виживання, прогрес, щастя людства й людини — у духовності. Отже, прагнення, порив народу Ізраїля до землі Ханаану набуває форми «будучини», ціннісна іпостась якої — духовність.

Народ у поемі — не монолітна, застигла маса, він поділяється на кілька груп, і ця диференціація не соціальна, а вікова. Кожна з них — дітвора, молодь, «середні» і «чільні» — несе певне ідейне навантаження. Дітвора — наївна, весела, не знає розладу зі світом — то ґрунт, на якому проростуть пророчі слова Мойсея. Вона й благодатна пам'ять про нього — це символ містка, що з'єднує минуле і майбутнє народу Ізраїля. І врешті — то потенція нового походу:

...дрібна дітвора по степу
Дивні іграшки зводить:
То воює, мурує міста,
То городи городить... [3, с. 540].

Молодь — сила, що зрушить втомлених і розчарованих «середніх» і «чільних» до нового походу, об'єднає народ Ізраїля і знов надихне його вірою:

Се Єгошуа, князь конюхів,
І за ним парубоцтво
Гонять стада, кудись-то спішать... [3, с. 585].

Яскрава «біблійність» пророцтва Єгови знімає з нього на-шарування казковості, фантастичності, і воно звучить життє-подібно, як апокаліпсична реальність (пересторога). Зникнення Мойсея підтверджує цю тональність.

Звернення Франка до образів природи, котрі є водночас символами лірико-абстрактного, філософського типу, дає від-чуття життєподібності, що пульсує на грані реальності та ідеї. Мотив пошуку дороги символізує у поемі процес становлення ідеалу (духовності) в дифузнім соціумі (народі). Образ далекої «землі Ханаану» — символ торжества гармонії і духу, який то наближується, то віддаляється. Труднощі на шляху до мети, тернисті пошуки дороги подані через образи-символи пекучої пустелі та безкрайнього степу.

Характерне для поеми протиставлення гір і долин (мотив архаїчний, розроблявся ще поетами барокко і був підхоплений романтиками) поєднане з мотивами туги, втоми, надії і відчаю, трагедією самотності.

«Філософствування у художніх образах» біблійного і фольк-лорного походження сприяє розумінню суті та призначення про-рока і народу в синхронному (притча про терен) і діяхронному (пророцтво Єгови) плані розвитку людства, стає «формою уні-версального, синкретичного погляду на світ, осмислення його в цілісній єдності протиріч» [1, с. 6]. Одним із прикладів такого вираження в поемі «Мойсей» є картина появи Єгови (символ світової гармонії) з хаосу:

Гуркнув грім. Задрижали нараз
Гір найглибші основи;
І один за одним понеслись
Предтечі Єгови.
Піднялась до стропу небес
Чорна хмара стіною... [3, с. 581].

Цей мікрообраз дає ключ до розуміння глибоко філософської суті всього «Мойсея». Доречно тут згадати фінал поеми А. Бло-ка «Дванадцять», де звучить подібний мотив.

У поемі Франка осмислюються такі антиномії онтологічного неоромантизму, як гармонія і дисгармонія, ідеал і антиідеал, мрія і дійсність, індивід і соціум (пророк і народ), а також фі-лософські опозиції вічного і минушого, творення і руйнування. Для поета характерна не стагнація, консервація філософських антиномій, а їхня постійна взаємодія і боротьба, що є двигуном світу і суттю конфлікту «Мойсея». Отже, як художній твір, поема І. Франка «Мойсей» має ряд принципових характеристик, які дають змогу віднести її до модерного на той час літератур-но-мистецького напрямку — неоромантизму, зокрема онтологіч-ного.

1. *Габитова Р. М.* Философия немецкого романтизма. М., 1978.
2. *Гундорова Т. І.* Неоромантичні тенденції творчості О. Кобилянської // Рад. літературознавство. 1988. № 11.
3. *Франко Іван.* Твори: У 2 т. К., 1986. Т. 1.
4. *Царик Д. К.* Типологія неоромантизму. Кишинев, 1984.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.92

З М І С Т

ПУБЛІКАЦІЇ

Цвенгрош Г. Невідоме Франкове повідомлення на Паризькому міжнародному конгресі	3
Мельник Я. Листи Миколи Вороного до Івана Франка	10
Бурлака Г. З листів М. Грушевського до І. Франка	28
Денисюк І., Остапик І. Іван Франко та Ольга Рошкевич після розлуки	44

ТВОРЧА СПАДЩИНА: КОНЦЕПЦІЇ, ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Бетко І. Поема Івана Франка «Смерть Каїна»: Езотеричний аспект проблеми пізнання	64
Бондар Л. Діва Марія як художній образ	71
Гнатюк М. Іван Франко і деякі проблеми життя єврейської людності в Галичині	78
Вербовий М. До питання поетики Пролога	87
Головин Р. Так народжується пісня	93
Корнійчук В. Ритміка Франкових «Ізмарагдів»	96
Кир'янчук Б. Художній часопростір у романі І. Франка «Основи суспільності»	105

КОНТАКТИ

Мельник Я. Іван Франко в притулку січових стрільців	111
Франко А. Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка	121
Микитюк В. Коли студент переростає професора (І. Франко та Ом. Огоновський)	132
Чопик Р. Мемуарне есе Богдана Лепкого про Франка і дещо, не включене до нього	138
Ляшкевич П. До історії взаємин І. Франка з П. Карманським	143

СТОРІНКИ ДИСКУСІЇ

Хропко В. І. Франко і журнал «Правда» (До питання про полеміку І. Франка з І. Нечуєм-Левицьким та Т. Зіньківським)	152
Пархомик Р. Поема Івана Франка «Мойсей» — твір неоромантизму?	160

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Міністерство освіти України
Львівський державний університет
ім. Івана Франка

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Республіканський міжвідомчий
науковий збірник

Видається з 1966 р.

В И П У С К 58

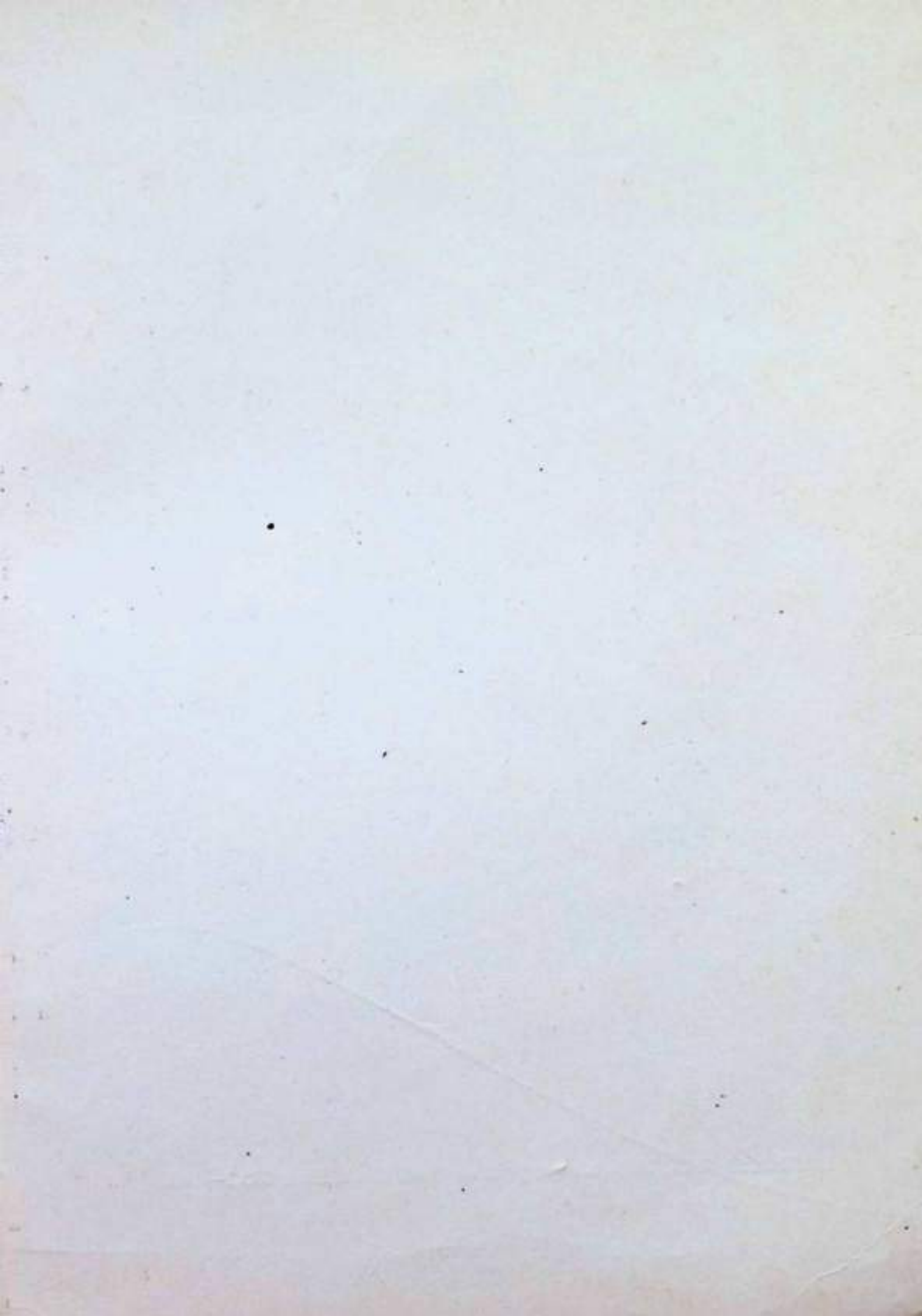
ІВАН ФРАНКО
Статті та матеріали

Художній редактор О. М. Козак
Технічний редактор І. Г. Федас
Коректор С. О. Сидорчук

Передано на складання 04.05.93. Підп. до друку
26.11.93. Формат 60×84^{1/16}. Папір друк. № 1 Літ.
гарн. Вис. друк. Ум. друк. арк. 9,76. Ум. фарб.-
відб. 9,43. Обл. вид. арк. 11,14. Вид. № 10.
Зам. 2764.

Видавництво «Світ»
при Львівському держуніверситеті.
290000 Львів, вул. Університетська, 1.

Львівська обласна книжкова друкарня.
290000 Львів, вул. Стефаника, 11.

Гр 0076